

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Монографія
За загальною редакцією
акад. І.Ф. Прокопенка

Харків – 2015

УДК 330.101.001.76 (477)
ББК 65.9.(4УКР)
С 69

Рецензенти:

Марченко О.С., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Решетило В.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
(протокол № 6 від 06.11.2015 р.)*

С 69 **Соціально-економічні умови інноваційного розвитку національної економіки України.**
Монографія [І.Ф. Прокопенко, Л.П. Радченко, І.В. Сідельнікова, О.В. Олійник, Н.В. Шиловцева та ін.] / За заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – 207 с.

В монографії досліджуються процеси формування соціально-економічних умов та науково-технічних перетворень в напрямку переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку. Досліджується концепція інноваційного розвитку національної економіки в сучасній економічній теорії, аналізується інноваційно-інвестиційна політика держави і проблеми переходу України на траєкторію інноваційного розвитку, розглядаються економічні, фінансові, маркетингові та соціальні складові механізму забезпечення інноваційного розвитку української економіки. Розраховано на науковців, студентів та фахівців-практиків.

Socio-economic conditions of innovative development of national economy of Ukraine.
Monograph [I.F. Prokopenko, L.P. Radchenko, I.V. Sidelnikova, O.V. Oleinik, N.V. Shylovtseva etc.] / Under the general editorship of acad. I.F. Prokopenko. – Kharkiv: Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2015. – 207 p.

The monograph examines the processes of formation of socio-economic conditions and scientific and technological changes in the direction of the national economy transition to the innovative model of development. The concept of innovative development of national economy in modern economic theory is studied, the innovation and investment policy of the state and problems of Ukraine's transition to the progressive path of development are analyzed. Economic, financial, marketing and social components of mechanism which will ensure the innovative development of Ukrainian economy are examined. The monograph is intended for researchers, students and practitioners.

ISBN 978-617-7033-93-5

УДК 330.101.001.76 (477)
ББК 65.9.(4УКР)

© І.Ф. Прокопенко, Л.П. Радченко,
І.В. Сідельнікова, О.В. Олійник,
Н.В. Шиловцева та ін., 2015
© ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015

ISBN 978-617-7033-93-5

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ	7
1.1. Модель інноваційного розвитку та проблеми її формування в національній економіці України.....	7
1.2. Державне регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки	14
1.3. Науково-інноваційні чинники розвитку національної економіки в умовах глобалізаційних викликів	19
1.4. Рейтингові оцінки та важелі підвищення інноваційності української економіки	23
1.5. Інноваційність у забезпеченні підвищення конкурентоспроможності національної економіки	27
РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	33
2.1. Державна інноваційна політика в умовах нестабільності	33
2.2. Інвестиційний клімат та формування сприятливого інноваційного середовища	39
2.3. Іноземні інвестиції як чинник становлення інноваційної економіки в Україні	47
2.4. Особливості інноваційного розвитку аграрного сектору національної економіки	51
2.5. Роль людського капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняної економіки.....	62
2.6. Інноваційна складова стратегії сталого розвитку економіки України.....	68
2.7. Інновації у вищій освіті як чинник формування національної економіки знань.....	75
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНІ, ФІНАНСОВІ ТА МАРКЕТИНГОВІ СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	88
3.1. Модернізація та стимулювання ділової активності як умови формування інноваційної економіки.....	88
3.2. Інноваційна підприємницька діяльність як чинник економічного зростання.....	96
3.3. Стимулювання ефективної інноваційної діяльності українських підприємств.....	101
3.4. Особливості державних запозичень України на міжнародних ринках капіталу в умовах нестабільності	107
3.5. Сучасні маркетингові технології в механізмі інноваційного розвитку національної економіки	124
3.6. Інструменти управління інтелектуально-креативними ресурсами в українських підприємствах.....	128
3.7. Єврооблігації як інноваційний інструмент мобілізації фінансових ресурсів українськими агрохолдингами	135
3.8. Розвиток ринку інтелектуальної праці в умовах становлення інноваційної економіки.....	149

3.9. Вплив діяльності ТНК на інноваційний розвиток української економіки	155
--	-----

РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК НЕОБХІДНА УМОВА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ

СУСПІЛЬСТВА.....	167
-------------------------	------------

4.1. Стратегія інноваційного розвитку і проблеми соціалізації економіки України.....	167
--	-----

4.2. Соціальна політика України та її вплив на інноваційний розвиток	172
--	-----

4.3. Диференціація доходів населення та проблеми сталого соціально-економічного розвитку	178
--	-----

4.4. Соціальна відповідальність бізнесу як складова інноваційного розвитку.....	184
---	-----

4.5. Сучасні тенденції та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні	192
---	-----

4.6. Діалектика взаємозв'язку забезпечення соціального захисту молоді та інноваційного розвитку	197
---	-----

ВИСНОВКИ.....	207
----------------------	------------

ВСТУП

Успішний розвиток і забезпечення економічного зростання національних економік в глобальній економіці у XXI столітті неможливі без переходу на інноваційний шлях. Як показує світовий досвід, найвищі результати соціально-економічного розвитку демонструють країни, які зуміли створити інноваційно орієнтовану економіку та витрачають на інновації значні кошти.

Результати трансформаційних процесів і сучасні темпи економічного зростання в національній економіці України не можуть забезпечити її ефективний розвиток та підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку в тривалій перспективі. Відмовившись від використання конкурентних переваг за рахунок дешевої робочої сили, сировинних ресурсів і морально-застарілих галузей, Україна потребує застосування інноваційної моделі розвитку та активної реалізації інноваційної політики держави. Разом з тим мають місце причини, які гальмують інноваційний розвиток: складні соціально-економічні умови; політична нестабільність; відсутність достатніх можливостей фінансування за рахунок внутрішніх і зовнішніх інвестицій інноваційних процесів; інституціональна невизначеність, яка пов'язана із перехідним станом економіки, інверсійним характером трансформаційних процесів, відсутністю ефективних форм державного регулювання і ринкового саморегулювання, традицій, звичок, правових актів тощо; в останні роки – необхідність мобілізації і витрачання значних коштів на забезпечення армії та вирішення військового конфлікту на сході України та ін.

У цих умовах особливої актуальності набувають подальші дослідження проблем інноваційного розвитку з урахуванням сучасного стану та особливостей національної економіки України.

У роботі зроблено спробу показати соціально-економічні умови та шляхи забезпечення інноваційного розвитку національної економіки України на сучасному етапі.

У першому розділі автори аналізують концепцію інноваційного розвитку національної економіки в сучасній економічній теорії з урахуванням умов та науково-інноваційних чинників в розвитку української економіки в умовах глобалізаційних викликів.

Другий розділ роботи присвячено дослідженню інноваційно-інвестиційної політики держави у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України. Значна увага

приділяється аналізу державної інноваційної політики в умовах нестабільності, реформуванню сприятливого інвестиційного клімату, особливостям інноваційного розвитку аграрного сектору національної економіки, ролі людського капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

У третьому розділі монографії автори розкривають економічні, фінансові та маркетингові складові механізму забезпечення інноваційного розвитку національної економіки. Розглядається інноваційна підприємницька діяльність як чинник економічного зростання, єврооблігації як інноваційний інструмент мобілізації фінансових ресурсів українськими агрохолдингами.

Четвертий розділ даної роботи показує інноваційний розвиток як необхідну умову забезпечення соціально-економічного прогресу суспільства. Значну увагу автори приділили дослідженню єдності стратегії інноваційного розвитку та проблем соціалізації української економіки, аналізу соціальної відповідальності бізнесу як складової інноваційного розвитку, розгляду сучасних тенденцій та наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні та ін.

Монографію підготував авторський колектив у складі: І.Ф. Прокопенко, професор, акад. АПН України (1.1., 1.4 (у співавт.), 4.4. (у співавт.)); Ю.О. Гайдученко, к.п.н, доцент (4.5.); Д.О. Гончаров, к.п.н., доцент (2.2., 2.3. (у співавт.)); А.О. Гура, ст. викладач (2.3. (у співавт.)), 4.6.); Т.Г. Гуцан, к.п.н., доцент (2.3. (у співавт.), 4.7.)); О.О. Зеленько, к.е.н., доцент (3.1.); О.В. Мельникова, к.п.н., доцент (2.7.; 3.1. (у співавт.)); І.О. Ночвіна, ст.викладач (3.9.); О.В. Олійник, к.е.н., професор кафедри (3.4., 3.7.); Ю.О. Олійник, к.п.н., доцент (2.1., 3.3.); М.В. Поплавський, ст. викладач (3.6.); Л.П. Радченко, к.е.н., доцент, професор кафедри (1.2., 1.3., 1.4. (у співавт.), 3.2., 4.1., 4.4. (у співавт.)); В.К. Сідельнікова, к.п.н., доцент (2.6., 3.5, 4.2.); І.В. Сідельнікова, к.е.н., доцент, професор кафедри (2.4.,3.5.); А.В. Терно, ст. викладач, (3.8.); Н.В. Шиловцева, к.е.н, доцент, професор кафедри (2.5.,4.3.)

Автори не претендують на повне і цілісне розкриття такої складної та багатогранної проблеми. Разом з тим певні важливі складові формування моделі інноваційного розвитку трансформаційної економіки України в умовах сучасних глобалізаційних викликів проаналізовані та можуть використовуватись у подальших наукових дослідженнях, в економічній діяльності та в практиці реалізації інноваційної політики держави, а також в навчальному процесі при викладанні економічних дисциплін у закладах вищої освіти.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

1.1. Модель інноваційного розвитку та проблеми її формування в національній економіці України

Умови глобального ринкового середовища диктують необхідність активізації інноваційної діяльності як найбільш ефективного способу підвищення конкурентоспроможності країни і подальшого її розвитку на інтенсивній основі. Україні, на жаль, не вдалося ефективно використати свій інноваційний потенціал та адаптувати його для вирішення проблем, що накопичилися за час ринкових перетворень. Збереження існуючої моделі розвитку промислового сектору України з орієнтацією на низькотехнологічні виробництва та експорт призвело до зниження конкурентних позицій національної економіки і подальшого нарощування технологічного відставання від розвинутих країн. Тому пріоритетним завданням державної політики на сучасному етапі має бути модернізація національної промисловості на основі активізації інноваційних процесів, посилення впливу інноваційних чинників та виявлення більш раціональних шляхів розбудови національної інноваційної системи.

Проблемні питання щодо інноваційних процесів та механізмів їх стимулювання, ролі у забезпеченні зростання країн, аналізу інноваційних моделей, формування інноваційної політики досліджують багато вітчизняних та зарубіжних науковців. В зв'язку з тим, що на сучасному етапі розвиток інноваційної сфери в Україні можна охарактеризувати як такий, що не відповідає світовим тенденціям, останнім часом саме серед українських науковців активізувались дослідження, пов'язані з інноваційно-інвестиційними процесами. Численні роботи таких вітчизняних економістів, як О. Амоша, В. Антонюк, Ю. Бажал, О. Волков, Л. Гаман, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гречан, М. Денисенко, А. Землякін, М. Крупка, П. Микитюк, І. Лукінов, В. Осецький, А. Пересада, В. Семіноженко, В. Федоренко, А. Чухно та багатьох інших свідчать про актуальність даної проблематики в Україні. Питанням теорії і практики функціонування інноваційної сфери присвячено дослідження таких видатних зарубіжних вчених, як П. Друкер, Дж. Кейнс,

С. Кузнець, Г. Менш, Р. Нельсон, М. Портер, П. Ромер, Б. Санто, А. Шпітгофф, Й. Шумпетер, Е. Хансен та інших. Вагомий внесок у теорію інновацій здійснили російські дослідники С. Глазьев, Б. Кузик, Н. Кричигіна, М. Кондратьєв, Н. Іванова, Ю. Яковець, К. Янковський та інші. Не заперечуючи значних теоретичних досягнень стосовно вивчення інноваційних процесів, варто зазначити, що ряд проблем інноваційного розвитку все ще залишаються невирішеними. Перш за все, це стосується розробки ефективної інноваційної політики, яка б була спрямована на реальні зрушення в інноваційній сфері.

Досліджуючи проблеми моделі інноваційного розвитку національної економіки, важливо проаналізувати реалізацію інноваційного потенціалу України, розглянути перешкоди, які стоять на шляху просування інноваційних ініціатив в практичну площину, визначити заходи державної політики регулювання і підтримки інноваційного розвитку національної економіки.

Інновації процвітають у сприятливому середовищі, де є загальне розуміння їх важливості і того, що потрібно для їх розвитку.

В Україні немає дефіциту в кількості законів, концепцій, стратегій інноваційного розвитку. Загальна їх кількість, прийнятих або розглянутих на державному рівні тільки за останні 12 років, перевищує 100 [8]. Слід визнати, що простежується така закономірність: термін дії багатьох з прийнятих документів ще не закінчується, а в динамічно мінливих структурах влади про них швидко забувають і приймають наступні документи, тому більшість з цих законів практично не виконується. Як наслідок, в Україні досі не сформовано цілісної національної інноваційної системи, яка б забезпечувала стабільний інноваційний розвиток у промисловості.

Таким чином, велика кількість змін у законодавстві, неефективність державного управління, невідповідна інфраструктура, дуже повільне інституційне забезпечення інноваційного розвитку, відсутність стимулів, недосконалий механізм державно-приватного партнерства – це ті причини, які призвели до інноваційного розриву України з іншими розвинутими країнами світу. Отже, протягом 2005-2015 рр. інноваційний розвиток промисловості України відзначався нестабільністю. У докризовий період рівень інноваційної активності підприємств був найвищим у 2007 р. Кількість промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у 2007 р. порівняно з 2005 р. збільшилася на 23,3%, їхня частка у загальній кількості

промислових підприємств – з 11,9% до 14,2%. Кількість підприємств, що впроваджували інновації, зросла на 40,2%, їхня частка збільшилася з 8,2% до 11,5%. На стан інноваційної сфери руйнівню вплинула світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., і у цей період показники інноваційної активності мали переважно низхідну динаміку [3].

Реалізація в Україні у 2010-2012 рр. заходів державної політики, орієнтованих на підтримку інноваційних процесів, стала головним рушієм відновлення інноваційної діяльності промислових підприємств. Рівень їхньої інноваційної активності у 2012 р. досяг 17,4% (у 2011 р. – 16,2%). Впроваджували інновації 13,6% загальної кількості промислових підприємств (у 2011 р. – 12,8% [3].

Водночас, незважаючи на певну позитивну динаміку, в Україні показники інноваційного розвитку відстають від аналогічних світових значень. Так, у провідних країнах – США, Японії, Німеччині, Франції – частка інноваційно-активних підприємств коливається у межах 70-80%, у країнах ЄС-27 частка підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні [6].

Наслідком того, що в Україні формувалася і закріплювалася модель економіки, що побудована переважно на низькотехнологічних галузях і укладах, стало поглиблення у промисловому комплексі тенденції домінування виробництв з низькою наукоємністю. Так, у 2012 р. частка інноваційної продукції в реалізованій промисловій продукції становила 3,3% (у 2005 р. – 6,5%), частка експорту інноваційної продукції в реалізованій інноваційній продукції – 36,9% (у 2005 р. – 50%) [3].

Основним джерелом фінансування інновацій у промисловості є власні кошти підприємств, частка яких становила у загальному обсязі у 2012 р. 52,9%. Їхнє переважання серед інших джерел фінансування інноваційної діяльності зумовлене недостатньо чітким та складним процесом залучення фінансових ресурсів (через несприятливий інвестиційний клімат, нерозвиненість венчурного фінансування інноваційної діяльності тощо). Незначними є частки фінансування інноваційної діяльності з державного та місцевих бюджетів – 1,1%, коштами вітчизняних інвесторів – 0,3%, іноземних інвесторів – 0,4%. Активізація залучення кредитних ресурсів сприяла зростанню їхніх обсягів у 2011 р. порівняно з 2010 р. у 8,8 разів та частки у загальному обсязі до 38,3% [3].

Важливе значення для здійснення інноваційної діяльності у країні має рівень розвитку інноваційного середовища, який можна виміряти за допомогою індексів, що характеризують стан інноваційності економіки та суспільства [7, с. 18].

Про низький рівень розвитку інноваційного середовища в Україні свідчать низькі позиції України у міжнародних рейтингах, які оцінюють технологічну та інноваційну конкурентоспроможність країн. У 2012 р. за глобальним індексом конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму Україна посіла 73 місце серед 144 країн [4], у 2013 р. за глобальним індексом інновацій – 71 місце серед 142 країни світу, що нижче на 8 позицій порівняно з 2012 р. і на 11 позицій – порівняно з 2011 р.

Аналіз субіндексів глобального індексу інновацій свідчить, що основними вадами, які заважають інноваційному розвитку України, є недостатня ефективність державного управління (124 місце у світі) і регуляторного контролю (113), низька якість верховенства права (117), несприятливе бізнес-середовище (127), ускладнений режим сплати податків та банкрутства підприємств (125 та 135 відповідно), недостатня енергоефективність та екологічність виробництв (119 та 97 відповідно), низькі темпи формування капіталів (108), недостатній рівень конкуренції на внутрішньому ринку (101 та 82 відповідно), низький рівень розвитку кластерів (110) та ін. [16].

Таким чином, на сьогодні Україна продовжує розвиватися без суттєвого використання свого інноваційного потенціалу. Інноваційна продукція освоюється в основному шляхом використання науково-технічних надбань попередніх років. Такий тип інноваційного розвитку має досить вузькі межі і не дає можливості підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств протягом тривалого періоду. Науково-технічні роботи вимагають великих витрат, в Україні ж державне фінансування інноваційних робіт за останні роки зменшилося настільки, що за показниками роздержавлення інноваційної сфери ми випередили всі країни «Великої сімки», крім Японії.

Усе це свідчить про відсутність в Україні стійких засад інноваційної моделі розвитку, що пояснюється цілою низкою серйозних проблем. Серед них, насамперед, – неадекватність технологічної структури економіки цілям і вимогам інноваційної моделі розвитку. За експертними оцінками, нині в Україні у 95% промислового

виробництва домінують застарілі 3-й і 4-й технологічні уклади на відміну від розвинених країн, де панівним став 5-й уклад і простежується бурхливе становлення найсучаснішого, 6-го технологічного укладу. Технології 5-го укладу, що базуються на широкому використанні в технічних системах комп'ютерної техніки, в Україні використовуються в мізерних масштабах (4,2%). Технологій 6-го «ультраукладу» взагалі немає [2, с. 7]. Переорієнтація української економіки на сучасні технологічні уклади відбувається зі значним запізненням. На строках їх впровадження негативно позначилось і проведення непередуманої, поспішної приватизації, що зруйнувала єдність багатьох унікальних технічних систем.

Подальше відставання України за масштабами та темпами модернізації своєї технологічної бази від провідних країн може призвести до перетворення вітчизняної економіки у сировинний придаток розвинених держав і втрати конкурентоспроможності навіть на традиційних ринках. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у здійсненні технологічного прориву України на стадію 6-го укладу, можливо навіть обминаючи етап освоєння 5-го технологічного укладу.

На нашу думку, здійснити такий стрибок реально, навіть із урахуванням наявної максимальної зношеності технологічного обладнання у провідних галузях промисловості. Для цього потрібна істотна корекція всієї державної науково-технічної політики, яка має бути орієнтована на максимальну централізацію інвестиційних ресурсів, забезпечення пріоритетів фінансування фундаментальних наукових досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і розвиток галузей 6-го технологічного укладу.

Українська економіка не має сформованого стійкого інноваційного ядра. Це призводить до того, що таке недостатньо розвинене інноваційне ядро слабо притягує до сфери високотехнологічного виробництва інвестиції. Необхідний ретельний відбір та адаптація лише тих інноваційних елементів, що найбільш плідні у конкретних умовах країни. До них, на нашу думку, належать: біомедицина та біотехнології; інформаційні технології і системи; енергозберігаючі технології та нетрадиційні енергоресурси; авіакосмічні технології та нові покоління засобів транспорту і зв'язку; оборонно-технічні системи і засоби безпеки нових поколінь.

Одним з найбільш ефективних засобів підвищення інноваційної активності у промисловості є застосування кластерного підходу організації промислового

виробництва, який дозволяє об'єднати у межах кластерів ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств. В Україні є всі передумови для розвитку інноваційних кластерів у високотехнологічних секторах, тоді як на сьогодні особливістю розвитку кластерів в Україні є орієнтація більшості перспективних кластерів на традиційні галузі промисловості – легку промисловість, будівництво, АПК, металургію. Реалізації кластерної моделі розвитку в промисловості України перешкоджають відсутність законодавчої та нормативно-правової бази для розвитку кластерів; нерозвиненість інноваційної інфраструктури; відсутність ефективних механізмів взаємодії промислових підприємств, науково-дослідних, освітніх організацій та органів державної влади.

Важливим моментом інноваційно-технологічного оновлення економіки є стимулююча податкова політика. Підвищення питомої ваги пільг в ряді провідних країн, що забезпечують сприятливий інноваційний клімат, є загальною тенденцією. У США, наприклад, налічується більше сотні пільг, які активізують НТП. Головна перевага податкової підтримки полягає в тому, що пільги надаються не авансом, а в якості заохочення за реальну інновацію. Примітно, що в США сума недоотриманих у вигляді податків коштів приблизно відповідає внескам фірм до інноваційного процесу. В ряді країн стимули перевищують інвестиції. Наприклад, в Австралії податкова пільга становить 150 відсотків інвестицій, в Бельгії – 110 відсотків. У більшості ж країн (Канаді, США, Японії, Франції, Італії та інших) передбачається 100-відсоткове виключення з оподатковуваного доходу витрат на інновації [7].

Визначальну роль у США в становленні інноваційного суспільства відіграла податкова реформа 1990-х рр., за якою вводилася 25-відсоткова знижка з капіталовкладень у науково-дослідні роботи для стимулювання технічного переоснащення промисловості. Скорочення термінів амортизаційних списань у середньому на 40% дало поштовх оновленню основного капіталу. «Нова економіка» Сполучених Штатів, побудована на інноваційних підходах, стала реальністю.

Таким чином слід зазначити, що життєздатна культура інновацій є важливим фактором в успіху державних ініціатив сприяння інноваціям і сама по собі повинна бути метою державної політики.

На основі проведеного аналізу слід зазначити, що інноваційна діяльність не стала визначальним фактором економічного зростання в національній економіці.

Тому надважливими завданнями для України стають:

- ключова, інтеграційна роль держави у формуванні інноваційного потенціалу промисловості України, яка має використовувати системні економічні інструменти державного впливу, що відповідають обраному стратегічному економічному курсу;
- створення єдиної правової бази щодо інноваційного розвитку, імплементації деяких європейських норм; усунення дублювання і суперечностей в законах та органах державної влади, які забезпечують реалізацію інноваційної політики;
- визначення простої і зрозумілої, з чіткими пріоритетними напрямками стратегії інноваційного розвитку України, яку насправді можна реалізувати за відповідний період та інноваційної спеціалізації країни;
- забезпечення зв'язків компаній з університетами та науково-дослідними інститутами, міжнародної науково-технічної кооперації;
- збереження та нарощування інноваційного потенціалу вітчизняної промисловості, запровадження системи заходів щодо її інноваційного розвитку з урахуванням галузевих особливостей та необхідності стимулювання її структурної перебудови;
- забезпечення страхування інноваційних ризиків державою;
- застосування кластерного підходу організації промислового виробництва, який дозволяє об'єднати у межах кластерів ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств;
- формування та впровадження в дію комплексу податкових стимулів для розширення інноваційної активності, а саме: диференціювання ставок податку, надання податкових пільг, які реалізуються шляхом пільгового оподаткування прибутку, скорочення оподатковуваної бази, зменшення вирахувань з податкових платежів, відстрочку плати податку, спеціальні пільгові режими амортизації; розробка та впровадження механізму контролю за цільовим використанням пільг, врахувавши позитивний досвід формування спеціальних інноваційних рахунків.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі мають бути спрямовані на розроблення ефективних механізмів реалізації державної інноваційної політики та пошук нових форм і методів стимулювання інноваційного розвитку національної економіки.

1.2. Державне регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки

Загострення конкурентної боротьби у світовому економічному просторі в умовах посилення глобалізаційних процесів все більше базується навколо забезпечення економічного зростання на інноваційній основі. В зв'язку з цим проблеми технологічного оновлення виробничих процесів, продукування нових знань, виробництва інноваційних товарів та послуг відіграє дуже важливу роль у макроекономічній політиці розвинених країн світу. Застосування інноваційної моделі розвитку дає можливість цим країнам отримувати приріст ВВП на 70-85% і досить успішно вирішувати проблеми підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В той же час в Україні, не зважаючи на низку важливих рішень і документів про інноваційний розвиток, відсутність реальних умов реалізації пріоритетності інноваційного розвитку проявляється в тому, що приріст ВВП за рахунок інноваційних чинників здійснюється лише на 0,7-1,0% [13]. Дослідження проблем розробки і реалізації інноваційної політики, формування національної інноваційної системи для підвищення конкурентоспроможності національної економіки України обумовлюють значний інтерес вчених до даних наукових проблем.

Фундаментальні питання, які стосуються розкриття категорії інновацій, впливу інновацій на розвиток національної економіки, ролі інноваційної політики держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку суспільства, є основою сучасних уявлень про інноваційну модель розвитку. В її розробку значний внесок внесли закордонні та вітчизняні вчені: Д.Белл, Г.Беккер, Дж.Гелбрейт, В.Геєць, А.Гальчинський, М.Кастельс, А.Маршал, К.Маркс, П.Самуельсон, Е.Тоффлер, І.Фішер, Л.Шаульська, Й.Шумпетер, А.Чухно, Л.Федулова та багато інших. Разом з тим, пошуки шляхів підвищення конкурентоспроможності національної економіки України потребують подальших наукових розробок проблем інноваційного розвитку та засобів його активізації.

Розглядаючи державне регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки, важливо дослідити напрямки посилення державного регулювання та активізації форм стимулювання інноваційної діяльності в національній економіці України для підвищення її конкурентоспроможності.

Дослідження економічною теорією в останні три десятиріччя процесів формування нової економіки пов'язане з розкриттям характерних рис постіндустріального суспільства, яке розвивається як суспільство знань, на інноваційній основі, а інноваційний розвиток є пріоритетним напрямом оволодіння прогресивними технологічними укладами. На цій підставі економічно розвинуті країни підвищують конкурентоспроможність національних економік та ведуть конкурентну боротьбу за лідерство на світових ринках [18].

Для економіки України, яка характеризується інверсійним характером ринкових трансформаційних процесів, недосконалістю форм державного та ринкового регулювання, нестабільністю соціально-економічного розвитку, проблеми інноваційності на макро- та мікрорівнях вирішуються складно і на незадовільному рівні.

Таблиця 1.1.

Витрати на наукову діяльність із державного бюджету в різних країнах світу, % ВВП [11]

Рік	США	Японія	Німеччина	Франція	Італія	Росія	Україна
2000	2,75	3,04	2,45	2,15	1,05	1,05	0,34
2001	2,76	3,12	2,46	2,20	1,09	1,18	0,36
2002	2,66	3,17	2,49	2,23	1,13	1,25	0,34
2003	2,66	3,20	2,52	2,17	1,11	1,28	0,40
2004	2,54	3,17	2,49	2,15	1,10	1,15	0,42
2005	2,57	3,32	2,49	2,10	1,09	1,07	0,42
2006	2,61	3,41	2,53	2,10	1,13	1,07	0,46
2007	2,66	3,44	2,53	2,04	1,18	1,12	0,38
2008	2,77	3,39	2,54	2,02	1,18	1,04	0,41
2009	2,70	3,40	2,50	2,03	1,19	1,30	0,37
2010	2,81	3,45	2,52	2,05	1,19	1,31	0,46

Про невідповідність реальних умов забезпечення інноваційності стратегічним цілям формування в Україні інноваційно орієнтованої економіки свідчать дані про загальні витрати країни на науку та наукові розробки. Як бачимо із табл. 1.1, витрати на наукову діяльність, які виділяються із державного бюджету, в різних країнах світу суттєво відрізняються [1; 11].

В економіках, що розвиваються на інноваційній основі, частка фінансування науки є високою. Найбільшою ця частка є в Японії, за представлений період вона перевищує 3% ВВП і весь час зростає. Орієнтиром для визначення обсягів фінансування розвитку науки в країнах – членах ЄС також прийнято показник, який становить не менше 3% ВВП кожної країни [11, с. 83].

Витрати із усіх джерел на дослідження і розробки є одним із головних критеріїв інноваційності економік країн світу. Станом на 2013р. за цим показником першою в світі країною залишалися США (424 млрд. дол.), проте, враховуючи поставлені завдання та впевнені кроки щодо їх реалізації, вже в найближчі десятиріччя лідером може стати Китай [12]. В Україні наукоємність ВВП (видатки на науку за всіма джерелами у відсотках до ВВП) у 2012 р. становила 0,75%, з них частка коштів державного бюджету становила всього 0,33%. Хоч загальні витрати на наукову і науково-технічну діяльність в Україні щорічно поступово зростають в абсолютному вимірі, але при цьому їхня частка у ВВП становить менше 1% ВВП [12]. Отже, недостатнє фінансування розвитку науки та науково-дослідних робіт виступає однією із найважливіших причин слабкої інноваційності української економіки.

Дослідження інноваційної діяльності підприємств промисловості в Україні показує, що за останні роки кількість інноваційно активних підприємств поступово зростає: у 2008 р. їх кількість становила 1397 підприємств, або 13,0% загальної кількості, а в 2012 р. інноваційну діяльність здійснювали 1758 підприємств, що склало 17,4% їх загальної кількості [12, с. 104].

Більшість інноваційно активних підприємств спостерігається в сферах нафтоперероблення, виробництва транспортних засобів та устаткування, хімічного виробництва. Разом з тим, позитивна динаміка щодо загальної кількості інноваційно активних промислових підприємств має дуже повільні темпи. Не відбувається відчутного збільшення загального обсягу інноваційних витрат, не покращується і його структура за напрямками використання коштів, табл. 1.2. Так, загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості у 2012 р. зменшився більше ніж на 20% в порівнянні з минулим роком. За структурою загального обсягу витрат на інноваційну діяльність підприємства витрачають все більшу частину на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення.

Таблиця 1.2.

**Загальний обсяг інноваційних витрат та його структура
у промисловості України [12]**

Напрямок витрат	2008		2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Усього	11994,3	100,0	7949,9	100,0	8045,5	100,0	14333,9	100,0	11480,6	100,0
Внутрішні науково-дослідні роботи	958,8	8,0	633,3	8,0	818,5	10,2	833,3	5,8	965,2	8,4
Зовнішні науково-дослідні роботи	284,8	2,4	213,4	2,7	177,9	2,2	246,6	1,7	231,1	2,0
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	7664,8	63,9	4974,7	62,6	5051,7	62,8	10489,1	73,2	8051,8	70,1
Придбання інших зовнішніх знань	421,8	3,5	115,9	1,4	141,6	1,8	324,7	2,3	47,0	0,4
Інші	2664,0	22,2	2012,6	25,3	1885,8	23,0	2440,2	17,0	2185,5	19,1

Інноваційний розвиток національної економіки, за світовим досвідом, не відбувається без значного посилення впливу держави на його здійснення. Цілком підтримуємо позицію дослідників, які вважають, що формування інноваційно орієнтованої економіки доцільно розглядати як результат інституційного поштовху, який надається державою, її нової ролі у здійсненні інноваційного розвитку [1, с.86]. Держава повинна, з одного боку, через розробку і проведення інноваційної політики, через механізм державного регулювання та різноманітні його інструменти сприяти розвитку передових технологічних укладів. З іншого, врахувати та забезпечити поєднання ринкових і державних важелів впливу на розвиток інноваційних процесів. Перш за все це стосується фінансового забезпечення та стимулювання інноваційної діяльності.

Аналіз динаміки та джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств промисловості в українській економіці свідчить про низькі темпи зростання загального обсягу коштів, що направляються на забезпечення інноваційної діяльності, табл. 1.3. Протягом останніх дванадцяти років відчутних позитивних зрушень в обсягах фінансування інноваційної діяльності, його частки у ВВП, розподілу за джерелами фінансування в Україні не відбулось. У період з 2008 р. по 2012 р. мали місце такі зміни: значно зменшилась частка фінансування за рахунок державного

бюджету (з 2,8% до 2,0%), скоротилась частка фінансування з боку вітчизняних інвесторів (з 1,4% до 1,3%), частка фінансування з боку іноземних інвесторів зросла (з 1,0% до 8,6%). Найбільшу частку складають обсяги фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів підприємств (60,6% у 2008 р. та 63,9% у 2012 р.) [12, с. 107].

Таблиця 1.3.

Динаміка та джерела фінансування інноваційної діяльності на підприємствах промисловості України [12]

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн. грн.	1757,1	5751,6	10821	11994,2	7949,9	8045,5	14333,9	11480,6
у% до ВВП	1,0	1,3	1,5	1,3	0,9	0,7	1,1	0,81
З них за рахунок: (у% до загального обсягу фінансування)								
власних коштів	79,6	87,7	73,7	60,6	65,0	59,3	52,9	63,9
державного бюджету	0,4	0,5	1,3	2,8	1,6	1,1	1,0	2,0
місцевих бюджетів	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
позабюджетних коштів	1,9	0	0	0	0	0	0	0
вітчизняних інвесторів	2,8	1,4	0,2	1,4	0,4	0,4	0,3	1,3
іноземних інвесторів	7,6	2,7	3,0	1,0	19,0	30,0	0,4	8,6
кредитів	6,3	7,1	18,5	33,7	11,8	7,8	38,3	21,0
інших джерел	1,3	0,3	3,2	0,4	2,1	1,3	6,9	3,0

Дослідження соціально-економічних умов для здійснення інноваційної діяльності в українській економіці дозволяють зробити висновок про їх вкрай незадовільний рівень. На нашу думку, для їх покращення перш за все обсяги фінансування науково-технічної інноваційної діяльності за рахунок держави необхідно суттєво збільшити. Це сприятиме реалізації пріоритетності інноваційного розвитку, активізації інноваційної складової підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищенню світового рейтингу країни за даним показником. В цьому напрямку особливої уваги заслуговує подальша теоретична

розробка та практична реалізація механізму підтримки інноваційності підприємницьких структур, які визначають конкурентні переваги країни.

Окрім того, необхідно формувати відповідне інституційне середовище для розвитку інноваційно-технологічної діяльності та сприяти попиту на інноваційні продукти. Важливо активізувати фінансування венчурного бізнесу, розвиваючи різні форми інноваційних фондів, поширюючи участь комерційних банків у кредитуванні інноваційно-інвестиційних проектів.

Застосування і поширення таких форм стимулювання інноваційної діяльності як пільгове оподаткування, надання цільових асигнувань із бюджету, інноваційного податкового кредиту повинні сприяти не тільки зростанню кількості підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, але й створенню та підвищенню ефективності функціонування науково-технологічних центрів, технополісів, науково-технічних парків, малих інноваційних форм тощо.

Таким чином, підвищення ролі державного регулювання у поєднанні з ринковим механізмом, на цій підставі забезпечення значного посилення стимулювання інноваційної діяльності підприємницьких структур, мають бути основою для створення інноваційного середовища та формування інноваційно орієнтованої національної економіки України.

1.3. Науково-інноваційні чинники розвитку національної економіки в умовах глобалізаційних викликів

Забезпечення інноваційного розвитку економічно розвинутих країн світу у XXI столітті виступає необхідною умовою економічного зростання, підвищення добробуту населення і підтримки високого рівня конкурентоспроможності товарів і послуг на міжнародних ринках. В зв'язку з цим проблеми технологічного оновлення, модернізації виробничого базису покладені в основу програм подальшого соціально-економічного розвитку багатьох країн світу, в тому числі країн-членів ЄС. Це передбачає значне зростання витрат на наукові дослідження, інноваційну діяльність задля досягнення високого рівня технологічного лідерства [10].

Орієнтація України на здійснення євроінтеграції викликає необхідність значного посилення ролі науково-інноваційних чинників у розвитку національної економіки,

технологічного оновлення виробничих процесів, підвищення конкурентоспроможності українських товарів і послуг.

Розглядаючи науково-інноваційні чинники розвитку національної економіки в умовах глобалізаційних викликів, необхідно виявити умови їх реалізації для активізації інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності української національної економіки.

Забезпечення подальшого економічного зростання після останньої світової кризи в економічно розвинутих країнах викликало розробку неоіндустріальних стратегій, які спираються на активізацію інноваційних процесів і розвиток високотехнологічних галузей для підвищення конкурентоспроможності національних економік. Як показано у підрозділі 1.2., про це свідчать перш за все загальний обсяг і частка витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт в структурі ВВП країни. Наприклад, у США із різних джерел для цього виділяється такий обсяг коштів, який перевищує видатки інших розвинутих країн світу [10, с. 30-31]. За даними показниками інноваційності передові місця також займають країни ЄС і країни Східної Азії.

Таблиця 1.4.

Витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт у ВВП України та країнах Європи за 2000-2013 рр., % ВВП [9]

Країни	2000	2003	2006	2009	2012	2013
Країни ЄС – 27	1,85	1,86	1,85	2,01	2,06	н/д
Німеччина	2,45	2,52	2,53	2,82	2,92	н/д
Естонія	0,61	0,77	1,13	1,42	2,18	н/д
Угорщина	0,78	0,93	1,00	1,15	1,3	н/д
Чехія	1,21	1,25	1,55	1,53	1,88	н/д
Росія	1,05	1,29	1,07	1,25	1,12	н/д
Україна, у т.ч.	1,14	1,24	0,92	0,86	0,75	0,77
за кошти держ. бюджету	0,28	0,45	0,38	0,37	0,33	0,33

Попри проголошені в Україні стратегічні наміри забезпечити пріоритетність інноваційного розвитку, аналіз стану української економіки, в тому числі з урахуванням тяжких наслідків військових подій на Сході України, показує невтішну картину, особливо щодо активізації інноваційної діяльності. Це перш за все підтверджується негативною тенденцією динаміки витрат на наукову і науково-технічну діяльність – індикатора наукоємності ВВП, що відбиває таблиця 1.4.

Так, у 2013 р. показник наукоємності ВВП української економіки склав 0,77%, знизившись із 1,24% у 2003 р. Такий показник, за оцінками Світового банку, не відповідає потребам розвитку сучасної індустріальної економіки, бо він нижчий за критичний рівень – 0,9% [15, с. 85-86].

Зростання витрат на науково-дослідницькі роботи і розробки знаходить своє втілення у збільшенні нових видів товарів, технологій, прискоренні появи їх на ринках, що дає можливість бізнесу отримувати додаткові прибутки. З цієї причини найважливішим джерелом фінансування наукових проектів, досліджень і технічних розробок має бути бізнес, самі підприємницькі структури. Безперечно, використовуються й інші джерела асигнувань на наукові дослідження та розробки: асигнування із бюджету, різні варіанти поєднання асигнувань із бюджету і кошти університетів, приватних підприємств, іноземних замовників тощо, але найбільшу частку серед усіх джерел складають асигнування структур бізнесу.

Так, частка коштів бізнесу в структурі витрат на фінансування наукових досліджень і розробок складає відповідно у країнах: США – 57%, Великобританія – 44%, Німеччина – 66%, Китай та Південна Корея – 72%, Японія – 76%. Це підтверджує той факт, що саме бізнес виступає основним рушієм інноваційного розвитку в економічно розвинутих країнах [15, с. 86].

Таблиця 1.5.

Фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні за джерелами, 2000-2013 рр., у% [9].

Джерело	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Державний бюджет	20,0	33,2	45,8	48,7	43,4	41,2	40,2	45,2	42,7
Власні кошти підприємств	3,0	6,6	8,5	7,4	8,0	9,7	8,8	10,6	13,1
Кошти замовників:									
- вітчизняних	38,4	32,6	28,1	25,8	23,9	21,8	23,8	23,3	21,2
- іноземних	23,3	24,4	15,9	15,6	22,3	25,7	25,8	19,4	21,6
Інші джерела	5,3	3,3	1,8	2,4	2,3	1,6	1,3	1,3	1,3

В Україні ж, як можна бачити за таблицею 1.5., фінансування наукових та науково-технічних робіт здійснюється переважно за рахунок бюджетних коштів, частка яких за останні майже десять років перевищує 40% та продовжує зростати. Відповідно частка усіх інших джерел, в тому числі бізнесу, враховуючи певне зростання, залишається низькою.

Найбільше навантаження у здійсненні фінансування наукових і науково-технічних робіт несе державний бюджет, а не бізнес, який повинен бути зацікавленим в реалізації інноваційних процесів.

Разом з тим, дослідження потенційних можливостей національної економіки України щодо інноваційного розвитку та їх недостатньої практичної реалізації створює дуже протирічну картину, яку відбиває глобальний індекс інновацій (The Global Innovation Index – GII) та відповідний йому рейтинг країни в світі.

Україна в 2014 р. зайняла 63 місце піднявшись з 71 місця із 142 країн у 2013 р. [19]. Однак, не може бути задовільним такий рейтинг країни за рівнем інноваційності національної економіки, навіть з певним покращенням.

Проведення аналізу потенційних можливостей та реального стану інноваційності української економіки, їхнього впливу на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки дозволяє констатувати: в державній інноваційній політиці недостатньо враховується пріоритетність інноваційного розвитку; маючи значний інноваційний потенціал, національна економіка далека від інноваційної моделі розвитку; механізм реалізації інноваційної політики характеризується слабкою мотивацією бізнесу у фінансовому забезпеченні наукових і науково-технічних робіт та здійсненні інноваційної діяльності.

Для посилення впливу інноваційних чинників на розвиток національної економіки України необхідно: по-перше, формувати сприятливе для розвитку інноваційно-технологічної діяльності інституційне середовище та підвищення попиту на інноваційні продукти; по-друге, збільшувати загальний обсяг асигнувань на науково-дослідні та науково-технічні розробки, орієнтуючись на загально-світові тенденції; по-третє, особливо звернути увагу на мотиваційну складову щодо посилення ролі бізнесу у забезпеченні фінансування науково-технічних та інноваційних процесів; по-четверте, формувати національну інноваційну систему, націлену на підвищення інноваційності та ефективності української економіки; по-

п'яте, створити дієвий механізм стимулювання і суспільного визнання на всіх рівнях національної інноваційної системи науково-дослідної та інноваційної діяльності. Ці напрямки повинні сприяти посиленню ролі інновацій в економічному розвитку та підвищенні рівня життя населення України.

1.4. Рейтингові оцінки та важелі підвищення інноваційності української економіки

Реалізація євроінтеграційного економічного курсу України потребує забезпечення значного економічного зростання, яке може бути основою підвищення рівня життя населення та конкурентоспроможності наших товарів і послуг на міжнародних ринках.

В сучасній глобалізованій світовій економіці найвищих результатів її ефективного розвитку досягли ті країни, національна економіка яких є знаннєнасиченою і розвивається за інноваційною моделлю. Саме на цій підставі, як зауважувалось, економічно розвинені країни забезпечують на 70-85% зростання ВВП, в той час як в Україні за рахунок інноваційних чинників досягається до 1% його підвищення, а за останні два роки можливості використання цих чинників набули ще більшої напруженості [10, с. 29]. Необхідність виявлення найбільш слабких місць та засобів посилення інноваційного розвитку і технічного оновлення національної економіки України зростає, особливо в наш час.

Розгляд рейтингових оцінок та важелів підвищення інноваційності української економіки полягає у дослідженні індикаторів інноваційності і рейтингу української економіки в світовій економіці за глобальним індексом інновацій, виявленні потенційних умов інноваційного розвитку та наслідків реалізації інноваційних ресурсів, з'ясуванні засобів підвищення цих параметрів.

Проведення економічного аналізу стану та проблем інноваційного розвитку національної економіки пов'язане з необхідністю вимірювання інноваційності, з'ясуванням найбільш впливових чинників її підвищення. В останні роки все більше уваги дослідники інноваційного економічного розвитку приділяють аналізу динаміки глобального індексу інновацій (The Global Innovation Index – GII) [19]. Розробляється ГІІ щорічно, починаючи з 2007 р. за методикою міжнародної школи INSEAD (Франція) [19].

Глобальний індекс інновацій (GII) є глобальним дослідженням, яке супроводжується складанням рейтингу країн світу за рівнем інноваційності. Останні розрахунки зроблені за 2014 р. представниками Корнельського університету (Австралія), INSEAD та Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), яка є агентством ООН. Дослідження GII за 2014 р. охопило 143 країни, на які припадає 92,9% населення світу і 98,3% світового ВВП.

Методологічна основа дослідження полягає у визнанні того, що сучасне постіндустріальне суспільство розвивається як суспільство знань, на інноваційній основі, а інноваційний розвиток є пріоритетним напрямом оволодіння прогресивними технологічними укладами та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Саме в інноваційній сфері здійснюється найбільша конкурентна боротьба за лідерство країн світу на міжнародних ринках. В країнах, що розвиваються, в яких відсутні необхідні умови для забезпечення інноваційного розвитку, розробляються стратегії та виділяється все більше коштів на формування інноваційно орієнтованого суспільства [15, с. 85].

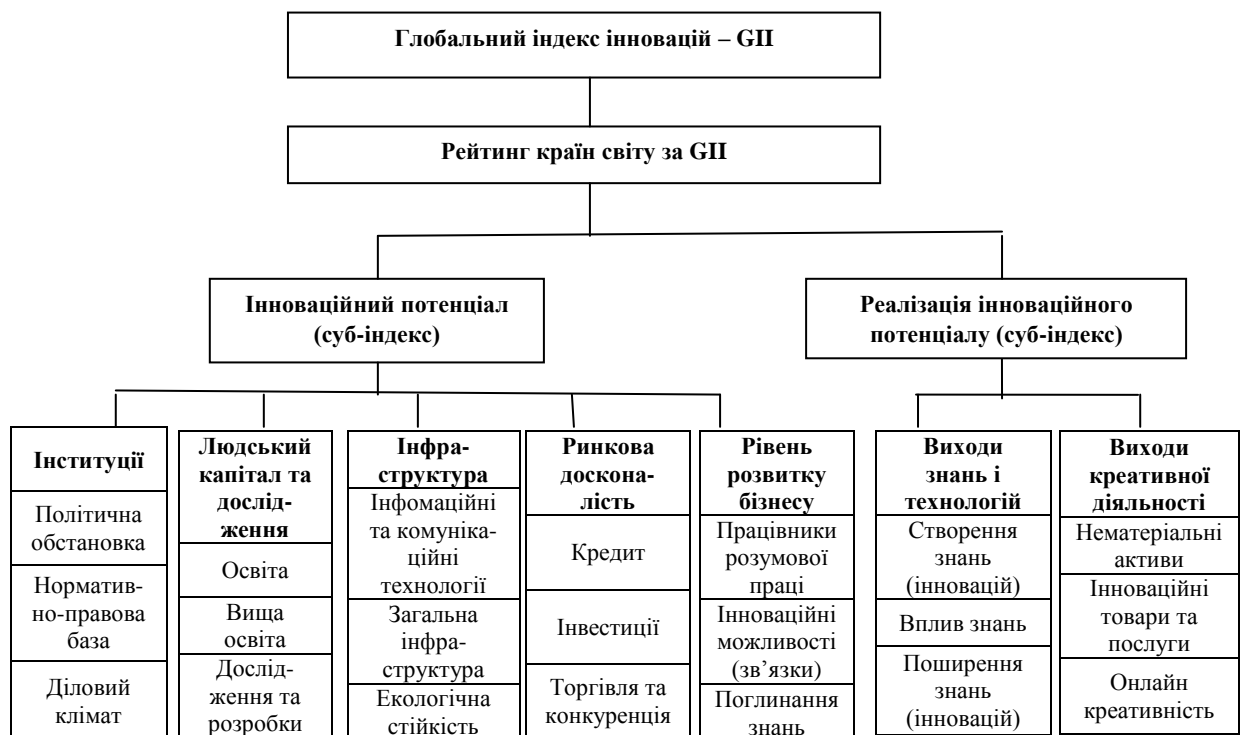

Рис. 1.1. Показники і складові розрахунку глобального індексу інновацій за методологією INSEAD [19].

Інноваційний потенціал узагальнює п'ять складових (колонки): інституції; людський капітал та дослідження; інфраструктура; ринкова досконалість; рівень розвитку бізнесу. Кожна із названих складових узагальнює певні показники, які її формують. Наприклад, така складова як людський капітал та дослідження узагальнює характеристики освіченості населення щодо середньої освіти, вищої освіти, частки працівників, які мають вчені ступені та наукові звання, наявність та обсяг наукових досліджень і науково-конструкторських розробок. Отже, кожна із складових (колонка) є комплексною, розраховується як середньозважена величина, за окремими показниками, а інноваційний потенціал в цілому відбиває вхідний суб-індекс.

Практичну реалізацію інноваційного потенціалу показує вихідний суб-індекс, який відповідно узагальнює дві складові: виходи знань і технологій; виходи креативної діяльності. Кожна із цих складових також розраховується як середньозважена за показниками, що її характеризують. Наприклад, складова креативність діяльності узагальнює такі показники як нематеріальні активи; інноваційні товари та послуги, а також онлайн-креативність.

Таблиця 1.6.

**Рейтинг країн світу за глобальним індексом інновацій (ГІІ)
у 2014 р. (із 143 країн) [19]**

Рейтинг	Країна	ГІІ
1	Швейцарія	64.8
2	Великобританія	62.4
3	Швеція	62.3
4	Фінляндія	60.7
5	Нідерланди	60.6
6	США	60.1
7	Сінгапур	59.2
8	Данія	57.5
9	Люксембург	56.9
10	Гонконг	56.8
...21	Японія	52.4
...24	Естонія	51.5
...29	Китай	46.6
...45	Польща	40.6
...49	Росія	39.1
...58	Білорусь	37.1
...61	Бразилія	36.3
...63	Україна	36.6
...74	Грузія	34.5

Підсумковий індекс ГП розраховується як середньоарифметичне із вхідного та вихідного суб-індексів. Його розрахунки дозволяють з'ясувати співвідношення отриманного ефекту та використаних для цього витрат у вигляді сукупних потенційних можливостей інноваційного розвитку кожної країни. За показником ГП визначається рейтинг країни в світовій економіці, таблиця 1.6.

Україна за цим показником в 2014 р., як бачимо в таблиці 1.6, зайняла 63 місце із 143 країн світу із ГП – 36.3. Має місце певне покращення на відміну від 2013 р., в якому вона займала 71 місце із 142 країн із ГП – 35.8 [19, с. 272]. Разом з тим, рівень інноваційності України в 1,5-1,8 рази нижчий, ніж в країнах – лідерах інноваційного розвитку, що й обумовлює її достатньо низький рейтинг серед країн світу за даним показником.

Аналіз глобального індексу інновацій для України у 2014 р. дозволяє отримати показник інноваційного потенціалу із вхідним суб-індексом – 38.2, а його практичне використання із вихідним суб-індексом – 34.4 [19, с. 272]. Таким чином, ефективність використання потенціалу та ресурсів інноваційного розвитку складає 90%.

Важливо з'ясувати, яких ресурсів в українській економіці недостатньо для підвищення інноваційності, та які з них вкрай неефективно використовуються. Так, в інноваційному потенціалі української національної економіки у 2014 р. найгірші характеристики і відповідно низький рейтинг країни в світі обумовлювали такі складові: інституції (політичне середовище; нормативно-правова база; діловий клімат) – 103 місце; інфраструктура – 107 місце; ринкова досконалість (кредит; інвестиції; торгівля та конкуренція) – 90 місце; рівень розвитку бізнесу – 87 місце. Найкращі ж характеристики має складова – людський капітал та дослідження – 45 місце, а за витратами на освіту у складі ВВП – 26 місце; за часткою населення з вищою освітою – 34 місце; за кількістю зайнятих науковою та науково-технічною діяльністю – 23 місце [19, с. 272]. Людський капітал має особливе значення для інноваційного розвитку, і за цим параметром Україна має конкурентні переваги.

Однак, недостатнє використання даного ресурсу в зв'язку з низьким рівнем мотивації висококваліфікованих працівників, особливо наукової та науково-технічної сфери, низький рівень фінансування науково-інноваційної діяльності на рівні держави та бізнесу, відсутність відповідного ділового середовища, в якому реалізується пріоритетність інноваційної діяльності, важкі умови розвитку ринкових відносин та

ведення бізнесу значно зменшують можливості ефективного використання людського капіталу для підвищення інноваційності економіки. Саме ці чинники, а не тільки погіршення соціально-економічних умов життя та військові події в Україні в зв'язку з російською агресією, обумовлюють інтенсивну трудову еміграцію, особливо висококваліфікованих фахівців та працівників науково-дослідної сфери.

Реалізація інноваційного потенціалу в українській економіці має низький рівень. Це знаходить прояв, наприклад, в тому, що за складовою виходу знань і технологій українська економіка займає 32 місце, а за складовою виходу креативної діяльності – лише 77 місце серед 143 країн світу [19, с. 272]. Тому як наслідок невикористання можливостей інноваційного шляху розвитку в українській економіці є її надзвичайно низький рівень конкурентоспроможності. Так, за даними про рейтинг національних економік за індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI), який досліджується і оприлюднюється Всесвітнім економічним форумом, Україна в 2013 р. займала 84 місце із 144 країн світу [18, с. 392]. Отже, в українській національній економіці неефективно використовується наявний інноваційний потенціал та існують недостатні умови його подальшого розвитку.

Аналіз соціально-економічних умов для інноваційного розвитку української економіки набуває обґрунтованості за допомогою використання глобального інноваційного індексу – GII, який все більше використовується в дослідженнях світової економіки.

Для підвищення рівня інноваційності української національної економіки необхідно більш повно застосовувати такі важелі як створення умов для розвитку і більш повної реалізації людського капіталу, особливо його інноваційної складової; посилити державне регулювання та стимулювання інноваційної діяльності на рівні держави, підприємств та працівників; створити інноваційно-інвестиційне середовище, яке забезпечить умови для ефективної інноваційної діяльності в національній економіці України.

1.5. Інноваційність у забезпеченні підвищення конкурентоспроможності національної економіки

В умовах посилення глобалізаційних процесів у XXI ст. проблема підвищення конкурентоспроможності національної економіки відіграє одну із визначальних ролей у макроекономічній політиці розвинених країн світу. Пошуки можливостей активізації інноваційної активності макроекономічних суб'єктів та підвищення

конкурентоспроможності національної економіки України обумовлюють особливу актуальність і значний інтерес дослідників до даних теоретичних і практичних проблем.

Розглядаючи інноваційність у забезпеченні підвищення конкурентоспроможності національної економіки, важливо проаналізувати методологічні проблеми функціонування інноваційної економіки і виявити напрямки активізації інноваційності та підвищення конкурентоспроможності української національної економіки.

В останні три десятиріччя суттєво змінилась наукова парадигма сучасного соціально-економічного розвитку суспільства, що відбивається в дослідженнях методологічних проблем економічної теорії. Про це свідчить поява нових категорій, які означають значні зміни в економіці: постіндустріальний устрій, нова економіка, інноваційна економіка, економіка знань тощо [5, с.46-52]. З урахуванням даних змін і категорій були сформульовані «Цілі розвитку тисячоліття», які визначені ООН та схвалені світовим співтовариством [13].

Таблиця 1.7.

**Еволюція технологічних укладів та лідерство національних економік
провідних країн світу в їх розвитку [14, с. 6]**

Технологічні уклади	Країни-лідери	Галузі-лідери	Висхідна фаза, роки	Спадна фаза, роки
Перший	Великобританія	Текстильна промисловість, виплавляння чавуну	1740-1763	1763-1792
Другий	Великобританія	Паровий двигун, залізниця, важке машинобудування, хімічна промисловість, електротехніка	1792-1815	1815-1850
Третій	США	Металургія, електроенергетика, неорганічна хімія	1850-1873	1873-1914
Четвертий	США	Авто-, авіабудування, органічна хімія	1914-1945	1945-1973
П'ятий	США, ЄС, Східна Азія	Обробка інформації, електроніка, телекомунікації, робототехніка	1973-2000	2000-2026
Шостий	?	Нано- й біотехнології	2026-2050	2050-2080

Розкриття характерних рис нової економіки пов'язане з тим, що постіндустріальне суспільство розвивається як суспільство знань, на інноваційній основі, а інноваційний розвиток є пріоритетним напрямом оволодіння прогресивними технологічними укладами та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, а також основною ареною конкурентної боротьби за лідерство на світових ринках, табл.1.7.

Як видно із таблиці 1.7., реалізація зусиль економічно розвинених країн світу в оволодінні новими технологічними укладами, зокрема, п'ятим і шостим технологічними укладами, відкриває їм можливості забезпечити не тільки науково-технологічне лідерство, а й високий рівень конкурентоспроможності національної економіки. Серед країн-лідерів у застосуванні п'ятого технологічного укладу особливо важливе місце займають США. Перш за все це обумовлено тим, що в цій країні на НДДКР виділяється стільки асигнувань із різних джерел, що вони перевищують видатки інших країн світу. Гідне місце за даними індикаторами інноваційності займають ЄС та країни Східної Азії. Зокрема, В КНР Національний центр розвитку науки і техніки опублікував прогноз, згідно з яким передбачається до 2020 р. перетворити країну в «інноваційно орієнтоване суспільство», а до 2050 р. – в світового лідера у сфері науки та технологій [14, с. 6]. Інноваційна економіка виступає економікою знань, вона спирається, створює і використовує знання для забезпечення свого зростання й конкурентоспроможності.

Аналіз української економіки показує, що в ній все ще домінують низькотехнологічні галузі виробництва, які природно відносяться до малонаукоємних галузей: добувна і паливна – 0,8-1%; харчова, легка промисловість, агропромисловість – 1,2%. У цілому в Україні існує в більшості відтворення виробництва третього технологічного укладу (гірничя металургія, залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія та ін.). Майже 95% вітчизняної продукції належить до виробництв третього та четвертого технологічних укладів, зростання ж ВВП за рахунок введення нових технологій в українській економіці оцінюється менше ніж у 1,0% [17].

Найбільш повною та інформативною оцінкою стану інноваційного розвитку України з урахуванням ключових факторів, що його визначають, є використання індикаторів Європейського інноваційного табло (ЄІТ), які охоплюють п'ять груп

індикаторів: «рушійні сили інновацій», «створення нових знань», «інновації та підприємництво», «індикатори застосування інновацій», «інтелектуальна власність». Для об'єктивної оцінки стану інноваційного розвитку України важливе значення має визначення її відносної позиції в рамках країн ЄС за допомогою Європейського інноваційного індексу, Європейського інноваційного табло. За ЄІТ Україна знаходиться в останній за рівнем інноваційності четвертій групі — «країни, що рухаються навздогін» зі значенням індексу 0,23. У порівнянні з іншими країнами відставання України становить: від «країн-лідерів» — приблизно у 3 рази (Швеція — 0,68), від «країн-послідовників» — у 2 рази (Великобританія — 0,48), від країн «помірні інноватори» — у 1,6 рази (Норвегія — 0,35) [13; 17]. Україна займає 93 місце з технологічної готовності економіки і 65 місце з інновацій у рейтингу зі 131 держави. Отже, це є незадовільний практичний результат з інноваційної діяльності [18, с. 392].

Про значне відставання свідчить також низький рівень конкурентоспроможності національної економіки. За даними Всесвітнього Економічного Форуму про рейтинг національних економік за індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI), відмічаємо вкрай незадовільну динаміку цього показника для України: у 2013 р. в списку з 144 країн Україна посіла 84 місце, (73 місце в минулому році, 82 – в позаминулому році) [18, с.392].

Низький рівень конкурентоспроможності України свідчить про те, що національна інноваційна система та інноваційна політика не є ефективними. Необхідно врахувати та здійснити: збільшення фінансування інноваційної діяльності шляхом підвищення надходжень з боку держави у науково-дослідницьку сферу; пріоритетний розвиток вищих технологічних укладів економіки; активізацію створення технополісів, технопарків, інноваційних кластерів для посилення інноваційної діяльності; розширення податкових пільг, кредитування для підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність; активну підтримку наукових проєктів, які забезпечують підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Література

1. Боков О. Інноваційно-інвестиційна модель розвитку економіки України як передумова підвищення рівня життя населення // *Україна: аспекти праці*. – 2011. – № 5. – с.45-51.
2. Бурлака В. Пріоритети інноваційного розвитку в українській економіці. / В. Бурлака // *Діловий вісник*. – 2010. – №12 (199). – С. 7.
3. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2012 р. [Електронний ресурс] / Держстат. України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Інформація Всесвітнього економічного форуму «The Global Competitiveness Report» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
5. Корнейчук Б.В. Информационная экономика. – СПб.: Питер, 2006. – 400с.
6. Лазарева Є. Дослідження закономірностей інноваційних перетворень у регіональній економіці / Є. Лазарева // *Економіст*. – 2009. – № 9. – С. 35-37.
7. Мельникова И. Стимулирование научно-инновационной деятельности: мировой опыт. / И. Мельникова // *Журнал международного права и международных отношений*. – 2010. – №3. – С. 89-93.
8. Механізм державного управління науково-технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід) / Мусіна Л.А., Кваша Т.К., Березняк Н.В., Євтушенко В.М., Андрощук Г.О., Ярчук А.В. – К.: УкрІНТІ, 2009. – 216 с.
9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. / Держ. служба статистики України. – К., 2014. – 314 с.
10. Радченко Л.П. Державне регулювання та стимулювання інноваційного розвитку національної економіки // *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка»: Зб. наук. пр. / За заг. редакцією акад. НАПН І.Ф. Прокопенка*. – Харків: ХНПУ, 2014. – Вип. 14. – 224 с. – (С. 28-36).
11. Сизоненко В.О. Фінансування інноваційно орієнтованої економіки в умовах інституціональної невизначеності // *Фінанси України*. – 2013. – № 5. – с.80-89.
12. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2012 рік / Аналітична довідка / Український інститут науково-технічної і економічної інформації / Державне агентство з

питань науки, інновацій та інформатизації України. – К., 2013. – 217 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_08%2007%2020

13. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт. упоряд.: Г.О.Андрощук, І.Б.Жиляєв, Б.Г.Чижевський, М.М.Шевченко. — К: Парламентське вид-во, 2009. — 632с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://www.kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>

14. Шнипко О.С. Інноваційно-технологічне оновлення економіки як показник цивілізаційної успішності країни. // Фінанси України. – 2011. – №8. – С. 3-14.

15. Шовкун І.А. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в контексті неоіндустріалізації економіки України // Фінанси України. – 2014. – № 12. – С.83-95.

16. Global Innovation Index. The Local Dynamics for Innovation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013#pdfopener>

17. Innovation Union Scoreboard – 2011, European Commission – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius2011_en.pdf

18. The Global Competitiveness Report 2013–2014. World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2013. – 569 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>

19. The Global Innovation Index 2014. Report. The Human Factor in Innovation. – 2014. – 428 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>

РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Державна інноваційна політика в умовах нестабільності

Динамічний розвиток України можливий лише на основі формування економіки інноваційного типу. Світова фінансово-економічна криза засвідчила, що необхідна якісно нова економічна модель, що відповідає науково-технічним і інтелектуальним можливостям XXI століття. Вона буде сприяти прискоренню темпів інноваційного розвитку з урахуванням такої реструктуризації, забезпечить підвищення конкурентоспроможності економіки та поліпшить життя людей. Таким чином, формування активної інноваційної політики держави повинно стати першочерговим завданням.

Великий внесок у дослідження інноваційних процесів внесли такі західні вчені як Й. Шумпетер, Д. Санто, Ф. Перру, Є. Менсфільд, Дж. Строгілопулос, Г. Румпф та інші. В останні роки вітчизняними вченими досить активно ведеться розробка проблем активізації інноваційної діяльності у всіх сферах господарської діяльності як важливого чинника економічного зростання. Дана проблематика представлена в дослідженнях О.І. Амоша, О.В. Белікова, І.Б. Висоцької, Д.М. Дідуха, Е.М. Короткова та інших науковців які вивчають цю тему.

Розглядаючи державну інноваційну політику в умовах нестабільності, важливо дослідити політику держави в інноваційній сфері, виділити основні проблеми, які перешкоджають її розвитку, виявити основні тенденції, необхідні для розвитку інноваційної структури.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені чи вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери; а інноваційну діяльність – як важливий чинник, що спрямований на вирішення і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, і сприяє виробництву нових конкурентоспроможних товарів і послуг [16].

Інноваційною діяльністю не можна примусити займатися або ввести її наказовим порядком. Вона є творчим процесом, спонукальною причиною якого є бажання

отримати надприбуток від реалізації нової конкурентоздатної продукції. Стримуючим моментом в цій справі є підвищений ступінь ризику. Процес почнеться мимоволі тільки тоді, коли перший чинник буде сильнішим за другий. Саме тому в США, Англії, Франції, Японії та інших розвинутих країнах інноваційна діяльність заохочується економічними методами шляхом надання її суб'єктам істотних пільг як на державному, так і на регіональному рівнях. Сюди включається пільгове фінансування інноваційних структур і малого інноваційного бізнесу, пільгове оподаткування, пільгова амортизаційна політика, тощо. До того ж обов'язково враховуються потреби країни та її регіонів. Однією з ключових проблем є організація взаємодії двох найважливіших сфер економічної діяльності – науки і виробництва. Міжнародний досвід інноваційної діяльності свідчить про різноманітність форм і методів, які вживаються передовими країнами світу залежно від державної політики в сфері науково-технічного прогресу і взаємодії розробників науково-технічної продукції та виробників [2, с. 22].

Із Закону України «Про інноваційну діяльність» витікає, що головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку і використання науково-технічного потенціалу країни, вирішення проблем по впровадженню сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсоекономічних технологій, виробництва і реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. У зв'язку з цим державну підтримку отримують всі суб'єкти господарювання різних форм власності, які реалізують в Україні інноваційні проекти [15].

Нинішню ситуацію, що склалася в економіці України (62 позиція серед 133 країн), відрізняє той факт, що за наявності в країні значних фундаментальних і технологічних розробок, відбувається зниження активності інноваційної діяльності, пов'язаної передусім із браком власних коштів у підприємств і обмеженістю державного фінансування.

Відтак основними проблемами в інноваційній сфері залишається низка несприйнятливих чинників, що обмежують модернізацію та структурну перебудову економіки, не забезпечуючи її якісного оновлення. Основними чинниками погіршення стану інноваційної сфери є: фінансово-економічні, управлінські та виробничо-технологічні. До перших можна віднести: недостатність власних

державних коштів на фінансування й підтримку та обмеженість зовнішніх інвестиційних ресурсів, які потрібні для створення стратегічних конкурентних переваг національної економіки; необхідність виявлення пріоритетних способів формування розвиненої системи фінансової державної підтримки й інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності підприємств. До других можна віднести: відсутність необхідної системи управління інноваційними процесами у різних галузях економіки, слабку діяльність механізму стимулювання високої активності учасників інноваційних процесів; відсутності належної координації дій між органами державного управління, які опікуються інноваційною сферою. Має місце й неузгодженість дій структур національної інноваційної системи; недосконалість інституційно-правових механізмів, які б створювали стимули для інвестування в інновації. До третіх потрібно віднести те, що впровадженню нових більш прогресивних технологій заважають великі витрати на нововведення та тривалий термін їх окупності; інноваційна несприйнятливість багатьох товаровиробників, насамперед провідних галузей промисловості, до кооперування з міжнародними науковими організаціями; відсутність ринку інноваційних продуктів, а також державних гарантій стабільності в сфері інтелектуальної праці й виробництва. У період світової економічної кризи конкурентоспроможними є підприємства та галузі, які активно впроваджують та використовують інноваційні технології [15, с. 225].

Згідно з державною цільовою економічною програмою: «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на період з 2009 по 2013 роки, в інноваційному середовищі практично відсутні венчурні фонди та центри трансферу технологій. Не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, науковців, які мають завершені науково-технічні розробки. Не в повному обсязі використовуються освітній та науковий потенціал країни, насамперед вищих навчальних закладів, у сфері створення і розвитку інформаційно-комунікаційних, високих наукоємних технологій, а також інформаційні ресурси системи науково-технічної та економічної інформації, зокрема бази даних технологій та науково-технічних досягнень [34].

Узагальнення й аналіз розвитку та результатів інноваційної політики в Україні дає можливість сформулювати кілька пропозицій, які можуть забезпечити її реалізацію.

Найважливіше завдання державної інноваційної політики – сформулювати стратегію, яка повинна забезпечити можливість гнучкої зміни пропорцій між темпами розвитку наукового, технічного і виробничого потенціалів [2, с. 29].

Державна підтримка великих, системних інновацій повинна здійснюватися в першу чергу через реалізацію цільових інноваційних програм, органічно пов'язаних з середньостроковими перспективами розвитку реального сектору економіки [2, с. 27].

Наступним кроком повинно стати забезпечення державної підтримки інноваційного підприємництва. У межах цього напрямку важливо створити привабливий інвестиційний клімат та механізми й стимули для підвищення зацікавленості у впровадженні нововведень, а саме: забезпечити стабільне правове регулювання і стимулювання всіх сфер економіки, а також захисту інтересів учасників інноваційної діяльності з використанням інструментів державних гарантій; розробити систему мотивацій для національного та іноземного інвестора, в тому числі – за рахунок податкових пільг [15, с. 259].

Важливою передумовою вирішення проблем інноваційного розвитку в Україні є формування інвестиційної привабливості підприємств різних форм власності. Для здійснення ефективної інноваційної діяльності підприємствам необхідно визначити резерви зростання інноваційної активності і забезпечити їм можливість використання передових технологічних новацій. Реалізація цього важливого завдання потребує поступової заміни застарілого обладнання, введення нових передових технологій, покращення підготовки кадрів. Реалізація проектів з модернізації і реконструкції вітчизняного виробництва вимагає чіткого уявлення про стан підприємництва та ринку у державі в цілому й фінансової та маркетингової організації інноваційної діяльності [15, с. 260].

Використанню системи стимулюючих чинників розвитку інноваційної економіки певною мірою перешкоджає існуюча неузгодженість нормативно-правових актів. Нині в Україні діє 14 законів, понад 50 підзаконних актів, виданих Кабінетом Міністрів України, а також більше 100 правових актів відомчого характеру, які регулюють різні проблеми інноваційної діяльності. Разом з тим, більшість механізмів державної фінансової підтримки та податкового стимулювання, передбаченого цими актами, не можуть бути застосовані в повному обсязі. На сьогодні посилюється практика призупинення окремих статей чинних законів законодавчими або

підзаконними актами. Відсутність системного підходу та єдиної науково-технологічної політики не компенсується збільшенням кількості законодавчих і нормативно-правових актів, численними змінами та доповненнями до них.

Таким чином, одним з важливих напрямів вирішення проблеми переходу країни на інноваційний шлях розвитку є стратегічне партнерство. Без інтеграції інтересів держави, суспільства й підприємств у міжнародну економіку неможливо створити опору для активізації інвестиційно-інноваційних процесів і перехід до нової якості економічного зростання. Відновлення існуючих й запровадження в дію нових технологій повинні відбуватися на основі інтенсифікації вітчизняних і міжнародних розробок, в результаті чого відбудеться впровадження інновацій у більшість ланок господарської інфраструктури держави.

Важливо покращити взаємодію державних інститутів, наукових і інноваційних організацій з виробничими підприємствами, що стимулює залучення венчурного капіталу в інноваційну діяльність малих і середніх компаній. На жаль, в Україні малий інноваційний бізнес не виконує функції економічного зростання, як це відбувається в найбільш економічно розвинутих країнах світу (лише 6% малих та 16% середніх промислових підприємств в Україні є інноваційно активними). Важливо відмітити і те, що кількість венчурних фондів в Україні має стійку динаміку зростання: лише за I півріччя 2011 року їх кількість зросла на 8,9% і досягла 822. Вони акумулювали 106,5 млрд. грн. Однак, на жаль, ефективність венчурного інвестування з точки зору підтримки інноваційної діяльності є незначною. Венчурні фонди практично не вкладають кошти у високотехнологічні галузі, а обмежуються традиційними (будівництво, нерухомість) [42].

Важливим завданням економічної політики як економічно розвинених країн, так і країн, що розвиваються, є створення нових інноваційних структур. Інноваційні структури нового типу у багатьох випадках виникли як умова виходу з кризової ситуації. Навіть у розвинених економічних країнах, наприклад у США, вони виникають і створюються в період економічного спаду.

Створення інноваційної інфраструктури залежить від рівня технологічного та економічного розвитку національної економіки. В умовах суспільства, що трансформується, інноваційна інфраструктура повинна сприяти входженню науки в ринкове середовище, розвитку підприємництва в науково-технічній сфері. Інноваційна інфраструктура

акумулюючи фінансові ресурси, діє як важливий інвестиційний механізм сучасних інноваційних процесів.

У межах розвитку новітніх інноваційних економік отримують значний розвиток такі інноваційні структури, як науково-технічні парки, бізнес-інкубатори, технополіси, центри високих технологій. Усі ці структури, незалежно від назви і внутрішньої організації, мають загальні цілі: формування умов, сприятливих для розвитку інноваційної діяльності; підтримка створення і розвитку венчурних фірм зайнятих розробкою наукових ідей і перетворенням їх в нові технології і продукти; підтримка перспективних наукових проектів; успішна комерціалізація результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок; організація праці вчених університетів і молодих дослідників них [26, с. 252]. На сьогодні в Україні зареєстровано 16 технопарків. Вони реалізують 168 інноваційних проектів.

Виникла негайна потреба в створенні відповідного відомства, яке буде займатись розробкою та впровадженням програм по використанню передових технологій. Незавершеність адміністративної реформи в Україні проявляється у розпорошенні та дублюванні функцій, особливо організаційних, між кількома центральними органами виконавчої влади, відсутності належного рівня координації дій між органами державного управління, які опікуються інноваційною сферою. В результаті цього має місце неузгодженість дій структур національної інноваційної системи. Численні інституції, які належать до різних юрисдикцій, конкурують між собою в умовах обмежених ресурсів. Для України характерною є складність організаційної структури державного управління, яка включає значну кількість міністерств, агентств, служб, проте жодна з цих структур не є відповідальною за інноваційну політику як єдиний представник уряду [42]. Це свідчить, що для досягнення координації інноваційної політики має бути розроблена спільна стратегія, а для реалізації спільної стратегії необхідна співпраця усіх учасників процесу «управління».

Україна зможе зайняти належне місце в Європі і у світі лише за умови вибору інноваційного шляху розвитку. Отже, основою стратегічного курсу, його базовим принципом повинна стати реалізація державної політики, спрямованої на впровадження інноваційної моделі структурної перебудови і зростання економіки, та входження України в число високотехнологічних держав світу. Наявний інтелектуальний і науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати.

2.2. Інвестиційний клімат та формування сприятливого інноваційного середовища

Події останніх років суттєво дестабілізували економічну систему України, призвели до її глибоких структурних деформацій. Збройний конфлікт на Сході України, політична й економічна нестабільність викликали відплив прямих іноземних інвестицій через відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику. У сучасних умовах Україна не спроможна забезпечити соціально-економічний розвиток за рахунок власних фінансових ресурсів і потребує притоку іноземного капіталу. Ситуація ускладнюється зростаючою конкуренцією на світових ринках капіталу. Формування сприятливого інвестиційного клімату є одним із стратегічних завдань, що сьогодні стоять перед українською державою, від реалізації якого залежить можливість стабілізації національної економіки та її подальша соціально-економічна динаміка. Тому проблема підвищення інвестиційної привабливості економіки України є надзвичайно актуальною і важливою.

Питанням залучення іноземних інвестицій в економіку України і поліпшення її інвестиційного клімату присвячено чимало праць українських вчених, зокрема Л. Борщ, О. Гаврилюка, А. Гайдуцького, В. Гейця, А. Дуки, Ю. Козака, О. Малютіна, В. Новицького, А. Пересади, А. Пехника, О. Рогача, А. Філіпенка та ін.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених аналізу інвестиційного клімату в Україні, слід відзначити необхідність подальшого дослідження питання підвищення інвестиційної привабливості національної економіки в сучасних складних умовах.

Розглядаючи інвестиційний клімат України в сучасних умовах, необхідно виявити існуючі проблеми залучення іноземного капіталу в національну економіку та напрямів його покращення.

Інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему [43].

Україна має значний інвестиційний потенціал, зокрема: є одним з найбільших потенційно містких ринків в Європі; володіє багатими природними ресурсами; має високий рівень науково-дослідних розробок у багатьох галузях науки і техніки та значний науково-технічний потенціал; володіє значним сільськогосподарським

потенціалом (вигідне географічне розташування, сприятливий клімат, родючі ґрунти); має добре розвинену інфраструктуру. Окрім того, привабливість української економіки для іноземних інвесторів ґрунтується на наявності відносно дешевої кваліфікованої робочої сили, сформованій законодавчій базі з вирішення питань іноземних інвестицій, яка, зокрема, впроваджує національний режим діяльності для фірм з прямими інвестиціями, посиленні зв'язків з країнами ЄС, членстві в СОТ тощо.

Однак, попри ці суттєві переваги, інвестиційна привабливість України сьогодні залишається низькою, оскільки інвестиційний клімат в Україні є досить ризикованим. З кожним роком частка України у світових обсягах інвестицій скорочується і в 2013 р. становила вже менш як 0,2% [8]. Події 2013-2014 рр. в Україні суттєво погіршили національну економічну ситуацію та трансформували зовнішньоекономічну діяльність нашої держави. Збройний конфлікт на Сході України, звуження або закриття ринку Росії мали вкрай негативний вплив на платіжний баланс країни. З початку 2014 р. Україна втратила 13592,1 млн. дол. (у т.ч. за рахунок курсової різниці – 12246,5 млн. дол.) інвестицій, у той час як приплив капіталу становив лише 2451,7 млн. дол. США. Сукупний обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на 31 грудня 2014 р. становив 45916,0 млн. дол. США та в розрахунку на одну особу населення складає лише 1072,0 дол. [31].

За країнами походження найбільшими інвесторами України, на яких припадає майже 83% загального обсягу прямих інвестицій, є: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Віргінські острови (Брит.), Франція, Швейцарія та Італія. Структура прямих інвестицій у розрізі країн-донорів свідчить про вкрай низький рівень інтересу і довіри до України з боку її стратегічних політичних партнерів (Польщі, Німеччини та США). Слід також зазначити, що в 2014 р. відбулося падіння інвестицій навіть з Кіпру, через який український і російський бізнес реінвестують кошти в Україну [31].

Ситуація з досить незначними обсягами надходжень іноземних інвестицій в Україну погіршується за результатами аналізу галузевої структури. Хоча в Україні у середньому третина іноземних інвестицій надходить у промисловість, однак в

основному фінансуються низькотехнологічні галузі та виробництва (металургія, загальна хімія, харчова промисловість). Ще третина іноземних вкладень приходить на фінансову діяльність, яка хоч і є украй необхідною для здійснення усіх видів господарської діяльності, та все ж не може розглядатися реальною основою добробуту країни у довгостроковій перспективі [31].

Неоднорідною є й інвестиційна привабливість регіонів України. Лідерами в залученні інвестицій багато років поспіль є місто Київ, Дніпропетровська, Донецька і Харківська області. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку.

Обсяги відпливу прямих іноземних інвестицій з України порівняно навіть з її невисокими надходженнями, є зовсім незначними, на 31.12.2014 р. вони склали лише 6352,2 млн. дол. До країн, в які було здійснено найбільші інвестиції з України у 2014 р. належать: Кіпр, Російська Федерація, Латвія, Польща, Грузія, Віргінські острови, Казахстан. При чому 91,6% інвестицій спрямовувались до Кіпру, і 85% загальних інвестицій надійшло з Донецької області [31]. Це свідчить про те, що для нашої країни залишається актуальною проблема відпливу капіталу через офшорні зони.

Малий обсяг інвестицій в Україну є ключовим показником несприятливого інвестиційного клімату. За результатами досліджень Європейської бізнес асоціації 85% підприємців незадоволені станом інвестиційного клімату в Україні [32].

Серед основних негативних рис інвестиційного клімату в Україні експерти визначають: політичну та економічну нестабільність, збройний конфлікт на Сході України, незавершеність процесу реформ, високий рівень корумпованості та бюрократизованості політичної системи, недосконалість та протиріччя законодавчої бази, відсутність єдиної стратегії щодо заохочення інвестицій, непередбачуваність податкової політики, слабку судову систему, слабе валютне регулювання, непослідовну політику НБУ, неефективну роботу митниці. Вагомою причиною низької інвестиційної привабливості для системних іноземних інвесторів можна вважати і наявність величезного тіньового сектору в Україні.

При здійсненні комплексної оцінки інвестиційного клімату країни інвестори орієнтуються також на висновки міжнародних рейтингових агенцій. Так, згідно з

оцінкою Всесвітнього економічного форуму, Україна посіла 76 місце зі 144 у рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності – 2014 р., піднявшись за рік на вісім позицій. Прогрес був досягнутий за рахунок більш позитивного сприйняття інститутів та ефективності ринків, а також кращих результатів в освіті. Серед основних проблем автори рейтингу називають перебудову інституціональної структури (130 місце), скорочення домінування великих компаній на внутрішніх ринках (129 місце) та підвищення конкурентності ринків (125 місце), отже, їх ефективності (112 місце) [52]. Слід зазначити, що оцінка сучасного рейтингу України не враховує анексію Криму і військовий конфлікт на Сході, що вплине на конкурентоспроможність країни в майбутньому.

За результатами дослідження Світового банку Doing Business 2015, за легкістю ведення бізнесу Україна вперше увійшла в ТОП-100, піднявшись за рік на 16 позицій і зайнявши 96 місце. Укладачі рейтингу відзначили ряд покращень у бізнес-кліматі України: спрощення процесу сплати податків для компаній, завдяки введенню електронної системи подання декларацій та сплати єдиного соціального податку; зменшення кількості центральних органів виконавчої влади, що здійснюють нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; адаптація українських стандартів до європейських. Разом з тим, більшість цих заходів лише незначно поліпшили існуючу систему і Україна в рейтингу поступається як державам-членам ЄС, так і своїм найближчим сусідам, включно з РФ [33].

За результатами досліджень Європейської бізнес асоціації (ЄБА) показник індексу інвестиційної привабливості за I квартал 2015 р. склав – 2,51 і так і не перевищив докризовий рівень 2011 р., залишаючись в негативній площині (є нижчим за 3 бали). Згідно з опитуваннями, 89% керівників не бачать жодних передумов для стабілізації фінансового ринку, 80% – не задоволені ефективністю боротьби з корупцією, 77% респондентів не помітили реформ судової системи, 55% підприємців не задоволені митними процедурами, стільки ж не бачать прогресу з відшкодуванням ПДВ. Лише 17% опитаних помітили незначне спрощення митного оформлення, 11% відзначили покращення у судовій сфері, і 8% вважають, що торгівля стала простішою [32].

Окрім того на 7 пунктів погіршився рейтинг індексу економічної свободи України, у 2015 р. вона посідає 162 місце зі 178 країн. Дослідники відзначають, що

Україна погіршила свої позиції за вісьмома з 10 показників, найгірша ситуація з гарантіями прав власності, інвестиціями, управліннями державними витратами. Серед країн Європи Україна перебуває на останньому місці і належить до списку країн з «репресивною економікою» [50].

За результатами Індексу сприйняття корупції у 2014 р. від Transparency International Україна лишається однією з найбільш корумпованих країн світу і найкорумпованішою країною Європи, займає 142 місце зі 175 позицій. Нещодавно прийняті закони поки не дали відчутних результатів у антикорупційній боротьбі [22].

Оцінюючи незадовільний стан процесу іноземного інвестування, експерти вважають головною причиною цього недосконалу політику уряду. В Україні було зроблено ряд кроків щодо удосконалення інвестиційного законодавства, зокрема, затверджено концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України, набрав чинності Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна», створена Національна інвестиційна Рада при Президентові України, ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інвесторів», який посилює правовий захист інвесторів, проте поки що ці заходи не призвели до суттєвого поліпшення інвестиційного середовища в нашій країні.

Збільшення обсягів іноземного інвестування в Україні можливе лише за умов підвищення її інвестиційної привабливості і створення механізму взаємодії іноземного інвестора й органів державної влади. Поліпшення інвестиційного клімату потребує підвищення стабільності та прозорості політичної системи України, зменшення рівня її корумпованості, подолання тенденцій криміналізації суспільства, прискорення процесів дерегуляції підприємницької діяльності в цілому, завершення судової реформи.

Значну роль в створенні сприятливого інвестиційного клімату відіграє стабільність законодавчої системи, держава має надійно забезпечувати захист прав іноземних інвесторів і розробити систему їх страхування від можливих ризиків здійснення інвестиційної діяльності на території України. Особливу увагу слід приділити інформаційному забезпеченню залучення іноземних інвестицій.

Доцільним, на нашу думку, є розробка чіткої державної стратегії залучення іноземних інвестицій, визначення пріоритетних галузей економіки, ефективне

функціонування яких зумовить подальше пожвавлення в інших секторах. Сьогодні серед них в Україні можна виділити аграрний сектор, сферу високих технологій, ІТ-індустрію, машинобудування, нафтогазову та енергетичну галузі.

При розробці інвестиційної стратегії слід враховувати географічні і соціально-економічні відмінності регіонів України. Одним з альтернативних джерел фінансування регіональних інвестиційних програм та проектів можуть стати заощадження мігрантів і національної діаспори. Уряду доцільно було б розробити стратегію залучення грошових переказів мігрантів з урахуванням їх інтересів і потреб. В перспективі, заробивши економічну й фінансову довіру мігрантів, Україна може розраховувати й на інші складові міжнародного ринку капіталу [8].

В економічній літературі існують різні підходи до визначення інвестиційної привабливості держави як сукупності політичних, правових, економічних, екологічних і соціальних умов, що впливають на інвестиційну діяльність вітчизняних і закордонних інвесторів. Слід зазначити, що систему визначальних чинників складають: політико-правове середовище, що характеризується політичною стабільністю суспільства, наявністю і стабільністю нормативної бази підприємницької і інвестиційної діяльності; економічне середовище, або стабільність національної валюти, темпи росту інфляції, режим оподаткування, валютного регулювання та контролю, стан фондового ринку і фінансово-кредитної системи, платоспроможність внутрішнього ринку; ресурси і інфраструктура, соціально-культурне середовище, екологія.

Сьогодні Україна не здобула серйозних досягнень у забезпеченні національної конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості [7, с. 68].

До чинників, що забезпечують подолання або зниження ризиків для інвесторів в Україні, належать:

- 1) рівень розвитку продуктивних сил та стан ринку інвестицій;
- 2) правове поле держави (законодавча база);
- 3) політична воля усіх гілок влади;
- 4) стан фінансово-кредитної системи;
- 5) статус іноземного інвестора;
- 6) інвестиційна активність населення.

Важливу роль у формуванні сприятливого інвестиційного клімату в Україні відіграють фондовий ринок, фінансово-кредитна система, залучення іноземного капіталу, інвестиційна активність населення, структурно-інноваційна перебудова економіки та інші чинники, що будуть розглянуті в наступних підрозділах.

Зазначимо, що Україна покращила свої позиції в порівнянні з минулим роком за показником отримання дозволів на будівництво, подолання неплатоспроможності за рахунок більш чітких процедур і термінів, а також кращого захисту кредиторів.

Україна має великий споживчий ринок. За рівнем промислового виробництва країна посідає одне з провідних місць у світі, зокрема за видобутком руди і виробництвом сталі. Перспективними є чорна та кольорова металургія, які становлять майже чверть усього промислового виробництва, машинобудування, хімічна та нафтохімічна галузі, легка промисловість.

Науково-технічний комплекс України за своїм обсягом і потенціалом залишається одним з найбільших в Європі і другим після Росії серед країн СНД. Країна має статус атомної і космічної держави (має власне національне космічне виробництво, що спрямоване на внутрішній і зовнішній ринки).

Тому для перетворення зазначених сприятливих факторів у переваги України в справі створення її високої інвестиційної привабливості з боку держави, насамперед, необхідно здійснення відповідних заходів.

Варто також зазначити, що за останні роки спостерігається непропорційний розподіл обсягів залучення інвестицій у регіони України. До восьми регіонів: Дніпропетровської, Харківської, Донецької, Київської, Львівської, Одеської, Запорізької, та до м. Київ надходить найбільше всього інвестицій – 89,2% всіх залучених прямих іноземних інвестицій. Це саме ті регіони, які на сьогодні вже є економічно розвинутими та найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та інвестицій в основний капітал в регіональному розрізі свідчить про нерівномірний соціально-економічний розвиток регіонів, що посилює розрив у їх розвитку.

Для залучення масштабних іноземних інвестицій в українську економіку у формі підприємницького капіталу потрібно ще багато що зробити. Мова йде, перш за все, про дебіюрократизацію адміністративних дозвільних і погоджувальних процедур,

зведення їх до необхідного мінімуму. Зокрема, назріло скорочення сфери ліцензування інвестиційної діяльності і спрощення його процедур, а також реєстрації підприємств з іноземними інвестиціями.

Також пріоритетними цілями інвестиційної політики слід визначити розроблення заходів щодо активізації інвестиційної діяльності та мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для інвестування, реалізацію комплексних державних програм будівництва, забезпечення структурних перетворень та підвищення ефективності капітальних вкладень, скорочення термінів окупності витрат [11].

Та все ж головним, на наш погляд, є послідовне і неухильне наближення перехідної української системи управління підприємствами і інвестиціями з властивими їй вадами до нормальної моделі змішаної економіки, що успішно функціонує в найбільш розвинених країнах. Для досягнення цього необхідні: введення ефективної процедури банкрутства, забезпечення фінансової прозорості звітності на всіх рівнях управління, надійний захист інтересів і прав міноритарних акціонерів, а також рішуча боротьба з економічною і кримінальною злочинністю, корупцією, відмиванням брудних грошей і нелегальним вивозом їх за кордон.

Таким чином, головним завданням на короткострокову перспективу можна виділити підготовку необхідної правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення інвестиційного клімату й формування основи збереження та нарощування конкурентоспроможності вітчизняної економіки, а також створення умов для зацікавлення національних інвесторів вкладати кошти та використовувати прибутки всередині країни, не вивозячи їх за кордон. Крім цього, варто розробити регіональні плани підвищення інвестиційної привабливості регіонів України як окремі документи, або в рамках розробки регіональних стратегій розвитку, з урахуванням особливостей їх поточних рейтингів інвестиційної привабливості, забезпечити державний моніторинг виконання цих планів як одного з критеріїв успішності діяльності місцевих державних адміністрацій, підготувати перелік заходів щодо посилення відповідальності представників органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за вчинення корупційних та інших дискримінаційних дій щодо інвесторів.

Слід також відмітити, що вкрай важливим кроком для стимулювання внутрішніх інвестицій є залучення заощаджень населення. Для цього доцільно ввести додаткові пільги з оподаткування доходів, отриманих від інвестиційної діяльності в українські підприємства та отримання кредитів на здійснення інвестування, створити систему страхування капіталу громадян від несприятливих чинників в економіці, що можуть негативно вплинути на рівень прибутку власників капіталу.

Для стимулювання інвестиційної діяльності та покращення інвестиційного клімату в Україні необхідно сформувати стабільну державну політику у сфері іноземного інвестування, розраховану на довгострокову перспективу та розробити обґрунтовану державну стратегію залучення іноземних інвестицій, з урахуванням національних цілей і пріоритетів. Це сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості вітчизняної економіки на міжнародному ринку капіталу й прискорить процес відтворення її потенціалу в складних політико-економічних умовах.

2.3. Іноземні інвестиції як чинник становлення інноваційної економіки в Україні

З кінця XX ст. людство вступило в стадію побудови постіндустріального суспільства, яке базується на розвитку високих виробничих та інформаційно-комунікаційних технологій. Основою економіки стає не тільки ефективне використання традиційних економічних ресурсів, провідну роль починають відігравати інноваційні технології, системи та форми організації людської діяльності, тобто формується інноваційна економіка.

В умовах глобалізації дані процеси набувають інтернаціонального характеру. Провідну роль в цьому виграє міжнародне інвестування, формуючи канали руху між країнами матеріальних і фінансових ресурсів, а також науково-технологічних і організаційно-технологічних інновацій.

Матеріальною основою глобалізації інноваційних процесів стає рух прямих іноземних інвестицій (ПІІ) як складова міжнародного руху капіталу.

В розвитку економіки України інноваційна складова зараз відіграє дуже незначну роль, тому перехід до інноваційного типу економічного зростання потребує залучення всіх його можливих чинників як внутрішніх, так і зовнішніх.

Теоретичні основи дослідження ПІІ та їх впливу на економічний розвиток країн реципієнтів, зокрема на його інноваційну складову, були закладені такими економістами, як Дж. Даннінг, К. Кодзіма, М. Саад, Р. Кейвз, С. Гаймер та інші. В українській економічній науці дослідженням проблем іноземних інвестицій в цілому та їх впливу на економічне зростання української економіки займаються такі автори, як В. Геєць, Д. Лук'яненко, О.І. Рогач, А.С. Філіпенко, А.В. Пехник та інші.

Розглядаючи іноземні інвестиції як чинник становлення інноваційної економіки в Україні, проаналізуємо динаміку та структуру ПІІ в економіці України, їх вплив на формування інноваційних складових економічного зростання з позицій формування сприятливого інвестиційного клімату та залучення інвестицій у високотехнологічні та наукоємні галузі.

Досліджуючи сутність ПІІ можна виділити декілька дещо відмінних підходів, запропонованих сучасною економічною думкою, їх відмінність полягає в основному в розстановці акцентів. У визначенні ПІІ, сформульованому експертами МВФ та ОЕСР, особлива увага приділяється кінцевій меті здійснення прямих інвестицій – виробництву товарів та послуг та їх переміщенню між країнами, тобто за основний критерій береться здійснення підприємницької діяльності [37, с. 20].

У визначенні Дж. Данніга увага фокусується на контролі інвестора над ресурсами, які переміщуються в іншу країну [48, с. 164]. У визначенні російського економіста А. Кіреєва найзначнішим виявляється придбання довготермінового економічного інтересу в країні прикладення капіталу [25, с. 296].

На нашу думку, ПІІ можна визначити як реальне вкладення капіталу за кордоном в підприємства, технологію, обладнання, землю, що дає інвестору право реального контролю над об'єктом інвестування та передбачає наявність у інвестора довготривалого економічного інтересу в країні вкладення.

Суб'єктами ПІІ можуть бути держава, транснаціональні та багатонаціональні компанії, а також фінансові установи.

Об'єктами прямих інвестицій стають майно (земля і споруди, виробниче обладнання і машини, запаси), нематеріальні економічні блага (ліцензії та авторські права, досвід співробітників, лояльність клієнтів, маркетингові заходи, та ін.) та фінансові активи.

ПП, особливо ті, які здійснюються міжнародними корпораціями в майно та нематеріальні економічні блага, дають можливість країнам-реципієнтам досягти позитивних змін, що слугує основою інноваційного розвитку. Саме прямі інвестиції з другої половини минулого століття стають одним з основних чинників інтеграції національної економіки у світове господарство. Особливо це важливо для країн з перехідною економікою, для яких імпорт прямих підприємницьких капіталів:

- дає можливість збільшити виробничі потужності країни;
- стає джерелом більш продуктивної техніки й технології, передових методів менеджменту та маркетингу;
- сприяє розвитку національної науково-дослідницької бази;
- супроводжується розширенням і оновленням номенклатури виробництва на основі залучення в обіг нових ресурсів;
- стимулює конкуренцію і на цій основі підвищує ефективність виробництва;
- сприяє здійсненню більш ефективної реструктуризації економіки та створенню додаткових робочих місць;
- збільшує бюджетні надходження у вигляді податків, які сплачують прямі іноземні інвестори.

Підтвердженням позитивних наслідків прямого іноземного інвестування для країн-реципієнтів може бути відновлення економіки ФРН на основі «Плану Маршалла», технологічний прорив країн Південно-Східної Азії, пожвавлення економічного зростання в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи.

Проаналізуємо динаміку ПП в українську економіку за останнє десятиріччя.

Обсяг залучених в країну іноземних інвестицій зростає з року в рік (див. рис. 2.1.), при цьому темпи щорічного приросту є відносно невисокими, що зумовлено економічною та політичною нестабільністю в країні, прогалинами в інвестиційному законодавстві, відсутністю належного інституційного забезпечення розвитку інвестиційного ринку, сильний податковий тиск, бюрократизм і корупція в місцевих і центральних органах влади.

Цими ж причинами пояснюється факт, що обсяг ПП з розрахунку на душу населення становить 1245,6 доларів США [14], що в декілька разів менше аналогічних показників в країнах Центральної та Східної Європи (у Чехії – 7418 дол., Болгарії – 6226 дол., Польщі – 3155 дол.) [53].

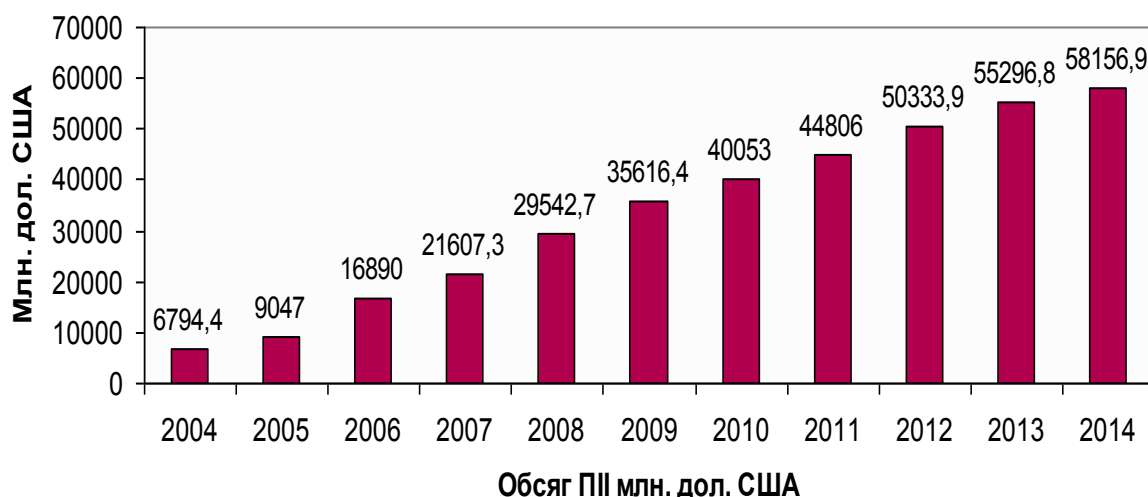

Рис. 2.1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну на початок року підсумком, млн. дол. США [35]

Дуже важливою для формування інноваційної економіки є галузева структура іноземних інвестицій, яка значною мірою визначає розвиток нових техніки та технологій, людського капіталу, доступ національних виробників до світових ринків.

За даними Держкомстату України 32% ПІІ зосереджено у промисловості, з них 82% вкладено у переробні підприємства [5], що сприяє зростанню основного капіталу та запровадженню інновацій. Однак, на думку українських економістів, поки що основним джерелом фінансування інновацій залишаються не іноземні, а власні кошти українських підприємств – їх питома вага у загальному обсязі інноваційних робіт становить близько 53% [21]. При цьому також необхідно зазначити, що частка ПІІ у промисловість останніми роками має тенденцію до зниження.

Більш привабливими для іноземних інвесторів є інвестиції з вищим та швидким ступенем віддачі: майже 27% ПІІ зосереджено у закладах фінансової та страхової діяльності, більш 12% – у підприємствах торгівлі та ремонті автомобілів, 7,6% – в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном [5].

Важливим напрямом інноваційного розвитку є людський капітал, за показником людського розвитку Україна посідає 76 місце серед 187 країн світу [21], що є досить високим показником. На нашу думку, це є результатом національних інвестицій у попередні роки тому, що на іноземні інвестиції у наукову, професійну та технічну діяльність зараз припадає тільки 6% від загального обсягу [5; 18].

Для інноваційного розвитку економіки України дуже важливим є рівномірний їх розподіл за регіонами. Структура надходження ПІІ демонструє наявну їх поляризацію, за даними «Інституту економічних досліджень та політичних консультацій» в першу п'ятірку рейтингу інвестиційної привабливості входять: Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та м. Київ [10]. Саме ці регіони є найбільш розвиненими, а пріоритетне їх фінансування буде ще більше посилювати диспропорцію у розвитку регіонів країни.

Аналіз обсягу, динаміки, галузевої та регіональної структури прямих іноземних інвестицій в українську економіку за останні роки свідчать про те, що вони не стали повноцінним джерелом інноваційного розвитку. Для підвищення ефективності їх використання в цьому напрямку необхідно, перш за все, підвищити інвестиційну привабливість економіки України в цілому. По-друге удосконалення потребує законодавча база, при цьому мова повинна йти не тільки про прийняття нових законів, а й про чітке виконання вже прийнятих [18; 19]. По-третє, треба розробити і реалізувати загальнодержавну галузеву інвестиційно-інноваційну програму, яка б стимулювала перш за все розвиток оброблювальних галузей промисловості. Саме це стане основою вирішення питання, чи буде Україна тільки постачальником сировини на світові ринки, чи отримає статус експортера високотехнологічної продукції та розвинутої технологічної держави. По-четверте, важливим є створення чіткої системи координаційних дій центральних та місцевих органів влади із стимулювання інвестиційної діяльності в регіонах.

2.4. Особливості інноваційного розвитку аграрного сектору національної економіки

У агропромисловому комплексі України відбуваються складні й суперечливі процеси, викликані входженням у ринкову економіку. Теоретичне узагальнення шляхів реформування, подолання кризових явищ у розвитку аграрного виробництва та вибір правильних орієнтирів показує, що найоптимальнішим із можливих напрямів становлення вітчизняного аграрного підприємництва є інноваційний. Лише таким шляхом можна швидко й ефективно трансформувати сільськогосподарське виробництво, стимулювати мале і середнє підприємництва і водночас забезпечити вихід на світовий рівень, що надзвичайно важливо для нашої держави з її величезним

потенціалом аграрної країни. Без інноваційних процесів неспроможні відбутися структурні перетворення, динамічне економічне зростання. Тому нині надзвичайно актуальними є розробки всіх аспектів інноваційного розвитку.

Вагомий внесок у розробку даної проблеми внесли М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський, С.А. Володін, О.І. Гойчук, І.О. Іртицева, П.А. Лайко, Л.М. Малюга, Л.П. Марчук, П.М. Музика, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, Н.М. Сіренко, О.С. Сухарєв, С.О. Тивончук, Р.А. Фатхундінов, М.Г. Чумаченко, О.В. Шубравська та ряд інших вітчизняних і зарубіжних учених. Але широта й складність поставленої проблеми вимагають продовження наукового пошуку, подальшої конкретизації її дослідження в нових економічних умовах.

Як свідчить аналіз літературних джерел, під інноваційною продукцією в аграрній сфері слід розуміти нагромадження оригінальних наукових знань, матеріалізованих у вигляді нових технологій та елементів технологій, матеріалів, способів організації й управління виробництвом, які мають переваги за певними позитивними ознаками порівняно з аналогами і забезпечують при їх застосуванні приріст економічного, соціального й інших видів ефекту [3, с. 115].

На нашу думку, інновація – це наукові надбання, вироблені у готовому для використання вигляді, але поки що повною мірою не реалізовані в масовому виробництві через відсутність необхідних умов, коштів, матеріальних ресурсів тощо. Особливістю інновацій є існування людського фактору, інтелект якого спроможний нагромаджувати та перетворювати нові знання для створення інноваційної продукції. Джерелами появи інновацій можуть бути: держзамовлення, самоініціатива наукових установ або потреби ринку. Проте найбільш успішними, як переконує досвід розвинених країн, будуть інновації, які виникли на основі останнього джерела.

Створена нова продукція повинна відповідати певним характеристикам та володіти необхідними ознаками для того, щоб ідентифікувати її як інноваційну. Так, інновації повинні нести у собі щось нове, пов'язане з якісними змінами в економічному процесі, спрямоване на динамічні шляхи зростання.

Крім того, інноваціям притаманні певні особливості: інновація є доцільною і корисною зміною попереднього стану, запропонованою людиною; ця зміна повинна набути практичного застосування, причому вперше в даній галузі, зокрема в агропромисловому виробництві; предметом цих змін є продукти, технології,

соціальні, економічні, екологічні процеси тощо; метою інновації є задоволення суспільної потреби; інновація є засобом, використання якого дає змогу одержати певний ефект; інновації є засобом реалізації цілей розвитку агропромислового підприємства, що також позитивно впливає на підвищення ефективності його виробничої діяльності. Для визначення ефекту від впровадження інноваційної продукції необхідно, з одного боку, встановити розмір перевищення кінцевих результатів від її використання над витратами на розробку, виготовлення й реалізацію, а з іншого – зіставити отримані при цьому результати з одержаними показниками від застосування інших аналогічних за призначенням варіантів інноваційної продукції. Разом із тим кожній інноваційній продукції притаманна межа існування, яку слід розглядати як певний інтервал від появи до зникнення інновацій з обігу, що обов'язково характеризується періодом окупності витрат на створення інновацій в процесі застосування у виробничій сфері. Для того щоб інновація вважалася завершеною, необхідною є наявність принаймні двох умов: це масове використання інновації у виробництві та окупність інновації, тобто відшкодування витрат на її одержання за рахунок прибутку.

За обставин, коли економічні відносини сільськогосподарських товаровиробників із науковими установами здійснюються на ринкових засадах, головним джерелом реалізації науково-інноваційних розробок в аграрній сфері виступає ринок інноваційної продукції. На нашу думку, ринок інноваційної продукції – це сфера обігу інноваційної продукції як товару, на який є попит, підкріплений платоспроможністю споживачів, і належна пропозиція. Тобто ринок є системою задоволення споживчого попиту в інноваційній продукції з такими складовими, як продавець, товар, ціна реалізації, канали збуту, споживач.

Як товар інноваційну продукцію можливо реалізувати тільки за наявності на неї відповідного попиту. Вона повинна задовольняти потреби конкретного ринку, відповідати рівню сучасних потреб, бути доступною як за ціною, так і за сприйняттям. Отже, ринок інноваційної продукції віддзеркалює у загальному кругообігу: виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Основними умовами виникнення і функціонування ринку інноваційної продукції є, по-перше, суспільний поділ праці, завдяки якому відбувається спеціалізація учасників ринкових відносин; по-друге, повна самостійність ринкових суб'єктів у виборі:

виробничо-господарської діяльності, придбанні засобів виробництва, визначенні умов і місця реалізації інноваційної продукції, що пов'язано з намаганням кожного отримати особистий прибуток та є підґрунтям для конкуренції; по-третє, задоволення платоспроможного попиту споживачів на умовах вільної взаємної згоди на відшкодування понесених витрат, еквівалентного обміну конкурентоспроможності.

Формування й функціонування ринку інноваційної продукції – це досить складний і тривалий процес, що відбувається поетапно, базується на певних принципах (раціоналізму, системності, комплексності, балансу інтересів ринкових суб'єктів, «розумної» орієнтації на задоволення потреб і запитів споживачів) та покликаний виконувати певні функції: посередницькі, стимулюючі, збутові, контролюючі, інтеграційні, економічні, ціноутворюючі, регулюючі й інформаційні.

Ефективне функціонування ринку інноваційної продукції стане можливим лише при паралельному застосуванні та комбінуванні методів ринкового механізму самоорганізації й системи державного регулювання. Тому необхідно удосконалювати механізм державної підтримки та регулювання розвитку ринку в напрямі створення конкурентного середовища на ринку; здійснення фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок надання їм можливостей придбання інноваційної продукції в кредит; удосконалення системи ціноутворення на інноваційну продукцію; зростання платоспроможного попиту споживачів; створення системи моніторингу й інформації щодо аналізу та прогнозування кон'юнктури ринку інноваційної продукції.

Інноваційний процес стосовно аграрного сектору пов'язаний з постійним відтворенням наукового потенціалу та організаційно-економічним, технічним і технологічним відновленням агропромислового виробництва, спрямованого на його вдосконалення з урахуванням досягнень науки, техніки й світового досвіду.

Як показують дослідження, основними характеристиками нинішнього етапу інноваційного процесу в аграрному секторі вітчизняної економіки є такі: несформованість цілісного бачення розвитку інноваційного процесу в агросфері; недостатня розвинутість нині провідних у світі напрямів інноваційної діяльності в аграрному секторі; обмежене використання аграрними підприємствами власних інноваційних розробок (як щодо ресурсів, так і технологій), взаємозумовленість ступеня інноваційної активності підприємства та його прибутковості, диверсифікація

напрямів інноваційної діяльності ефективних підприємств, абсолютне переважання власних коштів підприємств серед джерел фінансування інновацій, низький рівень використання підприємствами інституційних джерел інформації щодо інноваційних розробок та можливостей їх запровадження; різноспрямованість інноваційної діяльності рослинницьких і тваринницьких підприємств за її видами, недостатня наявність позитивних ефектів для довкілля від упровадження результатів агроінноваційної діяльності [23; 24; 29].

Часті й тривалі кризові періоди у функціонуванні вітчизняного аграрного сектору негативно вплинули на розвиток науково-технічного прогресу та інноваційних процесів, що призвело до значного морального й фізичного зносу техніко-технологічної бази, зниження конкурентоспроможності аграрних підприємств. Як наслідок, значна їхня частка випускає низькоякісну, неконкурентоспроможну продукцію, відсутній необхідний для здійснення інноваційної діяльності науково-технічний та кадровий потенціал, здатний створювати інновації й успішно впроваджувати їх у виробництво, недосконалим є процес управління інноваційною діяльністю.

Серед причин, що гальмують розвиток інноваційної діяльності у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах та заважають їм досягти потрібних результатів, найвагомішими у науковій літературі називають наступні: невідповідність системи координації та управління АПК в ринкових умовах (відірваність науково-дослідних установ від ринку, робота «на полицю», одноосібні дії інститутів й аграрних підприємств); неузгодженість державних та інших економічних форм і механізмів управління інноваційним процесами, внаслідок чого наукові, виробничі, фінансові та інші ресурси використовуються частково або взагалі не використовуються; недостатня кількість чи відсутність фінансових інститутів (венчурне фінансування, грантова підтримка); відсутність законодавчої бази, яка регламентує і стимулює діяльність інноваційних підприємств; недостатній рівень фінансового забезпечення підприємств, низька доступність кредитів і державної підтримки для модернізації аграрного сектору і здійснення інноваційних змін, невисока мотивація інноваційної діяльності, нерозвиненість системи інформаційного забезпечення інноваційного процесу [27; 46].

Для вирішення завдань вітчизняного агроінноваційного розвитку у напрямі, максимально наближеному до загальносвітових тенденцій, необхідно здійснити кардинальні перетворення у межах як усієї національної інноваційної системи, так і її аграрної складової. При цьому на рівні агроінноваційної системи важливо забезпечити кількісне і якісне зростання інноваційних пропозицій, підвищення сприятливості виробників до нововведень, а також формування ефективної «провідної» мережі від науки до виробництва [46, с. 28].

У формуванні та забезпеченні функціонування агроінноваційної системи визначальна роль належить державі, яка повинна не тільки вибудовувати остов такої системи і розробляти сукупність дійових механізмів взаємодії її складових, але й стимулювати розвиток у відповідному напрямі вітчизняної фундаментальної науки, забезпечувати фінансування фундаментальних досліджень в аграрній сфері. Як свідчить досвід інноваційного розвитку провідних економік світу, необхідно також на вищому рівні керівництва країною усвідомити значення впровадження нових технологій для забезпечення подальшого розвитку аграрного сектору, стимулювання творчого процесу і створення умов для його розвитку, компетентного вибору інноваційних пріоритетів та неупередженого відбору відповідних кожному з них проектів, а також розробки механізмів непрямої підтримки модернізації аграрного сектору, насамперед, для здійснення впливу на процес формування ринку агроінновацій, оскільки рішення щодо їх упровадження приймає безпосередньо агровиробник.

Існуючі проблеми, як справедливо визначають дослідники, потребують розробки цілісної науково обґрунтованої інноваційної моделі функціонування і розвитку аграрного сектору [20, с. 94]. Модель повинна структурно й функціонально поєднувати в собі науковий, виробничий, фінансовий, кадровий потенціали, створювати гармонійний механізм з управління всіма суб'єктами системи.

Реалізацією організаційно-економічної моделі формування інноваційної системи може стати створення регіонального інноваційного галузевого агропромислового комплексу. Структура такого комплексу може включати наступні сегменти: науково-дослідні інститути і навчальні заклади; центр з менеджменту й трансферу технологій; бізнес-інкубатор; аграрні підприємства; банки, фірми з венчурним капіталом; інформаційні мережі. Організація проблемно-орієнтованих інноваційних комплексів

може бути здійснена на базі регіональних центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва або провідних галузевих науково-дослідних інститутів, які мають у своєму складі дослідно-експериментальні господарства [47, с. 64].

Основними стратегічними завданнями інноваційного комплексу мають стати: розробка законодавчих, нормативних документів з переходу галузі на інноваційний шлях розвитку; моніторинг технологічного та економічного стану і тенденції розвитку галузі; визначення науково-технологічного рівня й технології виробництва, знаходження основних точок розвитку; оцінка наукового галузевого потенціалу і стану освоєння науково-технічних розробок, формування науково-виробничих зв'язків, форм передачі інтелектуальної власності, виявлення негативних стримувальних факторів; розробка основ механізму функціонування інноваційної системи, умов її розвитку і модернізації в середовищі, яке динамічно змінюється.

У тактичному плані основні завдання можуть бути зведені до наступних:

- розробка комплексу погоджених заходів зі створення базових елементів інноваційної системи, збалансованої та дієздатної інфраструктури, інтегрованої в світову інноваційну систему;
- вироблення оптимальних рішень проблем з урахуванням стратегічних завдань і можливих ресурсів;
- розробка системи заходів щодо освоєння наукоємних технологій і організації виробництва конкурентоспроможної продукції;
- створення оптимальних умов для підготовки й перепідготовки кваліфікованих кадрів, здатних реалізувати наукоємні технології;
- формування єдиного інформаційного простору галузевих суб'єктів інноваційної діяльності;
- розробка комплексу заходів щодо ефективного освоєння наукоємної конкурентоспроможної продукції для імпортозаміщення і розширення експортного потенціалу регіону.

Регіональний інноваційний комплекс дасть можливість активізувати інноваційні процеси, орієнтувати науку на розв'язання конкретних проблем і впровадження наукових розробок у виробництво, посилити контроль за використанням коштів, стимулювати підвищення інноваційної активності. Діяльність комплексів повинна

відповідати цілям регіональної інноваційної політики в частині, яка стосується розвитку регіонального АПК. Виходячи зі стану економіки регіону та важливості її переходу на інноваційний шлях розвитку, який забезпечить стійкий підйом агропромислового комплексу, доцільно кожному регіону розробити власну концепцію регіональної інноваційної політики на довгостроковий період, в якій будуть визначені цілі, завдання, пріоритети та окреслені шляхи реалізації регіональної інноваційної політики.

За останні роки в Україні у вирішенні проблем нормативно-правового забезпечення інноваційної сфери, розробки та введення в дію нових правових актів і вдосконалення чинних відбулися суттєві зрушення. Так, з метою створення в країні інноваційної інфраструктури, спроможної забезпечити потужний організаційно-економічний механізм комерціалізації інноваційної діяльності й підвищити рівень інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки, розроблено цілісну концепцію розвитку національної інноваційної системи та державні програми щодо інноваційної діяльності. Розроблено план заходів державних інвестицій для реалізації зазначених програм, до виконання якого залучено регіональні центри інноваційного розвитку. Доведено, що об'єднання представників різних сфер діяльності, а саме: дослідницьких і навчальних установ, об'єктів державного управління, фінансових організацій, підприємств і підприємницьких структур, сприяють активізації інноваційних процесів.

Разом із тим система інноваційного забезпечення сільськогосподарських підприємств передбачає поряд із функціонуючими науковими організаціями, які виробляють інноваційну продукцію, наявність певної впроваджувальної ланки, якою, на справедливу думку С.А. Володіна, мають бути центри інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, які можуть виконувати такі функції, як моніторинг, збір закінчених наукових розробок для формування банку інформаційних ресурсів і підготовки прогнозно-аналітичної інформації, формування замовлень на науково-дослідні розробки, доведення науково-технічних розробок до стадії інноваційного продукту, координація впроваджувальної діяльності в сільському господарстві та реклама, спрямована на використання інновацій в сільськогосподарському виробництві [6, с. 121].

Підтримуємо пропозиції ННЦ «Інститут аграрної економіки» про доцільність створення Державного фонду нагромадження і використання закінчених нових наукових розробок, одержаних за рахунок бюджетного фінансування науково-дослідних робіт. Його формування слід здійснювати на основі ретельної експертизи й оцінки інноваційної продукції відповідно до визначених вимог. Атестацію інноваційної продукції слід проводити з урахуванням актуальності тематики, новизни вирішуваних проблем, очікуваного економічного ефекту й можливих масштабів впровадження. Такий фонд повинен вирішувати питання, пов'язані зі збором інформації щодо заінтересованості товаровиробників у придбанні наукових розробок та організації їх використання, можливо з наданням цих розробок у кредит. Крім того, на Державний інноваційний фонд необхідно покласти функції з організації випробування та виробничої перевірки наукових розробок.

На нашу думку, необхідно розробити та затвердити на рівні уряду дієвий механізм державного замовлення на інноваційну продукцію, визначивши при цьому єдиний центральний орган виконавчої влади, який відповідав би за формування обсягів державного замовлення на інноваційну продукцію.

Однією з основних проблем, яка гальмує розвиток високотехнологічного сектору національної економіки, залишається відсутність фінансування й недостатньо ефективна державна інноваційна політика, що призводить до скорочення чисельності наукових працівників, ускладнює одержання економічної віддачі у вигляді завершених інноваційних пропозицій та їх реалізації у сферах вітчизняної економіки.

Відсутність у країні попиту на результати наукових досліджень, неповноцінність державної системи захисту прав інтелектуальної власності та механізмів комерціалізації інтелектуального продукту позбавляють стимулів потенційних суб'єктів інноваційної діяльності та призводять до субсидювання економік більш розвинутих країн за рахунок безкоштовного трансферу як висококваліфікованих фахівців, так і результатів фундаментальних досліджень.

Інноваційний процес гальмується і неналежним інституційним забезпеченням інноваційної діяльності, що виявляється у відсутності розвинутого ринкового середовища загалом та зокрема незавершеності й безсистемності формування відповідної нормативно-правової бази, практиці «призупинення» окремих норм чинних законів, які регулюють інноваційну діяльність, неповноті інфраструктури

інноваційного розвитку. Державна політика інноваційного розвитку характеризується непослідовністю, відсутністю чіткої концепції національних інноваційних пріоритетів і системного підходу до розвитку інноваційної діяльності

З метою удосконалення інституційного середовища здійснення інноваційної діяльності в Україні необхідно: відновити фінансування заходів, спрямованих на розвиток інноваційної інфраструктури, шляхом передбачення у державному бюджеті фінансування заходів щодо створення в Україні інноваційної інфраструктури; закріпити на загальнодержавному рівні середньострокові пріоритети інноваційної діяльності в межах визначених довгострокових стратегічних пріоритетів; внести зміни до Податкового кодексу України, передбачивши зарахування на спеціальний рахунок інноваційних підприємств, що реалізують інноваційні проекти в межах технопарків, 50% від податку на прибуток, що був одержаний від виконання інноваційних проектів, за умови використання його виключно на фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності, розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз; розробити комплекс інструментів державної підтримки інноваційної діяльності малих та середніх підприємств; створити при Президентові України дорадчий орган для сприяння формуванню й реалізації єдиної державної інноваційної політики в Україні; забезпечити організацію дієвої експертної оцінки економічної ефективності інвестиційно-інноваційних проектів, які претендують на отримання державної підтримки; стимулювати науково-дослідну та технологічну кооперацію у спосіб формування інформаційного простору для міжнародного трансферу технологій.

Для розвитку системи страхування інноваційних ризиків потрібно за підтримки держави створити спеціалізовані венчурні фонди, які від її імені будуть гарантом повернення страхувикам можливих збитків і механізмами відшкодування державних коштів, витрачених на створення системи страхування інноваційної діяльності.

Із метою відстеження ситуації стосовно результативності співпраці творців інтелектуальних розробок, підприємств і організацій щодо їх впровадження, а також рівня впливу суб'єктів науково-технологічної сфери на продуктивність праці та конкурентоспроможність продукції, послуг і прийняття відповідних державних рішень доцільно впровадити державне статистичне спостереження створення та використання передових виробничих технологій, нових в Україні, у світі та

принципово нових, з урахуванням використаних об'єктів інтелектуальної власності та їх патентної чистоти. Для цього потрібно скористатися досвідом країн Організації економічного співробітництва та розвитку і впровадити щорічний науково-статистичний облік виробництва, експорту та імпорту продукції за рівнем наукоємності галузей промисловості.

Отже, інноваційний тип розвитку аграрного сектору економіки України має ускладнену структуру через залучення до функціонально-виробничих процесів природних ресурсів і біологічних організмів. Основоютворюючими елементами моделі інноваційного розвитку аграрного сектору України є біологічний потенціал та науково-освітня система, яка формує інноваційне мислення, генерує інноваційну продукцію.

На сучасному етапі пріоритетними напрямками інноваційної політики мають стати: адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності; переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача; створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва; системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства.

З метою удосконалення розвитку інноваційного процесу у найближчій перспективі необхідно здійснити наступні першочергові заходи: досягти чіткої послідовності в інноваційному законодавстві; сприяти покращенню загального фінансового стану аграрних підприємств; забезпечити надання цілеспрямованої державної підтримки тим підприємствам, які здійснюють власні розробки інноваційного продукту й технологій; активізувати діяльність державних академічних та галузевих науково-дослідних установ щодо співпраці з аграрними формуваннями, узгодити інтереси науково-дослідних установ, виробників аграрної продукції та держави; сприяти покращенню поінформованості підприємств у сфері поширення інновацій.

2.5. Роль людського капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняної економіки

Основою моделі інноваційного розвитку є інтелектуальні інвестиції в технологію та продукцію, розробка інноваційних проектів і залучення наукових і освітніх установ та підприємств. Розвиток інформаційних технологій, зростання вагомості знань, умінь і творчих здібностей обумовлюють можливості формувати якісно нових людських продуктивних здібностей. Комплексне поєднування науки і техніки, інтеграції знань і провідного досвіду, формування системи обміну сприяють розвитку людського капіталу.

Формування та розвиток людського капіталу був у полі зору таких відомих західних економістів, як Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрик, М. Блауг, У. Боуен, Ф. Махлуп, Л. Туроу, Дж. Мінцер, І. Фішер та інших. Першими вітчизняними дослідниками теорії людського капіталу були Б. Данилишин, В. Куценко, О. Грішнова. Особливість його функціонування досліджується в роботах О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, В. Брич, М. Долішній, Т. Заяць, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'яненко, О. Новікова, В. Онікієнко, Л. Шаульська, Л. Шевченко, Л. Шевчук. Однак слід відзначити невирішеність проблем з подальшим аналізом соціально-економічних основ формування та раціонального використання людського капіталу в контексті становлення інноваційної економіки, визначення його місця і ролі в сучасній структурі суспільного капіталу країни.

Розглядаючи людський капітал, виявимо специфіку та тенденції його розвитку, визначимо його роль у становленні економіки інноваційного типу.

Традиційно людський капітал пов'язують з тим фактом, що вища продуктивність праці є результатом поліпшення освітнього потенціалу, здоров'я та розвитку якостей людської особистості. Людський капітал – це сформований або розвинений в результаті інвестицій і накопичений людьми певний потенціал фізичних і духовних здібностей індивіда та інших продуктивних якостей, які цілеспрямовано використовуються у відповідній сфері економічної діяльності, що сприяє підвищенню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів його власника [12, с. 101-102]. Людський капітал є структурованим утворенням, і вклади в нього можуть спрямуватися в різні складові: освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я, забезпечення мобільності робочої сили [1, с. 429].

Цінність розвитку концепції людського капіталу для подальшого наукового дослідження і втілення її в практику господарювання пояснюється причинами:

- трудова діяльність людини дає змогу їй самостійно забезпечувати необхідні для гідного існування доходи, які спрямовані на індивідуальний людський розвиток – інвестиції в освіту, зміцнення здоров'я, на підвищення якості життя;
- працевлаштування на ринку праці, дає можливість отримувати особисті доходи, а державі зосередитись на захисті окремих соціально вразливих і непрацездатних громадян;
- продуктивна зайнятість забезпечує зростання податкових надходжень до державного бюджету і сукупних доходів суспільств, що обумовлює збільшення виробництва суспільних благ;
- трудова діяльність обумовлює процес соціалізації особистості, формує відповідні її ціннісні орієнтації.

Розвиток людського капіталу визначається багатьма чинниками, які комплексно впливають на його рівень. Як правило, їх поділяють на соціально-економічні, демографічні, екологічні тощо.

Економічні чинники формування людського капіталу пов'язані з реальними доходами населення (в тому числі і оплата праці, трансфертні платежі тощо). На основі аналізу основних показників оплати праці на макrorівні виявлено, що номінальна і реальна заробітна плата впродовж 2000-2012 рр. знаходиться в стадії стагнації. В 2012 році заробітна плата в структурі доходів населення була критично низькою (близько 42% замість гранично допустимих 65%), що не є мотивуючим чинником до високопродуктивної і якісної праці. В операційних витратах з реалізованої продукції (робіт, послуг) витрати на оплату праці у 2011 році склали 6,1%, що у 3-4 рази менше, ніж в європейських країнах. Позитивним чинником подолання бідності в нашій державі повинна бути динаміка зростання частки оплати праці у ВВП. За даними Державної служби статистики України, питома вага оплати праці найманих працівників в структурі ВВП України у 2007 році становила 49,8%, в 2008 р. – 49,6%, в 2009 р. – 49,4%, у 2010 р. – 49,7% та у 2011 р. – 50%. Незважаючи на це, частка оплати праці у ВВП в Україні перебуває на значно нижчому рівні, ніж у розвинутих країнах, де за станом 2010 року частка оплати праці у ВВП становила близько 65% [31]. Сьогодні Україна за обсягом ВВП займає 53 позицію. За рівнем

ВВП на душу населення – 92 місце (3877 доларів), звідси і низький життєвий рівень населення, оскільки важливий його показник – середня заробітна плата. Вона у першому кварталі 2014 року становила 1,218 тисяч гривень, середня заробітна плата штатного працівника – 3,148 тисяч гривень. Якщо порівняти з середньою платнею робітника у світі в 2013 році – 1480 доларів на місяць, то можна судити про низькі доходи вітчизняних працівників. Найбільше робітникам платять у Люксембурзі – 4 089 доларів на місяць, у Норвегії – 3 678, в Австрії – 3 437, у США – 3 263. Найменше – у Таджикистані (227 доларів), Пакистані (255 доларів). Україна зайняла 56 місце з показником 686 доларів [49].

У якості критеріїв удосконалення механізму оплати праці рекомендовано використання найважливіших показників-індикаторів: співвідношення між мінімальною та середньою заробітною платою – 60%; співвідношення між мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом для працездатної особи – 1,5 рази; частка заробітної плати ВВП – 60%; частка заробітної плати у сукупних доходах населення – 55%; частка заробітної плати у структурі загальних витрат – 25% [31]. Найбільш суттєвими недоліками системи оплати праці в Україні є: низький її рівень, що обумовлює низьку вартість робочої сили; недостатній зв'язок оплати праці з якісними характеристиками робочої сили; системи оплати праці не базуються на концепції розвитку людського капіталу; низькою є частка основної заробітної плати в її структурі; присутня надмірна міжгалузева диференціація оплати праці та її тінізація; спостерігається зростання заборгованості з оплати праці.

У розвинутих країнах світу відбувається підвищення стимулюючої функції тарифної системи оплати праці, що сприяє зростанню кваліфікаційного рівня працівників. З метою обґрунтування розміру заробітної плати застосовується метод «оцінки заслуг». Комплексна оцінка результатів праці включає якісну характеристику працівників – ініціативність, самостійність, використання робочого часу, стаж роботи, кваліфікація. Доцільно впроваджувати багатий досвід розвинутих країн в національній економіці за такими напрямками: функціонування механізму соціального партнерства, пріоритетного застосування погодинної форми заробітної плати у різних її модифікаціях; нормування трудових процесів; обов'язкове виконання заданого обсягу робіт на підставі прогресивних нормативів; врахування особистих і ділових якостей працівника (кваліфікація, творча ініціатива, досконалість, якість роботи,

перевага в оплаті розумової праці порівняно з фізичною); надання ціннісної переваги професійним знанням працівника, заохочувати суміщення пріоритетів, тобто суміжні знання в рамках однієї кваліфікації.

Механізм формування конкурентних переваг національного ринку праці в значній мірі сприяє відтворенню та формуванню людського капіталу, оскільки забезпечує високий рівень використання робочої сили, ефективну зайнятість, високий життєвий рівень та соціальний захист населення. Протягом 2001 – 2013 рр. у сфері зайнятості спостерігались такі позитивні тенденції: постійне підвищення рівня зайнятості (в цілому по Україні 55,4% в 2001 році до 60,3% у 2013 році, в тому числі економічне активне населення – з 62,3% до 64,6%); впродовж того ж періоду наявними були такі позитивні тенденції щодо обсягів і рівня безробіття в Україні (зменшення чисельності безробітного населення з 10,9% у 2001 році до 7,5% в 2013 році) [31]. Разом з тим сучасний ринок праці набуває поширення таких негативних явищ, коли працівники вищих навчальних закладів (в тому числі державної форми власності) не можуть працевлаштуватись, оскільки фах, який вони отримали, не потрібен економіці. Так, не зважаючи на постійне зниження реального рівня безробіття (за методологією МОП в середньому за 2013 рік рівень безробіття населення працездатного віку становить 7,7% економічно активного населення відповідного віку), на обліку в центрах зайнятості перебуває 487,6 тисяч осіб, із них 25-30 тисяч випускників вищих та професійно-технічних закладів [31]. Головною причиною дисбалансу між потребами ринку праці і підготовкою кадрів навчальними закладами є відсутність прогнозування потреб ринку праці у працівниках у професійному аспекті. Ця проблема потребує визначення чітких уявлень по поточній перспективі потреби праці у працівниках певної фахової спрямованості, прогнозування майбутнього найпоширеніших професій і спеціальностей, створення професійної системи підготовки за принципом навчання протягом життя.

Професійне навчання персоналу на виробництві наділяє робочу силу продуктивними професійними знаннями, стимулює процес продукування нових ідей, підвищує якість робочої сили, що забезпечує якісне виконання виробничих функцій. Реформування системи професійного навчання доцільно адаптувати до стратегії та принципів інноваційного розвитку. Останній передбачає: забезпечення потреб виробництва у висококваліфікованих кадрах, які повинні працювати в інформаційній

економіці; приведення системи професійного навчання у відповідність із міжнародними стандартами. Базовою основою професійного навчання кадрів повинні бути такі принципи: безперервне та випереджаюче навчання; орієнтація на результат навчання. Слід враховувати, що технічні та професійні знання та вміння, які отримані на початку трудової діяльності індивіда, мають властивість достатньо швидко застарівати. Це ускладнює процес забезпечення перепідготовки працівників у відповідності до технологічних змін виробництва. Така ситуація потребує поступове переміщення базової професійної підготовки у сферу формування особистісних якостей працівника.

До соціальних чинників розвитку людського капіталу відносять рівень загальної освіти та професійної підготовки населення. Позитивними тенденціями в освіті є можливість її технологічної доступності, поширення мережі не державних освітніх закладів. Але сьогодні спостерігаються й негативні тенденції в освітній та науковій сфері. Зменшується кількість випускників загальноосвітніх шкіл у 2011 році випускників було 392000 тисячі осіб, а у 2013 році – 278980 тисяч осіб. За даними Державної служби статистики залишається дисбаланс у підготовці фахівців з вищою освітою та кваліфікованих робітників відповідно до потреб ринку праці. В минулому році в середньому по Україні з розрахунку на 10 тисяч населення у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації навчалось 506 студентів, а в професійно-технічних навчальних закладах цей показник складав всього 90 учнів. Доцільно, що 70% вакансій на ринку праці складали робітничі професії. Крім того, лише 27,4% випускників вищих навчальних закладів у 2012 році отримали направлення на роботу, 80 тисяч випускників навчальних закладів протягом трьох місяців після випуску були зареєстровані як безробітні, з яких 53 тисячі – випускники вищих навчальних закладів [31]. Для населення сільської місцевості характерно зниження доступності якісної середньої та вищої освіти.

Освіта формує життєві установи та ціннісні орієнтації, акумулює ресурси для інноваційного розвитку. Законом України «Про освіту» на її розвиток передбачено щороку виділяти не менше 10% ВВП, але фактично обсяги фінансування набагато менші у 2000 році – 4,9%, а у 2012 році – 6% ВВП [31]. Характерною особливістю сучасної національної економіки є поступове руйнування сфер науки, зниження соціального статусу наукової діяльності в суспільстві, зниження кількості науковців

вищої кваліфікації, чисельності раціоналізаторів та винахідців (у 2003 році чисельність науковців України становила – 104841 тисяч осіб, а у 2012 році – 82032 тисяч осіб, кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки – у 2003 році нараховувалось 1487, а у 2012 рік – 1208) [31]. Причинами такого стану є послаблення ролі держави у сфері управління дослідженнями і розробками їх координації та недофінансування науково-дослідних і конструкторських розробок. За останні роки витрати на наукові дослідження та розробки в Україні склали в середньому 0,3-0,5% ВВП. Як засвідчує світова практика, якщо на фінансування науки припадає менше 1% ВВП, вона виконує освітню і пізнавальну функцію, якщо ж більше 1% – економічну функцію. У країнах ЄС видатки на розвиток науки в середньому складають 2%, освіти – 10-12% ВВП. В розвинутих країнах основним джерелом технологічних інновацій є інноваційно орієнтовані фірми та корпорації, які у загальному обсязі ВВП становлять від 70-90% [31].

Зростання ролі науки як продуктивної сили по удосконаленню засобів виробництва, створенню новітніх технологій, генерації розвитку людських здібностей обумовлює необхідність: розробки заходів по відтворюванню наукового потенціалу; створення належних умови стимулювання оплати праці науковців; вдосконалення системи фінансування науки, підприємств наукомістких галузей економіки; формування мережі дослідницьких університетів та розвиток науково-освітніх комплексів для проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Демографічні чинники формування і використання людського капіталу на макрорівні характеризуються чисельністю працездатного населення і його розподілом за галузями економіки, статевую та віковою структурою економічно активного населення, середньою тривалістю життя. Аналіз стану соціально-демографічної ситуації в Україні свідчить про значні деформації в розвитку населення, її структури у тому числі працездатного. Це пов'язано зі зменшенням народжуваності й зростанням смертності. В 2012 році в Україні народилось 520,7 тисяч дітей, а померло 663,1 тисяч осіб [31]. Середня очікувана тривалість життя в Україні становить 69 років, у країнах ЄС – 74 роки, а в країнах СНД: у Грузії – 76,7, Молдові – 70,8, Білорусі – 70,63, Узбекистані – 71,9. При цьому середня очікувана тривалість здорового життя в Україні дорівнює 59,2 року, а в країнах Євросоюзу – 67 рокам. Рівень захворювання населеності у 2010 р. складав 33080 тисяч осіб, а у 2012 р. 31162 тисяч осіб [31].

Зменшення цього показника обумовлюють важливу складову людського капіталу, оскільки відсутність хвороби і фізичних вад повинно комплексно забезпечити фізичний, духовний і соціальний добробут населення. Такі тенденції розвитку населення України призводять до його звуженого відтворення, деформують його структуру, збільшують демографічне навантаження на працюючих.

Екологічні чинники розвитку людського капіталу пов'язанні зі станом територій, регіонів, якістю питної води та продуктів харчування, природно-кліматичними, санітарно-гігієнічними умовами праці тощо.

Порівняно з 2012 р. збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу відмічалось лише у 7 регіонах в тому числі і в Харківській (на 12,7 тис.т., або на 6%). Дві третини викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел припадає на Донецьку, Дніпропетровську та Луганську області.

У 2013 р. від підприємств, узятих на державний облік в галузі охорони атмосферного повітря, у повітряний басейн країни надійшло 4,3 млн.т. забруднюючих речовин (на 40,4 тис.т., або на 0,9% менше, ніж у 2012 р. та у 2,2 рази менше порівняно з 1990 р.) [31].

Переліченні чинники розвитку людського капіталу, які представляють кількісну і якісну його характеристики, мають велике значення для покращення головної продуктивної сили суспільства та реалізації стратегії інноваційного розвитку країни.

2.6. Інноваційна складова стратегії сталого розвитку економіки України

Проблематика глобалізації, з огляду на її значну багатогранність і суперечливість, широко досліджується науковцями в усьому світі. Економічна глобалізація сприяє посиленню взаємозв'язків між країнами світу, зростанню обсягів міжнародної торгівлі, розширенню масштабів діяльності ТНК і, водночас, загострюють питання, пов'язані з ефективним природокористуванням і сталим економічним розвитком.

Концепція сталого розвитку – одна з найбільш важливих та дискусійних парадигм кінця XX – початку XXI століття. За останні десятиліття в Україні було створено багато програм та концепцій щодо напрямів переходу до ринкової економіки, але питання про механізми та напрями переходу до сталого розвитку

залишалося поза увагою, хоча є дискусійним і привертає дедалі більшу увагу не тільки сучасних науковців, а й спільноти. Діючі нормативно-правові акти, розроблені національні програми, нарешті закони, не охоплюють всі боки цієї багатогранної і складної проблеми – переходу України до стійкого розвитку. Отже, необхідно дослідити проблеми, пов'язані з втіленням концепції сталого розвитку в Україні, її інноваційної складової та визначити основні напрями їх вирішення.

Екологічним аспектам глобалізації та її співвідношенню із концепцією сталого розвитку присвячено наукові праці сучасних українських науковців: О. Білоруса, І. Вахович, А. Гальчинського, З. Герасимчук, Н. Піскулової, Е. Семенюка, Н. Стукало, Т. Туниці, С. Циганова.

Ціннісно-світоглядні та культурологічні аспекти переходу до стійкого розвитку розглянуто у роботах Т.Д. Гайворона, Л.С. Гордіної, В.Г. Горшкова, Д.С. Єрмакова. Науково-теоретичні проблеми переходу країн до сталого розвитку аналізували В.І. Данилов-Данильян, Ю.Г. Дем'яненко, М.М. Моїсєєв, Р.А. Перелет, А.І. Субетто. Базові засади управління розвитком досліджували, наприклад, І.К. Бистряков, В.М. Гриньова, Л.І. Антошкіна, О.І. Ковтун та інші.

Незважаючи на актуальність, проблема переходу до сталого розвитку залишається дискусійною та потребує подальшого розгляду, особливо в контексті національних особливостей її формування та реалізації.

Розглядаючи інноваційну складову стратегії сталого розвитку економіки України визначимо ключові характеристики і пріоритети сталого розвитку економіки України в контексті впливу глобальних процесів.

Основою дослідження у сфері глобалізації стали ключові атрибути і підходи до вимірів, наслідків і перспектив глобалізаційних процесів, проблеми узгодження економічних та екологічних інтересів, особливості трансформування ролі і функцій суб'єктів міжнародних економічних відносин у ході глобалізації та транснаціоналізації економіки. У вітчизняній і зарубіжній літературі з проблем глобалізації досить часто пропонуються наукові підходи, що базуються переважно на економічній складовій цього процесу. Так, відомий американський економіст Дж. Стігліц, характеризуючи суть глобалізації, називає її головними проявами знищення бар'єрів на шляху вільної торгівлі та тіснішу інтеграцію національних економік [41]. Дж. Сорос, у свою чергу, розуміє під

глобалізацією розвиток глобальних фінансових ринків, посилення могутності ТНК і збільшення їх впливу на національну економіку [38].

М. Стігер у своїх дослідженнях проблем глобалізації робить спробу надати власне комплексне бачення цього процесу і тому аналізує його економічний, політичний і культурний виміри у системі, але при цьому ігнорує питання екологічного виміру [51, с. 37, 56, 69].

Погоджуючись з С.А. Цигановим, у контексті наукових підходів до трактування суті глобалізації, заслуговує на увагу позиція науковців Міжнародного інституту сталого розвитку, які зауважують, що більшість визначень глобалізації зводяться до її розуміння як інтернаціоналізації у глобальному масштабі. Разом з тим фахівці цього інституту наводять класифікацію інших визначень даної економічної категорії, де глобалізація розглядається крізь призму одного з таких понять: міжнародна лібералізація, вестернізація і модернізація, детериторизація та універсалізація. Але у межах усіх цих визначень ігноруються проблеми сталого розвитку [45, с. 6].

А. Гальчинський, розглядає глобалізацію як планетарний механізм, який органічно поєднує в собі комунікаційний інструментарій взаємодії, з одного боку, Людини з Людиною, а з другого – Людини і людства взагалі з природою та біосферою [9, с. 17]. Підхід А. Гальчинського вважаємо надзвичайно актуальним сьогодні. В умовах жорсткої експлуатації природних ресурсів другу частину наведеного визначення, за думкою С.А. Циганова та А.М. Яншиної, слід взяти за відповідну точку для розробки теоретичної основи і головних атрибутів нової хвилі глобалізації, ключовим з яких має стати чітка міжнародна екологічна політика, оскільки сучасні дискусії у межах проблематики глобалізації певною мірою втратили екологічний контекст.

Розробка ідеї сталого розвитку почалася восени 1983 р., коли згідно з резолюцією 38/361 Генеральної Асамблеї ООН було створено Міжнародну Комісію у справах навколишнього середовища та розвитку. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку (1992р.), його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [44, с. 7].

На 19-й Спеціальній Генеральній асамблеї ООН («Ріо+5», червень 1997 р.), відзначалося, що брати участь у розробці і впровадженні стратегії збалансованого розвитку повинні усі сектори суспільства. Ця сесія зобов'язала усі країни сформулювати і розробити до 2002 р. національні стратегії збалансованого розвитку, що відображають внесок і обов'язки усіх зацікавлених сторін.

Проблеми глобального сталого розвитку мають регулюватися і вирішуватися шляхом виконання майбутнього глобального договору. Такий договір запропонував у 1999 р. на форумі в Давосі Генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Глобальний договір потрібен обов'язково за участі всіх зацікавлених сторін і країн. Надійні глобальні зобов'язання необхідні, оскільки національних дій вочевидь недостатньо, щоб мати справу з викликами, які генерує сучасний світ і глобальна економіка. Країни, що розвиваються, а також транзитивні країни мають, очевидно, зміцнювати свої інституції, які зайняті проблемами розвитку (включаючи і сталий), ефективніше використовувати природні ресурси [44].

Новітнім здобутком ООН у вивченні проблематики сталого розвитку став підсумковий документ зустрічі «Ріо+20» «Майбутнє, якого ми прагнемо». «Ріо+20» – скорочена назва Конференції ООН зі сталого розвитку, що відбулась у червні 2012 р. у Бразилії та являє собою форум для обговорення і розробки ініціатив у межах концепції сталого розвитку. В цьому документі учасники зустрічі, присвяченої проблематиці «зеленої економіки» у контексті концепції сталого розвитку, викорінення бідності та посилення його інституційних механізмів, задекларували наміри відносно інтенсифікації міжнародного співробітництва з метою подальшої активної імплементації наведеної концепції на всіх рівнях для підтримання продовольчої безпеки і повної зайнятості, соціального захисту населення, безперебійного водопостачання і санітарії, ефективного природокористування тощо [45, с. 8; 28, с. 19].

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, вихолощуючи справжній. Так в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей

економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей.

В результаті попередньої господарської діяльності в Україні склалася вкрай нераціональна структура природокористування, яка є наслідком нагромадження за багато десятирічь структурних деформацій господарства, домінування природомістких галузей промисловості, ресурсо- та енергомістких технологій, переважне використання невідновлювальних природних ресурсів, сировинної орієнтації експорту, надмірної концентрації виробництва в окремих регіонах держави. Нинішня структура економіки в цілому залишається неефективною та екологічно небезпечною. Енергомісткість валового внутрішнього продукту не знижується. Структурна перебудова економіки відбувається в основному як нерегульований з точки зору сталості процес. Зношення основних фондів, яке в деяких галузях доходить до 90%, є причиною низької економічної ефективності виробництва, високих енергетичних ресурсних та фінансових затрат, що визначає низьку якість продукції і її неконкурентоздатність [17].

Екологічна ситуація в Україні носить кризовий характер. Рівень техногенного навантаження на природне середовище перевищує аналогічний показник розвинутих держав в 4-5 разів. Зменшуються інвестиції в природоохоронне будівництво та фінансування природоохоронної діяльності, що сприяє збільшенню ризику великомасштабних аварій та катастроф. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Всі ці фактори призвели до кризового стану здоров'я населення. Тривалість життя є набагато нижчою, ніж у розвинутих країнах, зменшується народжуваність, зростає смертність населення.

Попередній соціальний стан різних груп і прошарків населення суттєво змінився. Наявною є відсутність елементів сталості соціальних структур суспільства та його маргіналізація. Незадовільним є пенсійне забезпечення в Україні [17].

Все це створює серйозну загрозу для злагоди в суспільстві та його стабільного розвитку. Для України важливо знайти свою специфічну, адекватну сучасним умовам форму сталого розвитку. Об'єктивна необхідність цього пошуку обумовлена низкою причин, основна з яких пов'язана з загальними системними трансформаціями, котрі

спостерігаються в державі та характеризуються розгортанням спочатку суспільних відносин, а потім і всієї сукупності господарських відносин.

Також, перехід України на шлях сталого розвитку обумовлений офіційним приєднанням України до Рамкового документу ООН «Порядок денний на XXI століття», підписанням нашою державою ряду міжнародних договорів, які зобов'язують уряд вести країну шляхом сталого розвитку. Є численні напрацювання вітчизняних науковців з проблем впровадження сталого розвитку, наявний досвід застосування метрики вимірювання сталого розвитку (МВСР) на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Світове співтовариство, у відповідності з рішеннями ООН, також багато приділяє уваги для започаткування сталого розвитку України. Особливе місце належить міжнародному проекту «Програма сприяння сталому розвитку в Україні», реалізація якої почалася наприкінці 1994 року за ініціативи Програми розвитку ООН та Агенції США з міжнародного розвитку.

Робочим планом ПРООН передбачено чотири основні напрями реалізації, а саме:

- супровід Концепції сталого розвитку України та її відпрацювання на регіональному рівні, сприяння роботі Національної ради з питань науки, інновацій та сталого розвитку, публікація матеріалів з питань сталого розвитку, відкриття і підтримка сторінки в Інтернеті з питань сталого розвитку;
- впровадження принципів сталого розвитку України на основі розробки еколого-економічної моделі розвитку сировинної галузі України в сучасних умовах;
- розробка основних напрямів вдосконалення економічного механізму природокористування та системи фінансування природоохоронної сфери відповідно до ринкових умов господарювання та адміністративної реформи;
- законодавча, інвестиційна та інформаційна підтримка екологічного бізнесу [39].

У процесі переходу сталого розвитку держава повинна створити систему програмних та прогнозних документів, а саме: національну стратегію сталого розвитку; довгострокові та середньострокові прогнози розвитку, а також ефективну систему взаємодії «центр-регіон» з передбаченням жорсткого дотримання низки

обмежень. Повинні бути чітко визначені цільові орієнтири, які б характеризували якість життя, природного середовища та економічного розвитку.

Є зрушення у підготовці та затвердженні законодавчо-нормативних актів, які мають перспективний характер. Можна виокремити: Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», «Стратегія розвитку України у період до 2020 року», нові Бюджетний та Податковий кодекси.

Однак при їх розробці допущені нестыковки окремих положень, не враховані фінансові можливості забезпечення сталого розвитку нашого суспільства, не надаються механізми реалізації цих законодавчих актів. Із року в рік держава бере займи у зовнішніх кредиторів для покриття потреб.

Таким чином, для того аби не залишитися на узбіччі світового прогресу, Україна потребує активного впровадження та застосування у повсякденних практичних діях засад сталого розвитку. Необхідним кроком в цьому напрямку має стати розробка та ухвалення «Національної стратегії сталого розвитку України» з чіткою регламентацією стратегії і тактики переходу України до сталого розвитку. Стратегія повинна стати основою для розробки законодавчих актів, повинна передбачити забезпечення високої якості життя та здоров'я людей, їх екологічної та соціальної захищеності за рахунок збалансованого соціально-економічного розвитку, оптимального використання природно-ресурсного потенціалу країни з урахуванням потреб майбутніх поколінь.

В короткостроковій перспективі стратегічною метою сталого розвитку України повинне бути подолання економічної та структурної кризи, що розвинулись в період переходу до ринкової економіки та демократичного громадського суспільства. В довгостроковій перспективі акценти розвитку будуть зміщуватися з економічних на еколого-соціальні та з матеріальних на духовно-моральні й інформаційні. Почне формуватися нове суспільство.

Результати проведеного дослідження дають підстави для наступних висновків.

Враховуючи особливості сьогодення і тенденції глобалізації громадського життя, для досягнення сталого розвитку є необхідним комплексний підхід:

– екологічна безпека: стратегічна мета – збереження і відновлення природних екосистем, стабілізація та поліпшення якості навколишнього середовища, зниження викидів шкідливих речовин і т. ін.

– економічна стабільність: метою є створення соціально й екологічно ефективної економіки, що забезпечує гідний рівень життя громадян, конкурентоздатність продукції. Важливою цільовою настановою повинно стати забезпечення економічного розвитку переважно на вже освоєних територіях.

– соціальне благополуччя: основною метою є збільшення середньої тривалості життя населення, планування родини та раціоналізація особистого споживання, поліпшення середовища існування людини, розвиток його соціальної активності, забезпечення рівних можливостей в одержанні медичної допомоги, соціальний захист уразливих груп населення.

Реалізація Концепції сталого розвитку забезпечується за допомогою цілеспрямованої політики, яка включає державний, регіональний та місцеві рівні вирішення відповідних питань, правові, фінансові та організаційні засоби.

Пріоритетними на сучасному етапі слід вважати заходи з підвищення якості життя усього населення планети без збільшення масштабів використання природних ресурсів до ступеню, що перевищує можливості Землі як екологічної системи.

Гармонізація ставлення суспільства до природи на теренах України і перехід до сталого розвитку потребують консолідації українського суспільства, усвідомлення громадянами і керівництвом держави своєї єдності, чіткого визначення національних стратегічних інтересів країни та реалізації політики сталого розвитку щодо їх практичного забезпечення.

2.7. Інновації у вищій освіті як чинник формування національної економіки знань

В умовах глобалізації ринок освітніх послуг активно розвивається, на ньому з'являються нові спеціальності та організаційні структури, запроваджуються інноваційні технології навчання. Поруч з цим зростає конкуренція між ВНЗ, оскільки внаслідок демографічного спаду та несприятливої політичної ситуації всередині країни, значно зменшилася кількість абітурієнтів. Тому вкрай актуальними стають

маркетингові комунікації, і зокрема інтернет-технології, як джерело інформації про навчальний заклад та інструмент впливу на вибір потенційних споживачів.

Сучасні тенденції розвитку мережі Інтернет в світі значно розширили сфери її використання. Це найбільш популярне джерело інформації, місце для просування підприємств та їх продукції, пошук клієнтів і місце спілкування. За результатами дослідження, проведеного Factum Group Ukraine, регулярний доступ до мережі Інтернет на сьогодні мають 57% населення України. Основну групу онлайн-аудиторії складає молодь (15-29 років) – 39% та користувачі середнього віку (30-44 років) – 33%. При аналізі вікових категорій окремо, було виявлено, що 91% молоді та 75% людей віком від 30 до 44 років є регулярними користувачами Інтернету [13] Тобто більше $\frac{3}{4}$ потенційних споживачів освітніх послуг отримують інформацію із інтернету. Тому, ефективне застосування інструментів просування освітніх послуг сприятиме формуванню контингенту студентів вишу та становлення позитивного іміджу закладу.

Аналіз джерел інформації з даної проблематики показав, що дослідження маркетингу освітніх послуг достатньо висвітлені у літературі, їх проводили О.Баталова, А.Єгоршин, А.Панкрухіна, И.Шахриманьян та ін. Питання специфіки функціонування комплексу маркетингу в інтернеті вивчали І.Бойчук, Ф.Котлер, А.Кошик, Д.Скотт, В.Холмогоров, І.Успенський та ін. Безпосередньо питання інтернет-маркетингу освітніх послуг досліджують А.Гаврилов, А.Фролов, Д.Шевченко та ін. Водночас динамічність і постійний розвиток системи вищої освіти та мережі Інтернет вимагають продовження наукового пошуку та конкретизації щодо українських реалій.

Розглядаючи інновації у вищій освіті як чинник формування національної економіки знань визначимо основні напрямки просування освітніх послуг ВНЗ у мережі Інтернет, розкриємо їх сутність та проаналізуємо ефективність впливу інструментів інтернет-маркетингу на вибір абітурієнтів.

У нових економічних умовах добробут ВНЗ все менше залежить від держави і все більше від своїх власних зусиль, вміння створювати і продавати освітні продукти. Просування продукції навчальних закладів в інтернеті є більш доцільним та ефективним, ніж традиційні канали, оскільки є дешевшим за інші з точки зору

собівартості донесення інформації до абітурієнта та користується більшою довірою у потенційних студентів.

Електронні комунікації ВНЗ, які є складовою інтернет-маркетингу, включають як мінімум чотири напрямки діяльності:

1. Створення і управління сайтом вищого навчального закладу.

Інтернет-сайт – це сукупність сторінок з текстовою, графічною та іншою інформацією, опублікована в мережі Інтернет. Він має свою адресу, власника та складається із окремих веб-сторінок, які відображаються як єдине ціле. Вартість розробки і створення сайту спеціалістами становить від 2200 грн, реєстрація домену від 86 грн. (in.ua), хостинг 1 сайту – близько 588 грн. на рік, 5 сайтів – від 1000 грн./рік, безлімітний – від 2300 грн./рік.

Сучасний корпоративний сайт вузу є комунікаційною структурою, покликаною об'єднувати всі рівні зовнішніх і внутрішніх взаємодій, представляючи їх в Інтернеті. Він повинен реалізовувати всі правила веб-дизайну, що поліпшують сприйняття (наприклад, спливаюче меню), і веб-технології, що спрощують завантаження і навігацію (наприклад, правило «трьох кліків», згідно з яким будь-яка інформація на сайті повинна знаходитися на відстані не більше трьох клацань мишею). Фірмовий дизайн сайту повинен бути незабутнім, але не відволікаючим від змісту; сайт повинен підтримувати не тільки нові, але й старі версії браузерів, а його робота повинна коректуватися грамотним персоналом.

Сайт навчального закладу повинен бути привабливий для всіх груп відвідувачів, які є як «випадковими», так і цільовими аудиторіями, на які будуть спрямовані маркетингові зусилля з продажу та супроводу освітніх послуг, створенню іміджу вишу, інформуванню та підвищенню лояльності за рахунок зміцнення корпоративної культури серед співробітників і студентів. Для потенційних клієнтів на сайті повинні бути представлені програми навчання, ціни, умови вступу, необхідні документи та їх зразки, карта розташування вузу. Студенти повинні отримати доступ до інформації про події, що відбуваються в організації, про розклад занять, датах сесій, екзаменаційних питаннях, гуртожитках, мати особистий кабінет і т.д. Для них також бажаний форум, де можна поділитися думкою, система блогів, бібліотека з електронними виданнями, відеокурси, доступ до мережеских каталогів сторонніх бібліотек. Для ЗМІ необхідні розділи «Прес-центр» та «Події». Потенційні і діючі

партнери повинні знайти відомості про викладачів, адміністрації, програми та умови співпраці [13; 54]. Для працівників доречно створити доступ до відомостей про умови праці, оклади та норми навантаження, інформацію від профспілки та ін.. Для зручності користування сайтом слушно використовувати опцію внутрішнього пошуку.

Для ефективної роботи сайту ВНЗ доречно проводити моніторинг поведінки відвідувачів, аналізувати проіндексованість пошуковими системами сторінок сайту вищого навчального закладу, зовнішні посилання на нього, цитованість ресурсу, а також кількість завантажених на сайт файлів.

Присутність ВНЗ у мережі Інтернет сьогодні є досить ваговою, бо на основі змістовної та інформаційної складових web-сайту навчального закладу складають світовий рейтинг ВНЗ – Webometrics. Він охоплює 12 тисяч вищих навчальних закладів всього світу, серед яких на початок 2015 року налічувалося 297 українських ВНЗ. Кращими серед вітчизняних освітніх установ визначено Київський національний університет імені Т.Г. Шевченко (937 місце в світі, 370 місце серед ВНЗ Європи та 42 місце у групі Central&Eastern Europe), Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (1265, 481 та 66 місця відповідно) та НТУУ «Київський політехнічний інститут» (1388, 523 та 74 відповідно) [54]. На жаль, ХНПУ імені Г.С.Сковороди не потрапив навіть у 50 кращих вищих навчальних закладів у Webometrics Ranking.

2. *Співпраця та розміщення різної інформації на галузевих порталах* – наступний напрям просування освітніх послуг вищими навчальними закладами. Він полягає в розміщенні інформації про освітню установу на тематичних веб-серверах. Серед яких можна визначити освіта.ua, Osvita.com.ua, zno.osvita.net, abiturient.in.ua та інші. В таких повідомленнях, як правило, надається інформація про наявність ліцензії, рівень акредитації, пропоновані освітні та додаткові послуги, терміни та вартість навчання, кількісний та якісний склад професорсько-викладацького штату, вимоги до вступних іспитів, співпраця з іноземними навчальними закладами, адреси корпусів та контактна інформація й ін.

Також в цьому напрямі доречно використовувати прес-реліз, що дозволить ВНЗ інформувати громадськість про святкування традиційних студентських та професійних свят (посвята в студенти, день знань, вручення дипломів, день

бухгалтера і т.ін.), дні відкритих дверей, презентації, ювілеї або пам'ятні дати установи та її співробітників, зустрічі випускників, конференції та симпозиуми, що проводяться ВНЗом, участь у спеціалізованих виставках і ярмарках та ін.. Принцип дії прес-релізу в інтернеті полягає у кліці на текстовому повідомленні та переході на сайт навчального закладу або інших сайтів, на яких розташована основна інформація (наприклад, на канал YouTube, якщо це відеоінформація).

3. *Організація рекламних кампаній в Інтернет просторі* – ще один доволі ефективний шлях просування послуг вищої школи. У 2014 році із усього обсягу медійного ринку України тільки на інтернет-рекламу спостерігалось зростання попиту (на 3%, і прогнозується зростання у 2015 році до 9%) [30]. У мережі за типом надання інформації ВНЗ можуть використовувати такі рекламні повідомлення: текстова реклама (на форумах, наприклад olx.ua або kharkovforum.com), тексто-графічна реклама (тизери, рекламний огляд), інтерактивні вікна (спливаюче вікно поверх сторінки), реклама за методом розсилки (поштовий спам), відеореклама (рекламні ролики), радіо реклама (звучна з Інтернет-радіо), реклама в іграх (наприклад, відображати споруди навчальних закладів або рекламні щити з надписом ВНЗ у грі, в якості персонажів використовувати професорсько-викладацький штат закладів освіти та ін..)

В даний час на ринку освітніх послуг ВНЗ існує декілька видів інтернет-реклами, які складають більше 90% від загального обороту реклами:

– *Банерна реклама* – це розміщення графічних зображень, часто анімованих, які є одночасно посиланням на певний сайт, з метою залучення потенційних студентів, інформування про особливості освітніх послуг або формування позитивного іміджу ВНЗ. За допомогою банера можна створити чітку асоціацію між предметом зображення та навчальним закладом або його послугами, створивши позитивне враження про нього. Природно, зміст банерів повинен максимально відповідати тематиці цільового сайту і бути візуально привабливим. Банер розміщується на відвідуваному майданчику (сайті), найбільш близькому за тематикою до цільового сайту. Позиція розміщення залежить як від банера, так і від майданчика, а також від вартості розміщення. Розробка банерів коштує сьогодні від 220 грн. за банер, а вартість розміщення може залежати від розміру банерів, якості рекламного

майданчика, а також моделі оплати (за певну кількість показів, кліків, виконаних дій або за період), але не менше 400 грн. на місяць [36].

– *Контекстна реклама* – це показ текстових рекламних оголошень або банерів в пошукових системах, каталогах та інших рекламних майданчиках, прив’язаний до певних ключових слів. Це досить ефективний метод донесення інформації до цільової аудиторії в найкоротші терміни. Розміщення певного рекламного оголошення у контекстній рекламі в кілька разів підвищує ймовірність переходу на сайт рекламодавця потенційних споживачів, в порівнянні з більш низько розташованими на сторінці відповіді посиланнями на сайти інших ВНЗ. Ця реклама також дозволяє оперативно змінювати рекламне повідомлення, що дає можливість не тільки регулювати і посилювати вплив оголошень безпосередньо в ході кампанії, а й рекламувати за допомогою контексту короткострокові акції. Наприклад, якщо людина шукає інформацію про підготовку економістів-юристів, вона набирає це ключове словосполучення в пошуковій системі. На це спливають кілька посилань, серед яких знаходиться виноска на ваш сайт або сторінку на чужому сайті з інформацією про послуги вашого навчального закладу. Клікнувши на посилання, людина потрапляє на сайт і черпає необхідну для нього інформацію.

Останнім часом дуже поширеною є контекстна реклама у соціальних мережах. Вона полягає в розміщенні контекстних оголошень, наприклад, на сайті vkontakte, який має дуже високу відвідуваність – близько 10 мільйонів чоловік в місяць по Україні [36]. Завдяки такій величезній кількості відвідувачів оголошення має значну кількість переглядів (показів). При цьому оплачуються тільки переходи відвідувачів на сайт (в середньому 0,5 грн. за перехід), які можуть бути чітко обмежені (за соціально-демографічними, географічними або поведінковими характеристиками). Тобто показ реклами іде безкоштовно, а оплачуються тільки переходи. Це дає, з одного боку, чудову можливість точно планувати і контролювати рекламний бюджет, а з іншого – дозволяє безкоштовно проводити частину рекламної кампанії, наприклад, впроваджувати у свідомість споживачів думку про доступність освітніх послуг у ХНПУ імені Г.С.Сковороди.

– *Пошукова оптимізація сайту*. Більшість користувачів мережі починає дослідження освітніх послуг з набору їх назви в пошуковому рядку свого улюбленого пошукача. Сьогодні в Україні найбільш використовуваними є сервіси Google та

Yandex. У відповідь на запити потенційних покупців – показується ваш сайт на перших сторінках відповіді на пошуковий запит покупця. За статистикою Google, 80% переходів на сайти продавців покупці роблять з першої сторінки пошукової відповіді, 15% переходів відбувається з другої сторінки, а на перехід з інших сторінок припадає лише 5% [36].

Для досягнення ефективності SEO-оптимізації доречно додавати на сайті спеціальні символи і слова у вигляді статей, які дозволяють пошуковим серверам правильно і швидко знаходити ваш сайт; створювати спеціальні посилання на ваш сайт з інших сайтів, приєднувати сайт до спеціальних систем обміну посиланнями, що призводить до збільшення згадок сайту в Інтернеті і, як наслідок, підвищує рівень довіри до нього в пошукових системах. Вартість пошукової оптимізації починається від 15 грн. за слово.

– *Реклама на сайтах-партнерах.* Вона полягає в розміщенні реклами (текстової, банерної або відео-) на сайтах-партнерах, наприклад, сервісу Google. Бо Google є партнером 80% активних сайтів світу [36]. Це величезна мережа і Google має на цих сайтах спеціальні місця для розміщення реклами. Якщо розміщувати рекламу в цій мережі, то її побачить велика кількість іноземців, що також можуть навчатися в українських ВНЗ. При цьому реклама розміщується тільки на тих сайтах, які цікавлять рекламодавця, як ймовірні місця концентрації потенційних споживачів, наприклад, сайти присвячені ЗНО. Крім того можна регулювати показ рекламних повідомлень безпосередньо в ході рекламної кампанії так, щоб найбільша кількість показів реклами була зроблена саме на тих сайтах-партнерах, звідки виходить найбільший потік переходів на ваш сайт. Дуже важливо, що оплата за цей вид реклами відбувається (переважно) за перехід клієнта на сайт (в середньому 0,5 грн. за перехід), а покази – виконуються безкоштовно. Отже, фінансові кошти витрачаються дуже економно і ефективно.

4. *Розміщення інформації у соціальних мережах, блогах та форумах* – найбільш ефективний напрям переконання абітурієнтів обрати певний заклад освіти. За даними статистики, 81% споживачів заявили, що пости друзів у соціальних мережах суттєво вплинули на їх рішення при здійсненні вибору, 70% американців зазначають, що перед тим як зробити наступний крок і перейти до покупки, вони вивчають відгуки користувачів, 90% інтернет-користувачів довіряють міркуванню людей, яких вони

знають, а 70% довіряють і думці незнайомих їм людей. Відгукам користувачів довіряють приблизно в 12 разів більше, ніж опису товару, наданого виробниками [40].

Основним шляхом формування у соціальних мережах іміджу ВНЗ та реклами освітніх послуг, що надаються, може бути створення груп користувачів, об'єднаних спільними інтересами. Їх ведення у соціальних мережах полягає у тому, що відвідувачі під впливом модератора групи обговорюють, обмінюються думками та інформацією з актуальних для цільової аудиторії питань. При цьому представники ВНЗ можуть розсилати учасникам групи комерційну інформацію, керувати дискусіями учасників групи, направляти думки учасників групи в потрібному русі. Цінність такого каналу комунікацій обумовлена тим, що відвідувачі сприймають його як канал «з вуст у уста», а отриману інформацію розцінюють як більш достовірну.

Доречним є також створення представниками ВНЗ «агентів впливу» – віртуальних персонажів на сайтах, які своїми висловлюваннями впливатимуть на ставлення цільової аудиторії до освітніх послуг конкретного навчального закладу. Якщо правильно залучитися в потік спілкування у блогах та форумах, то відсутність явних ознак замовника в розміщуваних повідомленнях, проведення «незалежних» дискусій та діалогів може значно підвищити довіру до опублікованих вами інформаційних матеріалів і дозволить впливати на думку абітурієнтів та студентів у потрібному напрямку або компенсувати негативні висловлювання про ВНЗ. Крім того, інтернет дозволяє оперативно отримувати відомості про реакцію молоді на повідомлення і підлаштовуватися під думку цільової аудиторії, займаючи позицію прихованого лідера думок.

Отже, сьогодні для того, щоб зайняти провідне місце на світовому ринку послуг вищої освіти, ВНЗ необхідно удосконалювати свою діяльність у мережі Інтернет, і зокрема галузі інтернет-маркетингу. В ході даного дослідження були визначені такі напрями просування освітніх послуг у інтернеті: створення і управління сайтом вищого навчального закладу, співпраця та розміщення різної інформації на галузевих порталах, організація рекламних кампаній в інтернет просторі та формування ставлення до ВНЗ і його освітніх послуг у соціальних мережах, блогах та форумах. Для збільшення відвідуваності і популярності освітніх веб-порталів доречно звернути увагу на вибір місця розміщення та імені веб-сервера, організацію зворотного зв'язку з аудиторією, використання статистики, яку отримує провайдер послуг інтернет, а

також виявлення резервів підвищення ефективності рекламних заходів у інтернеті. Найбільш перспективними напрямками досліджень у цій сфері є визначення ступеня ефективності рекламних інтернет-носіїв з просування освітніх послуг ВНЗ та аналіз результативності інструментів інтернет-маркетингу послуг вищої освіти.

Література

1. *Базілевич В.Д.; Ільїн В.Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку.* – К.: Знання, 2008. – 687 с.
2. *Беліков О. В. Інвестування в інноваційну діяльність. Проблеми та шляхи їх вирішення / О. В. Беліков // Юридична канцелярія – 2010. – №3. С. 22-29.*
3. *Білозор Л.В. Інноваційна продукція в аграрній сфері: ідентифікація, створення та використання / Л.В.Білозор // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 114-119.*
4. *Білорус О.Г. Економічна система глобалізму / О.Г. Білорус. – К., 2003. – 380с.*
5. *В Україні обсяг прямих іноземних інвестицій збільшився на 0,4% // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/news/96825/>*
6. *Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки: [монографія] / С.А.Володін – К.: Вид-во МАУП, 2006. – 400 с.*
7. *Гаврилюк О.В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О.В. Гаврилюк. – Фінанси України. – 2008. – №2. – С. 68-81.*
8. *Гайдуцький А. Не за крихти. Україні потрібна якісно нова стратегія залучення іноземного капіталу / А. Гайдуцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/finances/ne-za-krihti-ukrayini-potribna-yakisno-nova-strategiya-zaluchennya-inozemnogo-kapitalu-_.html*
9. *Гальчинський А. Принципи ноогенези в контексті вчення В. Вернадського / А. Гальчинський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 16-29.*
10. *Ган А.В. Оцінка інвестиційної привабливості економіки України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=1868>*
11. *Гончаренко Л.П. Инвестиционный менеджмент: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2005. – 296 с.*
12. *Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – 3-вид., випр. і доп. – К.:Т-во «Знання», КОО, 2007. – 555 с.*

13. Дані досліджень інтернет-аудиторії України / Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml
14. Держкомстат України підбив підсумки 2013 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-tv.com.ua/news/derzhkomstat_ukraini_pidbiv_pidsutki_2013_roku-128.html
15. Дідух Д.М. Проблеми розвитку інноваційної діяльності підприємств в Україні та шляхи їх вирішення / Д.М. Дідух // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – № 1 (28). – Т.2 – С. 255-264.
16. Закон України «Про інноваційну діяльність» №40 – IV від 4 липня 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 143.
17. Закон України «Про концепцію переходу України до сталого розвитку». Проект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>
18. Закон України «Про режим іноземного інвестування» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>
19. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>
20. Замрига А.В. Сутність понять «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність» у теорії аграрної економіки / А.В. Замрига // Економіка АПК. – 2014. – № 9. – С. 92-95.
21. Запущляк В.З. Оцінка ефективності залучення іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності // <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2341>
22. Zim Transparency International Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/country/#UKR>.
23. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: [монографія] / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило [та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
24. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: [монографія]; за ред. О.В.Шубравської. – К.: НАНУ ІЕП, 2012. – 496 с.
25. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-ч. Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов: М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.

26. Коротков Э.М. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. проф. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 432 с. – (Серия «высшее образование»).
27. Кулаєць М.М., Бабієнко М.Ф., Вітвицька О.Д., Усаченко Л.М. Інноваційне спрямування нарощування продовольчих ресурсів в Україні та світі / М.М.Кулаєць, М.Ф.Бабієнко, О.Д.Ветвицька, Л.М.Усаченко // Економіка АПК. – 2012.–№ 5. – С.139-144.
28. Лиско Л.Р. Економічна теорія сталого розвитку: світоглядні та методологічні чинники становлення / Л.Р. Лиско, Т.Ю. Туниця // Економічна теорія. – 2012. – №4. – С. 19-28.
29. Ломаченко Т.І. Ринок інновацій в АПК: теорія, методологія і організація / Т.І. Ломаченко – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 376 с.
30. Объем рекламного рынка Украины 2014 и прогноз объемов рынка 2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sostav.ua/publication/obem-reklamnogo-rynka-ukrainy-2014-i-prognoz-obemov-rynka-2015-64947.html>
31. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
32. Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua>.
33. Офіційний сайт проекту Doing business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org>.
34. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» № 447 від 14 травня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008 р., № 36, – С. 40. – ст. 1201.
35. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/zd/pik/pik_u/pik_rik_2014.html
36. Реклама в мережі Інтернет // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://reklama-zenit.if.ua/reklamni-poslugy/reklama-v-internet.html>
37. Рогач О.І. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 720 с.
38. Сорос Дж. О глобализации; [пер. с англ. А. Баширова]. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 224 с.

39. *Сприяння сталому розвитку України. Проект та пропозиції подолання кризи.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.undpsust.kiev.ua/>
40. *Статистика* // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://sereputation.ru/statistika.html>
41. *Стиглиць Дж. Глобалізація: тривожні тенденції* / Дж. Стиглиць. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://profilib.com/chtenie/105539/dzhozef-stiglits-globalizatsiya-trevozhnye-tendentsii.php>
42. *Строгілопулос Дж., Румпф Г. Інновації в Україні: Європейський досвід і рекомендації для України.* / Дж. Строгілопулос, Г. Румпф / – Том 3. – Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів Остаточний варіант (проект від 19.10.2011). – К.: Фенікс, 2011. – 76 с.
43. *Третьяк Н.М. Фактори формування інвестиційного клімату в Україні* / Н.М. Третьяк // *Фінансовий простір.* – №3 (11). – 2013. – С. 165-170.
44. *Фоміна М.В. Проблеми сталого економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія* / М.В. Фоміна ; М-во освіти і науки, Донець. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк: [ДонНУЕТ], 2010. – 359 с.
45. *Циганов С.А. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації* / С.А.Циганов, А.М.Янишина // *Економіка України.* – 2013. – №4 (617). – С. 4-14.
46. *Шубравська О.В. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект* / О.В.Шубравська // *Економіка України.* – 2012. – № 1. – С. 27-33.
47. *Янченко З.Б. Особливості розробки регіональних інноваційних програм аграрної сфери* / З.Б.Янченко // *Економіка АПК.* – 2013. – № 6. – С. 63-67.
48. *Dunning Y.H. The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity*// *International Business Review.* – 2000. – № 9. – p. 163-190
49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/>
50. *Index of economic freedom 2015. Heritage Foundation* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index>.
51. *Steger M.B. Globalization: A Very Short Introduction.* – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 144 p.
52. *The Global Competitiveness Report 2014-2015* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports>.

53. *UNCTAD World Investment Report 2013* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013overview_ru.pdf
54. *Webometrics-2015: Інтернет рейтинг вузов України* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/rating/45902>

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНІ, ФІНАНСОВІ ТА МАРКЕТИНГОВІ СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Модернізація та стимулювання ділової активності як умови формування інноваційної економіки

Ділова активність займає важливе місце в економічних дослідженнях з початку ХХ ст. і являє динамічну характеристику розвитку економічних систем. Спочатку поняття «ділова активність» використовувалось західними економістами у макроекономічних дослідженнях, зокрема у дослідженні природи кризи, що призвело до розуміння циклічності розвитку економічної системи. Виходячи з того, що макроекономічна система є сукупністю мікроекономічних систем, з середини минулого сторіччя ділову активність почали використовувати як динамічну характеристику суб'єктів господарювання. На пострадянському просторі поняття ділова активність з'явилося в науковій думці у 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з формуванням ринкових відносин та розвитком підприємництва. Наразі, в науковій думці відсутнє цілісне уявлення про сутність поняття «ділова активність» та методи її оцінки, як наслідок, в науковій літературі зазначене поняття використовується абстрактно, для узагальненої характеристики економічних процесів і розуміється по-різному. Виходячи Отже, розгляд різних точок зору на це поняття та його використання для дослідження процесів у вітчизняній економіці є важливим.

Інвестиційний клімат в Україні на протязі років незалежності характеризується як непривабливий, що не дозволяє реалізувати високий потенціал національної економіки. Наприкінці 2012 р. Європейська бізнес-асоціація погіршила індекс інвестиційної привабливості України за підсумками четвертого кварталу до 2,12 бала з п'яти можливих, що є найнижчим показником за останні 4 роки [20]. Одним із чинників непривабливості є непрозорість економіки, яка розуміється як інформаційна закритість органів державної влади при реалізації заходів державної економічної політики, також, і як неможливість оперативно отримати інформацію про стан і перспективи динаміки економічних процесів в національній економіці. З урахуванням необхідності в докорінній модернізації економіки, яка неможлива без залучення інвестицій, перед Україною стоїть проблема покращення інвестиційного клімату з

метою залучення національних і іноземних інвестицій. Україна на шляху покращення інвестиційного клімату та підвищення прозорості економіки зробила певні кроки, однак в повній мірі зазначена проблема органами державної влади та управління ще не вирішена.

Дослідженню ділової активності, методів її вимірювання приділяли увагу у своїх працях такі іноземні і вітчизняні вчені, як К. Штайльман, Б. Райзберг, В. Ковальов, Е. Хелферт, Д. Стоун, К. Хітчинг, О. Новоселов, Г. Штофер Д. Аакер, О. Гринькевич, В. Донцов, Н.А. Нікіфоров, Ю. Аніскін та ін.

Розглядаючи завдання щодо модернізації та стимулювання ділової активності як умови формування інноваційної економіки, необхідно проаналізувати існуючі методики оцінки ділових очікувань підприємств, які використовує Національний Банк України (НБУ), виявити недоліки та можливості їхнього удосконалення.

В світовій практиці дослідження ділової активності проводяться на макро-, мезо- та мікрорівнях. Для країн Заходу характерним є визначення зазначеного поняття на макро- та мікрорівнях. В українській та російській науковій думці існує суперечлива оцінка ділової активності, яка здебільшого проводиться на рівні підприємства.

На мікрорівні під діловою активністю розуміють властивості людини і реальний вияв цих властивостей. Такі якості важливі не лише для фізичних осіб, а й для підприємців та їх об'єднань. Слід зазначити, що на мікрорівні більш поширеною є точка зору, яка розглядає ділову активність як специфіку діяльності підприємства. Так, В. Ковальов визначає ділову активність як спектр зусиль, які спрямовані на просування фірми на ринках продукції, праці, капіталу [27]. У контексті фінансово – господарської діяльності це поняття розуміється як поточна виробнича, комерційна діяльність, або ефективність фінансової діяльності, яка знаходить свій вияв в економічних показниках.

На мезорівні під діловою активністю розуміють діяльність галузей економіки або специфіку функціонування підприємств на певній території. Так, Г.А. Штофер визначає поняття ділова активність регіону як мотивований процес функціонування регіональної економічної системи [76].

На макрорівні поняття ділової активності дослідники пов'язують з функціонуванням фондового ринку або економічної системи, розглядаючи її як важливий критерій оцінки економічної системи в цілому чи окремих макроекономічних складових.

З метою вимірювання рівня ділової активності використовується багато показників. Основними серед них є: динаміка інвестицій, обсяги виробництва, будівництва, показники прибутку і рівня доходу, зайнятості, показники обсягів внутрішньої і зовнішньої торгівлі, товарних запасів та ін.

Для визначення коливань ділової активності в економіці широко використовуються відповідні індекси. Враховуючи переваги і недоліки різноманітних індексів, в економічних дослідженнях та в практичній діяльності найбільш поширеними є інтегральні індекси ділової активності. В світовій практиці ці індекси зазвичай позначають аббревіатурою PMI або ISM. Така назва пов'язана з їх виникненням: уперше індекси ділової активності почала розраховувати в 1920 рр. у США «Національна асоціація менеджерів із закупівель» (National Assotiation of Purchasing Managers, NAPM), яка із січня 2002 р. змінила назву на Національний інститут управління поставками (ISM, Institute for Supply Management). Основною властивістю індексів ISM (PMI) є те, що він являє собою випереджаючий індикатор ділового циклу, прогножуючи максимум зростання за 7 місяців, а мінімум – за 3 місяці. Індекси ділової активності, які широко використовуються в розвинених країнах, справляють значний вплив на ділову активність в економіці через сильний кореляційний зв'язок із макроекономічними показниками. [24].

Інформація, яку надають індекси, дозволяє органам державної влади, інвесторам, фахівцям приймати виважені рішення з приводу формування складу заходів державної політики, інвестування та ін.

Більш детально дослідити структуру і властивості індексів ділового оптимізму можна на прикладі американського індексу ISM (PMI). Опитування, на підставі якого розраховується індекс PMI, включає питання, на які учасникам анкетування пропонується відповісти, – чи змінилися умови його бізнесу за минулий місяць до кращого, до гіршого, або залишилися без зміни відносно наступних чинників: зайнятість, ціни, час доставки, виробництво, запаси, нові замовлення клієнтів, нові експортні та імпорتنі замовлення, невиконані замовлення, що накопичилися [24].

За кожним пунктом анкети визначається дифузійний індекс, а потім з них будується зважена сума, що є усередненим індексом PMI; у 1994 році формула для PMI виглядала таким чином [24]:

$$PMI = 0,30 \times DI(NO) + 0,25 \times DI(P) + 0,20 \times DI(E) + 0,15 DI(D) + 0,10 \times DI(I)$$

де, PMI – індекс ділового оптимізму;

$DI(NO)$ – дифузійний індекс питання зростання нових замовлень клієнтів;

$DI(P)$ – дифузійний індекс питання зростання виробництва;

$DI(E)$ – дифузійний індекс питання зростання зайнятості;

$DI(D)$ – дифузійний індекс питання часу доставки;

$DI(I)$ – дифузійний індекс питання про зростання запасів.

Дифузійні індекси, на відміну від багатьох інших індикаторів соціально-економічної статистики, є суб'єктивними показниками. Незважаючи на їх суб'єктивність, ці індекси мають на бізнес – середовище надзвичайно сильний вплив, по суті вони є випереджаючими індикаторами, які у значній мірі є сильно взаємопов'язаними з основними параметрами економічних циклів. Дифузійний індекс знаходиться за результатами опитування великої кількості учасників, кожен з яких відповідає на питання чи «покращали умови вашого бізнесу в плані: нових замовлень, цін, ринку праці, і так далі». Як відповідь використовується один з трьох варіантів: «так», «ні», та «без зміни». Формула розрахунку індексу має наступний вигляд [24]:

$$DI = H + 0,5 \times U$$

де, DI – дифузійний індекс;

H – % що відповіли «так»;

U – % що відповіли «без зміни».

Обчислені таким чином індекси усереднюють, отримуючи складені середні індикатори ділової активності.

Композитний індекс обчислюється як зважена з різними коефіцієнтами сума індексів по індивідуальних підгрупах.

Для інтерпретації виділяють декілька основних порогових рівнів цього індикатора: циклічний максимум; 50% – рівень; 44% – рівень; циклічний мінімум.

Падіння PMI нижче за рівень 50 передбачає рецесію в середньому за два місяці, а падіння нижче 44 завжди передбачає абсолютне зниження економічної активності.

Загалом, за допомогою індексів PMI можна зробити надійний прогноз поворотних точок циклів зростання (тобто циклічних змін на стадіях зростання економіки).

Індекси PMI розраховуються щомісячно і публікуються в перший робочий день місяця, як виняток – японський TANKAN – щоквартально [24].

Важливість індексів ділового оптимізму пояснює значну увагу ринків до очікування їх публікації, а також свідчить, що аналіз статистики індексів PMI може дати дуже багато корисної інформації для учасників ринку та фахівців.

В Україні в напрямку створення аналогічних індикаторів ділової активності державою були зроблені певні кроки. З 2006 р. Національний Банк України (НБУ) проводить опитування ділових очікувань підприємств України. Порівняно з офіційною статистикою отримані НБУ дані мають низку переваг: інформація про стан ділової активності надходить швидше і може використовуватись як випереджаючий індикатор. Вищезазначені дані НБУ публікує на 15 день після закінчення кварталу, а офіційні статистичні дані публікуються лише на 90-й [52].

До недоліків можна віднести наступне: отримана інформація має вузьку спрямованість – вона призначена для керівництва країни, НБУ, регіональних керівників, обмеженої кількості фахівців. Для потенційних інвесторів така інформація має обмежений інтерес, оскільки не містить інформації про прогнозування стану ринку інвестицій.

Не було проведено перевірку надійності отриманих прогнозів при використанні наявного методичного забезпечення. Так, аналіз методики НБУ виявив, що кількість респондентів, яка підпадає під опитування, змінюється від 1206 до 1267 за період 2010-2013 рр. При цьому НБУ не надає обґрунтування розміру вибірки [52]. Іноземний досвід свідчить, що кількість респондентів при проведенні аналогічних опитувань більше.

З метою підвищення прозорості функціонування економіки України, отримання повної та оперативної макроекономічної інформації, яка необхідна для здійснення моніторингу, прогнозування та регулювання економіки органами державної влади та управління були здійсненні певні кроки: зокрема в рамках виконання «Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року», яка затверджена урядом України з 2006 року Національним Банком України розпочато проведення опитувань щодо ділових очікувань підприємств. В процесі розробки методики щодо

проведення опитувань, НБУ спирався на досвід країн Єврозони, Канади, Росії та ін. Основними цілями, які НБУ поставив для проведення таких опитувань є:

- інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва НБУ при реалізації покладених на нього завдань і виконанні функцій;
- забезпечення суспільства якісними аналітичними та прогнозними даними щодо економічної кон'юнктури та фінансово-економічного розвитку регіонів України;
- зміцнення зв'язків центрального банку з суспільством та забезпечення його відкритості [44].

Однією з узагальнюючих складових звіту є комплексний випереджаючий індикатор – «Індекс ділових очікувань» (ІДО). Розрахунок ІДО був запроваджений НБУ з 2010 року як складова такого опитування. За існуючою методикою ІДО розраховується як середнє балансів відповідей щодо перспектив у наступні 12 місяців за наступними показниками: фінансово-економічного стану підприємства, обсягів реалізації продукції (послуг), інвестиційних видатків, кількості зайнятих працівників. По кожній з цих складових ІДО визначається дифузійний індекс, з яких будується зважена сума [19].

ІДО запроваджено НБУ як композитний випереджаючий індикатор розвитку української економіки в наступні 12 місяців. Припущення стосовно характеристики, як випереджаючого індикатора, запропоновано розробниками, оскільки місячні дані по багатьох економічних показниках Держкомстат наразі не розраховує, а квартальні дані економічних показників оприлюднюються на 90 день після закінчення кварталу. На відміну від статистичних даних результати опитування публікуються на 15 день після закінчення звітного кварталу, тому, на думку спеціалістів НБУ, результати опитування ділових очікувань підприємств можуть бути використані як випереджаючі індикатори національної економіки, принаймні, на один квартал вперед. Визначені таким чином індикатори можуть бути використані для оцінки поворотних точок економічного циклу [19].

Аналіз методики НБУ, проведений нами, виявив, що кількість респондентів, яка підпадає під опитування, змінюється від 1206 до 1250 за період 2010-2012 рр. [19]. Іноземний досвід свідчить, що кількість респондентів при проведенні опитувань для

визначення стану ділової активності економіки і розрахунку індексів ділової активності є значно більшою, що суттєво впливає на надійність отриманих даних. Так, у США при визначенні індексу ділової активності ISM (PMI) опитування охоплює 34 000 респондентів, в Японії при визначенні індексу ділової активності TANKAN в опитуванні приймають участь 8 000-10 000 респондентів [24].

Ми пропонуємо підвищити надійність опитування ділових очікувань підприємств України шляхом збільшення розміру вибірки. Обґрунтування розміру вибірки базується на використанні методу миттєвих спостережень, за допомогою якого можна заздалегідь визначати відсоток помилки в отриманому результаті виходячи з розміру вибірки. Так, за умови вибору рівня помилки у кінцевих результатах, який дорівнює 5%, величина вибірки повинна становити 10 800 респондентів, а при рівні помилки у 3% вибірка при проведенні опитування становитиме 30 000 респондентів.

Проведена перевірка надійності прогнозів комплексного випереджаючого індикатора ІДО НБУ дала наступні результати:

- загальна динаміка «Індексу ділових очікувань» та його окремих складових відповідає поточному стану відповідних фактичних показників;
- значення «Індексу ділових очікувань» та його складових не відповідає періоду прогнозу, що є найбільш характерним джерелом помилок при прогнозуванні;
- респонденти у своїй більшості надають прогноз на поточний час, вони не можуть спрогнозувати свою діяльність на достатньо великий проміжок часу — 1 рік;
- перевірка гіпотези відповідності значень «індексу ділових очікувань» та його складових фактичним показникам показала, що за окремими показниками та в цілому існує достатня ступінь відповідності, але результати прогнозу не є достатньо надійними.

На основі аналізу макроекономічних показників розвинених країн з метою підвищення надійності ІДО авторами обґрунтовані наступні пропозиції з метою зміни складових індексу:

- обсяг виробництва є показником, який більш точно характеризує стан ділової активності порівняно з показником «обсяги реалізації», що використовується в методиці НБУ, у зв'язку з чим, більш доцільним є використання показника «обсяги виробництва». Обсяги реалізації продукції не завжди можуть точно відображати стан

ділової активності в економіці (наприклад, зупинка виробництва і реалізація продукції зі складу з відповідним зменшенням показників ділової активності). Аналіз макроекономічних показників розвинених країн свідчить, що показники виробництва є найчисельнішими серед показників, які характеризують стан реального сектору економіки;

- долучення до складу показників, що характеризують стан ділових очікувань «обсягу нових замовлень» дасть можливість мати чітке уявлення про перспективи розвитку ділової активності. В той же час, показник «фінансово – економічний стан» доцільно вилучити зі складу індексу ділових очікувань оскільки він допускає широке розуміння змісту показника (рентабельність, наявність або відсутність боргів, нових замовлень, ефективність діяльності, співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості та ін.) і не використовується як складова аналогічних індексів ділових очікувань в розвинених країнах. Показник «нові замовлення», також, входить до складу поширеного в розвинених країнах композитного індексу ділової активності ISM (PMI) і має серед його складових найбільшу питому вагу;

- доцільно зменшити строк прогнозу комплексного показника «індекс ділових очікувань» з 12 місяців до 3 через те, що респонденти опитування НБУ не в змозі спрогнозувати свою діяльність на рік. В існуючому вигляді значення індексу не відповідає періоду прогнозу;

- бажано посилити відповідальність респондентів за якість відповідей з метою уникнення надання інформації, яка не відповідає дійсності;

- запропоноване проведення періодичного моніторингу якості опитування дасть можливість перевірити достовірність отриманої інформації.

Аналіз існуючої методики оцінки ділової активності показав необхідність подальшого удосконалення методичного підходу НБУ з метою підвищення її надійності та можливості співставлення з відповідною оцінкою ділової активності в розвинених країнах. В перспективі це дозволить підвищити прозорість функціонування національної економіки, що вплине на інвестиційну привабливість економіки. Також, більш точна оцінка перспектив розвитку ділової активності дозволить органам державної влади підвищити дієвість економічної політики.

3.2. Інноваційна підприємницька діяльність як чинник економічного зростання

Пошуки шляхів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку для світової економіки на сучасному посткризовому етапі базуються на активізації інноваційної діяльності, посиленні антициклічного регулювання та підвищенні ефективності різних напрямів соціальної політики. В Україні попри проголошені пріоритети забезпечення умов для підвищення добробуту і людського розвитку, реалізації економічних свобод, соціального захисту населення та застосування для цього інноваційної моделі економічного зростання, навіть за наявності певних зрушень в цих питаннях за останні роки, досягнуті наслідки ринкових трансформацій свідчать про низький рівень добробуту, значну диференціацію доходів населення, високий рівень бідності, недостатній соціальний захист населення, труднощі в розвитку підприємництва. Все це породжує соціальну напруженість, перешкоджає забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку і обумовлює актуальність даних досліджень.

Наукові розробки теоретичних та практичних питань взаємозв'язку диференціації доходів населення з процесами економічного зростання здійснюються великою кількістю вітчизняних і зарубіжних вчених. Значний внесок зробили видатні економісти: А.Сміт, Д.Рікардо, Д.Міль, К.Маркс, А.Маршал, М.Туган-Барановський, Дж.М.Кейнс, С.Кузнець, Р.Барро, А.Сен та інші. Активно досліджують цю проблему сучасні українські вчені: Ю.Архангельський, О.Бабак, Г.Волинський, А.Гриценко, І.Гнибіденко, А.Гвелесіані, Е.Лібанова, І.Малий, В.Семенов, С.Панчишин, Л.Черенько та інші. Різні аспекти даної проблеми є предметом досліджень російських вчених, серед яких: А.Алам, В.Бобков, Р.Ємцов, С.Кузнєцов, Н.Рабкіна, А.Суворов та інші.

Розглядаючи інноваційну підприємницьку діяльність як чинник економічного зростання дослідимо шляхи підвищення добробуту та зменшення високого рівня диференціації доходів населення з орієнтацією на світові стандарти у взаємозв'язку із забезпеченням сталого соціально-економічного розвитку в Україні.

В умовах ринкової економіки диференціація доходів населення є цілком природним явищем. Вона забезпечує мотивацію суб'єктів економічної діяльності, оскільки обумовлюється існуванням приватної та інших форм власності і відповідно різними джерелами отримання доходів, можливостями розвитку підприємницької

діяльності, різною ціною товару робочої сили в залежності від її вартості, попиту і пропозиції на ринку праці тощо. Все це сприяє реалізації інтересів усіх власників виробничих ресурсів, стимулюючи соціально-економічний прогрес. Разом з тим, ми погоджуємось із дослідниками, згідно із думкою яких, нерівний майновий стан членів суспільства вважається одним із потужних стимулів соціально-економічного прогресу, але лише тоді, коли для кожного громадянина створено відносно однакові можливості реалізувати свій потенціал [12, с. 82]. За таким підходом особливої важливості набувають теоретичні розробки і практичне врахування в державній політиці проблем взаємозв'язку економічного та соціального для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Розуміння діалектики економічного і соціального та їхньої взаємообумовленості виступає свого роду ключем до усвідомлення глибинних засад соціальної політики, соціалізації економічного поступу та їх ролі у забезпеченні стійкого розвитку суспільства.

Соціалізація знаходить різне трактування в економічній літературі в залежності від аспектів дослідження. Найбільш обґрунтованим підходом, на наш погляд, є трактування взаємозв'язку економічного і соціального через діалектику співвідношення капіталізації та соціалізації, визнаючи останню як підкорення економічних процесів інтересам розвитку людини. Соціалізація в постіндустріальному суспільстві під впливом розвитку капіталізації є більш зрілою та охоплює такі складові: соціалізацію власності, соціалізацію процесу праці, соціалізацію наслідків виробництва. В трансформаційній економіці інверсійного типу соціалізація економіки ще не досягла відповідного сформованого рівня, що проявляється у високому рівні диференціації доходів населення, в неможливості великої частини суспільства реалізувати свій людський потенціал, в соціальній незахищеності широких верств населення тощо [16, с. 194]. У зв'язку з цим концентрація зусиль держави на проблемах розвитку людини, боротьби з бідністю, зменшення різкої диференціації доходів, забезпечення населення робочими місцями повинні спиратись на розширення можливостей людей для реалізації своїх здібностей. Економічне зростання і здійснення економічних реформ в Україні має сприяти досягненню національних цілей розвитку, до яких відносяться: забезпечення

гідних умов життя усім громадянам України; створення умов для розвитку та поліпшення життя майбутніх поколінь українців; гарантії незалежності та безпеки держави [47]. В реальній дійсності умови досягнення поставлених цілей для України є набагато складнішим в порівнянні з іншими країнами, навіть постсоціалістичними.

Негативний вплив надмірної нерівності доходів на процеси економічного зростання, за дослідженнями, що проводились науковцями, Світовим банком та іншими міжнародними організаціями, виявлено в різних країнах світу, однак в Україні це особливо небезпечний і дестабілізуючий фактор в житті суспільства.

Аналіз макропоказників розвитку української національної економіки за останнє двадцятиріччя показує наявність нестабільності динаміки економічного зростання (навіть після його відновлення з 2000 р.) та зниження темпів зростання ВВП за останні роки. Так, темпи зростання реального ВВП в Україні (% до попереднього року) склали: 1991 р. – 91,3%; 1996 р. – 90%; 2000 р. – 105,9%; 2004 р. – 112,1%; 2008 р. – 102,3%; 2009 р. – 95,6%; 2010 р. – 104,1%; 2011 р. – 105,2%; 2012 р. – 100,2% [49]. Це обумовлено не тільки впливом світової економічної кризи, а й недоліками в реалізації реформування національної економіки, здійсненні державного регулювання соціально-економічного розвитку, недооцінкою впливу надмірного рівня диференціації доходів та перерозподільного механізму на економічне зростання і людський розвиток.

На цьому фоні значні ризики для реалізації сталого соціально-економічного розвитку в українському суспільстві утворюють показники соціального розвитку. Наприклад, мінімальна заробітна плата зрівнялась з прожитковим мінімумом для працездатних осіб та почала випереджати загальний показник прожиткового мінімуму тільки у 2010 р., а в січні 2013 р. співвідношення мінімальної заробітної плати та загального показника прожиткового мінімуму склали 104,0%. Індекс Кейтца (співвідношення індексу мінімальної заробітної плати і заробітної плати на одного штатного працівника), що визнається як показник ефективності подолання бідності, за рекомендаціями МОП повинен складати 50%, а за рекомендаціями Європейського Союзу – 60%, в Україні в грудні 2012 р. становив всього 33% (при мінімальній заробітній платі – 1134 грн.) [46].

За офіційними даними Держстату України, має місце тенденція до значного зменшення чисельності населення із середньодушевими еквівалентними загальними

доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, цей показник від загальної чисельності населення складав: у 2000 р. – 80,2%, а у 2011 р. – 7,8%. При цьому квінтельний коефіцієнт диференціації фондів (по загальних доходах) населення України складав у 2000 р. – 4,4 рази, а у 2011 р. – 3,4 рази [18]. Ці дані не відбивають високого рівня диференціації доходів населення, в багатьох країнах вони значно вищі. Разом з тим соціальне напруження під впливом цього чинника в українському суспільстві значно посилюється.

Нерівномірність розподілу доходів знаходиться у тісному зв'язку із нерівномірністю розподілу активів. Так, коефіцієнт Джині як один із важливих показників, що вимірює ступінь нерівності в розподілі доходів сімей в країні та розраховується на основі кривої Лоренца, за даними по офіційних доходах в Україні в 2010 р. складав 28,3, а за даними з урахуванням володіння активами (по багатству) – 68,4 [35; 78].

Звертаючись до показників, що характеризують рівень диференціації доходів населення за розрахунками дослідників, прірва між багатими і бідними в Україні значно зростає у порівнянні не тільки з окремими країнами, а й у світовому вимірі в цілому. За доцільним коефіцієнтом, доходи 10% найбільш багатих і 10% найменш забезпечених в країнах Європейського Союзу відрізняються у 5-8 разів, а в Україні – у 29 разів [30, с.10]. Реалії здійснення соціальної політики в Україні такі, що нерівність і концентрація доходів заможних людей збільшуються, а існуючі механізми перерозподілу не сприяють зменшенню рівня диференціації доходів, скороченню масштабів бідності навіть за умов здійснення економічного зростання. Доходи заможних людей, оскільки більша частка їх виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, проценти, доходи від власності тощо оподатковуються за більш низькими ставками або не оподатковуються зовсім, що зменшує надходження до бюджету [30, с.9].

Картину диференціації доходів населення в українській економіці доповнює в негативному плані наявність тіньової економіки, в зв'язку з чим офіційні дані не можуть повністю відбивати реальність. Основна частка незареєстрованих доходів концентрується у заможних і середньодоходних верств населення. Цьому сприяють виплати заробітної плати у конвертах, мінімізація прибутку бізнесом, розвиток корупції, масштаби економіки в кримінальній сфері, що також значно деформує офіційні показники.

Викликає занепокоєння оцінка рівня доходів, яку дають самі українські домогосподарства.

Таблиця 3.1.

**Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів
у 2010-2011 рр. [60, с.2].**

	Всі домогосподарства		У тому числі проживають			
			У міських поселеннях		У сільській місцевості	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Кількість домогосподарств (тис.)	17050,3	17022,7	11788,0	11774,6	5262,3	5248,1
Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року (%):						
– було достатньо і робили заощадження	11,6	10,1	10,6	9,6	13,6	11,3
– було достатньо, але заощаджень не робили	47,8	48,2	48,9	49,1	45,1	46,6
– постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування	37,5	39,0	37,5	39,0	37,4	39,0
– не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	3,1	2,5	2,9	2,3	3,9	3,4

Аналіз даних таблиці 3.1. показує, що за самооцінкою домогосподарств, що проживають і у міській, і у сільській місцевості, у 2011 р. в порівнянні з 2010 р. все менша їх кількість мала можливість задовольняти основні потреби і робити заощадження. Відповідно збільшилась кількість тих, хто не міг робити заощаджень, хоча саме це є дуже важливим як для інвестування в розвиток людського капіталу на рівні домогосподарства, так і для забезпечення процесу економічного зростання на рівні всієї національної економіки. Разом з цим зростала кількість тих домогосподарств, які постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування. Невтішним є й те, що поширення бідності відбувається серед працюючого населення: понад 80% бідних українських домогосподарств мають у своєму складі хоча б одну особу, що працює [47, с.35].

Таким чином, зростання ВВП та підвищення реальних доходів населення значно впливає на рівень диференціації доходів, однак самі по собі вони не можуть

забезпечити зменшення масштабів бідності й надмірної диференціації. Лише на підставі ефективного державного регулювання, завдяки суттєвим державним інвестиціям у людський капітал і прогресивній системі соціальних заходів виникає можливість зменшення нерівності у розподілі доходів, досягнення соціальної стабільності, формування громадянського суспільства. Це доводить, що соціальний розвиток – не тільки наслідок, а й вирішальний фактор економічного зростання.

Для активізації економічного зростання та здійснення реальної модернізації української економіки необхідно чітко визначити, і головне дотримуватись, стратегії і тактики економічних реформ, орієнтованих на забезпечення добробуту усього населення на підставі застосування інноваційної моделі розвитку з визначенням короткострокових і довгострокових чинників впливу. В цьому напрямку подальші теоретичні розробки і практичне вирішення проблем зменшення надмірної диференціації доходів та масштабів бідності населення не втрачають важливості. Їм повинні сприяти: здійснення детінізації економіки; удосконалення соціальної політики держави в напрямках посилення соціального захисту та підвищення рівня перерозподілу доходів; створення умов для більш повної реалізації людського потенціалу всіх членів суспільства. Створення благоприємних умов для функціонування соціальної сфери дозволить досягти вищого рівня розвитку людського капіталу, більшої соціальної злагоди, що буде дієвим чинником забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в національній економіці України.

3.3. Стимулювання ефективної інноваційної діяльності українських підприємств

Інноваційний розвиток в усьому світі обумовлений необхідністю постійного підвищення та утримання конкурентоспроможності підприємства. При цьому використання інновацій дає підприємствам можливість ефективно конкурувати на ринку, залучати нових споживачів, покращувати фінансові результати роботи. Тому для використання інновацій підприємству необхідно розробляти комплекс заходів пов'язаних з вивченням новітніх технологій та планування їх впровадження.

В останні роки вітчизняними вченими досить активно ведеться розробка проблем активізації інноваційної діяльності на підприємствах як важливого чинника поліпшення економічної ситуації в цілому. Дана проблематика представлена в дослідженнях

О.І. Амоша, В.П. Антонюк, О.І. Волкова, А.В. Гриньова, А.П. Гречан, М.П. Денисенко, Н.Б. Ісакова, І.І. Павленко.

Розгляд стимулювання ефективної інноваційної діяльності українських підприємств полягає у дослідженні найбільш поширених підходів до стимулювання інноваційної діяльності підприємств України та визначенні основних перешкод інноваційного розвитку.

Від здатності підприємства покращувати якість своєї продукції, здійснювати модернізацію виробництва, впроваджувати інновації та знаходити нові ніші на ринку залежить конкурентоздатність економіки в цілому.

Для дослідження обраної теми потрібно перш за все проаналізувати визначення таких дефініцій. Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє й реалізує інноваційні продукти та продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу продукції або послуг [21]. Інноваційна діяльність – це складна динамічна система дій і взаємодій різних організаційних структур, що сприяє створенню нових видів продукції, займається науковими дослідженнями, вдосконаленням обладнання і предметів праці, а також технологічних процесів і форм організації виробництва на основі досягнень науки, техніки і передового досвіду. Також в це поняття необхідно включити фактори успішного здійснення інноваційної діяльності такі як: планування, фінансування та координацію науково-технічного прогресу; вдосконалення економічних важелів і стимулів; розробку комплексу заходів спрямованих на прискорення інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу і підвищення його соціально-економічної ефективності.

Для більшості підприємств України інноваційна активність не стала стратегічним фактором розвитку. За оцінками підприємців, зайнятих у промисловому секторі, такі фактори мають негативний вплив на інноваційний розвиток підприємств: низькі стимули до інноваційної активності, нестача доступної підприємцю інформації про нові технології і програми на ринку, недостатній обсяг державної підтримки проведення науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи (НДДКР) і впровадження інновацій, високі ризики, пов'язані з впровадженням нових технологій

та відсутності податкових пільг, недосконалість нормативно-правової системи регулювання і стимулювання інноваційної діяльності.

В ході дослідження проблем інноваційного розвитку економіки України були отримані наступні результати, які визначають рівень використання і розробки підприємствами досягнень науково-технічної сфери. Питома вага підприємств, що брали безпосередню участь в інноваційних процесах (за позиціями: дослідження і розробки; проведення НДР; придбання зовнішніх знань (технологій); підготовка виробництва для впровадження інновацій; придбання машин, обладнання та програмного забезпечення у 2012 р. становила 17,4% від загальної кількості підприємств [53]. Це зумовлює низькі показники впровадження інновацій на вітчизняних підприємствах. Так, у 2012 р. питома вага підприємств, що впроваджували інновації (за позиціями: впровадження нових технологічних процесів; освоєння маловідходних, ресурсозберігаючих технологій; освоєння виробництва інноваційних видів продукції та нових видів техніки) складала 13,6% від загальної кількості підприємств [53]. Порівняння з інноваційною активністю підприємств у країнах з інноваційним типом економіки (Ірландія, Південна Корея, Фінляндія та інші), яка досягає 75%-80% інноваційних підприємств відносно їх загальної кількості не на користь України. Це засвідчується низьким рейтингом національної економіки за Глобальним індексом конкурентоспроможності (ГІК), який вимірюється щорічно перед Всесвітнім економічним форумом в Давосі, і за яким Україна посідає 73 місце серед 144 країн світу у 2012 р. Складовою ГІК є вимір інноваційності економіки країни, який визначає 71 рейтингове місце України за цією позицією у 2012 р. [17, с. 18].

У всьому світі фінансування є однією з основних перешкод для інноваційної діяльності, особливо для підприємств меншого розміру. Україна не є винятком. Зазвичай фінансування інноваційної діяльності здійснюється за рахунок власних засобів, засобами державного бюджету, коштами місцевого бюджету, іноземними інвестиціями, засобами венчурних фондів, засобами від кредитів і позик та іншими джерелами, що не заборонені законодавством України [21].

Однак в Україні фінансування інноваційної діяльності покладено здебільшого на власні кошти підприємств. Так, загальна сума витрат з усіх джерел фінансування інноваційної діяльності становила 11480,6 млн. грн., що менш ніж 1% від ВВП. За структурою суми витрат лівову їх частину становили власні кошти підприємств – 64%,

кошти іноземних інвесторів – 8,7% і тільки 1,9% фінансування інноваційної діяльності здійснювалося коштами державного бюджету [53]. Низькі обсяги фінансування загалом і за рахунок власних накопичень зокрема не створюють можливості для вітчизняних підприємств займатися результативною інноваційною діяльністю і створювати власний інноваційний продукт, який би відрізнявся суттєвою новизною. Разом з тим ринкові умови господарювання вимагають випускати продукцію здатну конкурувати з існуючою на ринку, а також із продукцією розвиненіших у технологічному відношенні західноєвропейських підприємств.

Крім вкрай обмеженого обсягу фінансових ресурсів на підтримку інноваційної діяльності в Україні це, також, засвідчує неефективність державної інвестиційної політики. У такій ситуації основне завдання уряду полягає в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для залучення інвесторів у сферу інноваційної діяльності за допомогою встановлення пільгових ставок оподаткування для підприємств, що впроваджують технологічні інновації (до 15% – податок на прибуток). Також потрібно надавати субсидії малим підприємствам на проведення наукових досліджень (до 50-70% від суми проекту) [55].

Ефективним засобом подолання дефіциту інвестиційних ресурсів, як показує зарубіжний досвід, є венчурне фінансування інновацій шляхом створення венчурних фондів, які інвестують свої кошти, перш за все купуючи акції фірми. В Україні названа форма інвестування не набула розповсюдження. Нерозвиненість венчурного фінансування в нашій країні багато в чому зумовлена слабким розвитком фондового ринку, недостатністю правового забезпечення [5, с. 90].

Підвищення рівня інноваційності українських підприємств залежить також від ефективності використання науково-технічного потенціалу та успішного впровадження високих технологій. Значний потенціал накопичений в таких наукових установах, як Інститут електрозварювання та Інститут монокристалів, Інституту фізики напівпровідників, Інститут проблем матеріалознавства, Інститут надтвердих матеріалів та інших. Однак практичне використання результатів роботи згаданих лідерів української науки вітчизняними підприємствами залишається на низькому рівні. Рівень інноваційної сприйнятливості вітчизняного бізнесу залишається недостатнім, що призводить до неефективного використання державних коштів, витрачених на НДДКР, позбавляє

наукові організації додаткового джерела фінансування, і не дозволяє налагодити ефективне співробітництво наукових установ і підприємств [25, с. 170].

Одним з видів інтеграції наукових досліджень і розробок, що сприяють просуванню інновацій на ринок є створення великих науково-технологічних об'єднань, таких як концерн «АЛКОН», науково-технічний комплекс на базі фізико-хімічного інституту ім. О.В. Богатського. Вони сприяють впровадженню своїх досягнень у діяльність підприємств шляхом досліджень, розробки нових технологій, надання консультативної і технічної допомоги, введення в експлуатацію готових медичних препаратів тощо.

Механізмом, який може сприяти створенню довгострокового і взаємовигідного співробітництва наукових установ та вітчизняних підприємств, є проведення в НАН України щорічних конкурсів науково-технічних проектів прикладного характеру. Роботи над проектами виконуються академічними установами разом з зацікавленими виробничими підприємствами. Безперечно, що успіх у виконанні проекту критично залежить від правильного вибору бізнес партнера. Підприємство-партнер має бути зацікавлене в конкретній розробці, і мати фінансові можливості для його реалізації. На жаль, загальна кількість проектів скоротилася з 83 в 2008 р. до 46 в 2012 р. [25, с. 173].

Можливими стимулами активізації інновацій на підприємствах і посилення зв'язків академічної науки і виробництва може бути використання сучасних інститутів підтримки інновацій, таких наприклад як технологічні парки. Держава не фінансує технологічні парки, а скасування податкових пільг у 2005 р. призвело, за оцінкою фахівців, до негативних наслідків у їх функціонуванні. Всього за 2000-2009 рр. технопарками в рамках 112 проектів вироблено інноваційної продукції на 14,3 млрд. грн., створено більше 3,5 тис. нових висококваліфікованих робочих місць. Надходження в державний бюджет і позабюджетні фонди від виконання проектів склали 943 млн. грн. [75]. Перші технологічні парки були створені за ініціативою Національної академії наук України для об'єднання зусиль науки та виробництва на базі Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона, Інституту монокристалів та Інституту фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова. Наприклад, у технопарку ІЕЗ ім. Є.О. Патона, вперше у світі, було доведено до застосування в клініках високочастотне зварювання м'яких тканин людини. За даними технопарку в Україні

на 2012 р. успішно прооперовано понад 60 тисяч хворих. Американські фахівці назвали цей проект «проривом в хірургії XXI століття» [41, с. 74]. У 2012 р. 5 з 15 створених в рамках законодавства технопарків діяли на базі інститутів НАН України [25, с. 185]. Держава обов'язково має сприяти інноваційній діяльності. Основними методами державної підтримки технопарків є: прямі (фінансове стимулювання) і непрямі (податкові пільги, субсидії, інші преференції).

Крім наведених та інших організаційно-економічних засобів важливу роль у підвищенні інноваційної активності підприємств відіграє вибір і реалізація відповідної стратегії інноваційного розвитку підприємства. При виборі стратегії розробки і впровадження нових технологій необхідно вивчати численні показники, які характеризують всі сторони діяльності підприємства, його загальні цілі розвитку, методи формування, розподілу та перерозподілу ресурсів, методи стимулювання зацікавленості працівників, власників та інвесторів [14, с. 78]. Загальна мета впровадження інновацій враховує напрям діяльності підприємства, його загальні принципи у зовнішньому середовищі. В процесі розробки стратегії загальні цілі конкретизуються, наприклад: збільшити прибутковість, частку ринку, продуктивність, забезпечити зростання обсягу виробництва нових продуктів, змінити організаційну структуру, а також структуру капіталу. На основі конкретних цілей проводиться аналіз факторів зовнішнього і внутрішнього середовища: політики, конкуренції, кадрових, демографічних, соціально-поведінкових і екологічних факторів [11, с. 56]. В умовах жорсткої конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках потрібні глибокі знання новацій та “ноу-хау”, які застосовують провідні підприємства та фірми в технологіях, обладнанні, інформаційних системах, корпоративному менеджменті, маркетингових дослідженнях. Без цього неможливо професійно і грамотно працювати в ринкових умовах. Тому перш ніж упроваджувати інноваційну модель розвитку на підприємствах потрібне впровадження інноваційного навчання, спрямованого на розвиток інноваційної культури: нестандартного мислення, навичок творчої діяльності працівників [5, с. 92].

Важливим чинником формування інноваційної політики підприємства є визначення стратегічних напрямів формування фінансових, інвестиційних та інноваційних ресурсів. Тому стратегічне планування інноваційної політики вимагає достовірного виявлення і прогнозування тенденцій результативності впроваджуваної технології для підвищення конкурентоспроможності підприємства [14, с. 205]. Отже частину інноваційних стратегій

розвитку підприємство може виключити з числа розглянутих, як нездійсненні й уникнути проблеми втрачених вигод, обумовленої заморожуванням інноваційного проекту.

Таким чином, необхідною умовою для ефективного стимулювання інноваційної діяльності підприємства є посилення ролі держави у фінансовій підтримці досліджень та розробок, а також надання пільгових преференцій підприємствам і організаціям, що впроваджують інновації. Необхідно створення науково-технічних зон зі спеціальним режимом пільгового оподаткування інноваційно-інвестиційної діяльності; створення умов для розбудови українських механізмів венчурного фінансування відповідно до європейського досвіду; запровадження заходів щодо підтримки трансферу технологій, як визначального чинника активізації інноваційних процесів в національній економіці. Також доцільно створити посередницький центр між розробниками і підприємствами, зацікавленими у впровадженні технологічних інновацій, який би здійснював інформаційну та логістичну підтримку комерціалізації результатів НДДКР. Подальші наукові дослідження спрямовані на розроблення нових існуючих методів стимулювання інноваційної діяльності, сприятимуть ефективному розвитку та зміцненню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

3.4. Особливості державних запозичень України на міжнародних ринках капіталу в умовах нестабільності

В Україні в період переходу до ринкової економіки, в умовах фінансової неспроможності держави здійснювати капітальні вкладення та фінансувати пріоритетні галузі економіки, незабезпеченості вітчизняних підприємств власними фінансовими ресурсами та недостатності розвиненості кредитного ринку, обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів в країні, низького рівня національних заощаджень і національного інвестування, великі надії покладаються на надходження фінансових ресурсів із зовнішніх джерел, що може бути забезпечене за рахунок продажу боргових цінних паперів нерезидентам на міжнародному ринку капіталу. За нестачі національних інвестицій країна змушена вдаватися до залучення іноземних позик на ринках боргового капіталу.

Адже країни з перехідною економікою, до яких належить і Україна, нездатні вийти з економічної кризи без залучення іноземних інвестицій, що відіграють роль потужного та ефективного інструменту активізації інвестиційних процесів, дозволяючи не лише досягти

стабілізації економіки країни, короткострокового економічного зростання, але й закласти основу для довгострокових перспектив у розвитку національної економіки.

Одним з найбільш ефективних боргових інструментів залучення інвестицій виступають єврооблігації, за допомогою яких здійснюється не тільки залучення значних обсягів довгострокових та відносно дешевших, порівняно із мобілізованими а внутрішньому фінансовому ринку, ресурсів, а й відбувається диверсифікація джерел фінансування та хеджування валютних ризиків.

Дослідники та експерти єврооблігаційного ринку відзначають, що значне залучення зовнішніх запозичень, крім посилення національної валюти, дозволяє знизити ціну боргу і залучити більше вільних коштів в економіку.

За дотримання державою основних показників боргової безпеки та оптимальної структури боргового портфеля зовнішні запозичення на ринку єврооблігацій є вагомим інструментом макроекономічної політики держави. Зокрема, єврооблігації можуть використовуватися і як інструмент гармонізації структури платіжного балансу, управління валютним курсом.

Крім цього єврооблігації надають можливість отримати їх емітентам додаткові вигоди від конвертації валютних надходжень в інші валюти у випадку сприятливого коливання валютних курсів.

Нарешті, державні єврооблігації виступають важливим джерелом неінфляційного покриття дефіциту бюджету. Вважається, що випуск суверенних єврооблігацій та інших державних цінних паперів є одним з ефективних методів фінансування бюджетного дефіциту, адже, покриття дефіциту бюджету через емісію грошей призводить до надходження в обіг незабезпечених реальними активами платіжних засобів, а отже, до інфляції.

Варто зазначити, що державні єврооблігації випускаються не тільки для покриття дефіциту державного бюджету, а й для погашення емітованих раніше державних боргових зобов'язань.

Але поряд з позитивними наслідками процесів активізації зовнішніх запозичень України на ринках єврооблігацій, існує низка недоліків, пов'язаних насамперед із чутливістю фінансової системи до ризиків динамічного зовнішнього середовища в умовах фінансової глобалізації та загрозами для фінансової безпеки держави. Тому важливим завданням, що постає сьогодні перед Україною, є визначення оптимальних шляхів та

механізмів підвищення ефективності такої взаємодії національного ринку облігацій з ринком єврооблігацій з одночасною мінімізацією ризиків для національної економічної безпеки.

Різні теоретичні та практичні аспекти здійснення державних запозичень на ринках капіталу були розкриті у працях таких вітчизняних економістів як, Т.Богдан, З.Варналія, О.Василика, В.Гейця, М.Дьоміної, А.Гальчинського, Н.Зражевської, В.Корнєєва, В.Козюка, Ю.Кравченко, І.Лютиго, В.Майстришина, С.Марченка, В.Міщенко, О.Мозного, О.Сніжко, В.Руденко, О.Чеберяко, В.Шапран, В.Шелудько та багатьох інших.

Водночас тематика саме єврооблігаційних запозичень та чинників, що визначають позиції України на міжнародному ринку капіталу, залишаються недостатньо вивченими і розробленими.

Тому комплексне та ґрунтовне дослідження даної проблеми є важливим для розвитку вітчизняної економічної думки, що і зумовило вибір теми даної роботи та окреслило коло питань, які в ній висвітлюються.

Розглядаючи особливості державних запозичень України на міжнародних ринках капіталу в умовах нестабільності зробимо аналіз діяльності уряду України на ринку єврооблігаційних запозичень у посткризовий період, з'ясуємо переваги та недоліки використання цього інструменту залучення державою фінансових ресурсів на міжнародному ринку боргового капіталу, виявимо чинники, що впливають на вартість, обсяги та строки випусків єврооблігацій, розкриємо особливості здійснення нових запозичень суверенним емітентом на ринку єврооблігацій в умовах політичної та економічної нестабільності.

Єврооблігації (*eurobonds*) – це середньо- та довгострокові боргові цінні папери, які підтверджують зобов'язання емітента сплатити їхню номінальну вартість у визначений термін та відсотки за визначеною процентною ставкою, випускаються урядами країн, муніципальними та корпоративними позичальниками (емітентами) та розміщуються за допомогою міжнародного синдикату андерайтерів за межами як країни-емітента, так і країни, у валюті якої вони деноміновані.

Отже, єврооблігації є цінні папери, деноміновані у валюті, відмінній від валюти країни емітента, що розміщуються за допомогою синдикату андерайтерів, для яких така

валюта, як правило, також є іноземною.

Згідно з визначенням ЄС єврооблігація – це цінний папір, що випускається на ринку, тобто єврооблігація випускається на ринку, що знаходиться поза зоною впливу монетарних регуляторів тієї країни, у валюті якої він номінований.

Обіг євробондів на ринку визначається Директивою ЄС (EU Prospectus Directive 89/128), згідно з якою до них висуваються такі вимоги:

- повинні бути розміщені синдикатом андерайтерів, при наймі два з яких мають зареєстровані представництва у різних країнах;
- мають розміщуватися в значних обсягах в одній або більше країнах, відмінних від тієї, де зареєстрований емітент;
- одразу після емісії мають бути доступні інвесторам декількох країн;
- первинне розміщення облігацій має відбуватися тільки через кредитні або фінансові інститути;
- обіг відбувається поза законодавством будь-якої окремої країни.

Офіційною назвою суверенних єврооблігацій та інших видів міжнародних державних облігацій в Україні є «облігації зовнішніх державних позик», або скорочено ОЗДП, питання випуску яких регулюється статтею 10 «Державні облігації України» Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»: «Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій.

Емітентом облігацій ОЗДП України є держава в особі Міністерства фінансів. Кошти, отримані від розміщення облігацій зовнішніх державних позик України, спрямовуються виключно до Державного бюджету України.

Рішення про випуск ОЗДП України в межах передбачених Законом про Державний бюджет України на відповідний рік зовнішніх джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України приймає Кабмін України щодо кожного випуску.

ОЗДП України можуть деномінуватися у конвертованій іноземній валюті.

ОЗДП України випускаються процентними, дисконтними та можуть бути іменними або на пред'явника, в вільним або обмеженим колом обігу.

Чинне законодавство передбачає, що ОЗДП України оплачуються виключно в конвертованій іноземній валюті відповідно до умов їх випуску.

Отже, державні єврооблігації України посідають важливе місце на українському ринку боргових цінних паперів які випускаються для фінансування поточного бюджетного дефіциту, забезпечення касового виконання державного бюджету, регулювання грошової маси в обігу, згладжування нерівномірного надходження податкових платежів, погашення раніше розміщених позик, забезпечення комерційних банків ліквідними резервними активами, фінансування цільових програм, які здійснюють місцеві органи влади, а також скорочення обмежень на рух капіталів між країнами.

Переваги та недоліки зовнішніх державних запозичень на ринку єврооблігацій наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Переваги та недоліки зовнішніх державних запозичень на ринку єврооблігацій [13].

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Згладжування нерівномірності надходжень та коливань доходів і доходів і видатків бюджету. 2. Утримання споживання на необхідному рівні внаслідок здійснення витрат у більшому розмірі, ніж дозволяє національний дохід. 3. Надання можливості тактичної перманентної стабілізації фінансової системи за рахунок використання ресурсів, що не забезпечуються динамікою внутрішніх заощаджень. 4. Інтеграція у міжнародний кругообіг капіталу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уповільнення інвестиційного процесу. 2. Підвищення рівня оподаткування для обслуговування боргу. 3. Уповільнення економічного зростання внаслідок вилучення національних ресурсів із системи внутрішнього кругообігу капіталу і спрямування його у фінансові потоки. 4. Провокування боргової кризи внаслідок надмірних обсягів запозичень та їх нераціональної структури.

Перші кроки на ринку державних єврооблігаційних запозичень Україна зробила у серпні 1997 року, коли було фінансів здійснено розміщення українських єврооблігацій на японському ринку у вигляді фідучіарної позики від японської компанії Nomura Int. Загальним обсягом 396 млн дол. США під гарантію випущених Міністерством фінансів України 12-місячних цінних паперів на суму 450 млн дол. США. Потім Україна регулярно виходила на ринок єврооблігацій, за виключенням 2008 та 2009 років.

Як зазначає відомий фахівець ринку єврооблігацій В.Руденко, за роки незалежності 42 вітчизняні емітенти здійснили 117 емісій єврооблігацій. Традиційно і компанії, і уряд, і компанії випускали доларові єврооблігації (сумарно на 42.9 млрд. дол.). Проте були і виключення: Укрексімбанк випускав євробонди, номіновані у гривні, а Мінфін брав у борг у євро, швейцарських франках та японських єнах. Номінальна доходність таких позик нижча, а курсові ризики вище.

Дані про обсяги та динаміку ринку єврооблігаційних позик вітчизняних емітентів наведені на рис. 3.1.

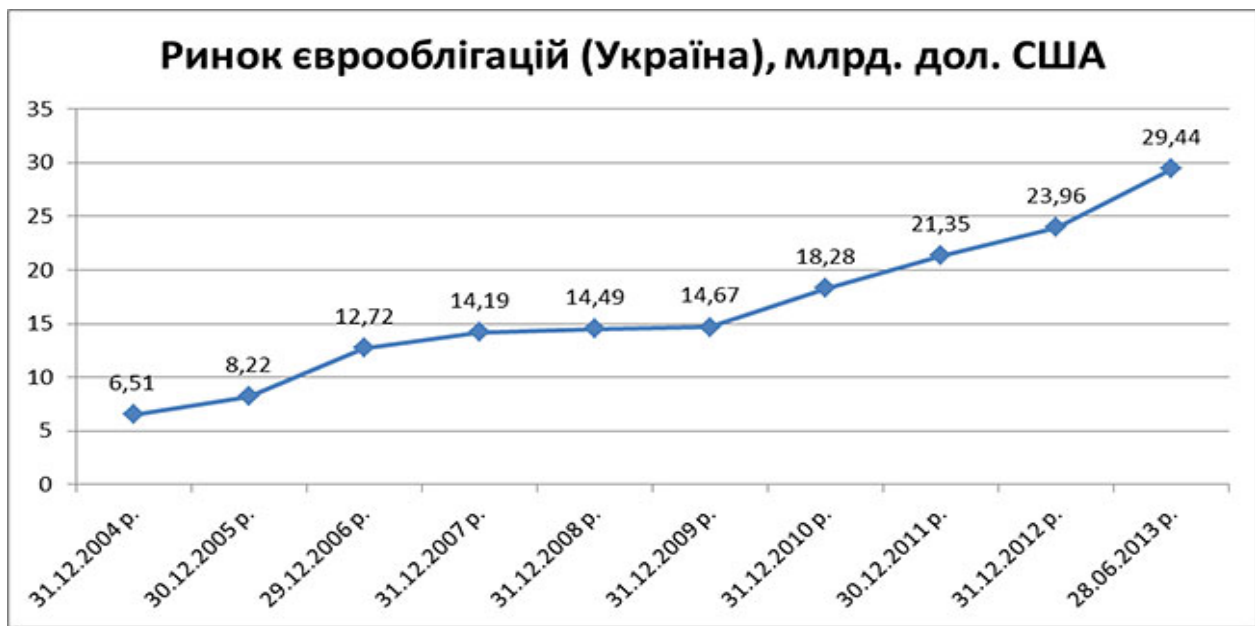

Рис. 3.1. Ринок єврооблігацій (Україна), млрд. дол. США [80]

Як свідчать наведені дані, сукупний обсяг ринку українських єврооблігацій демонструє стійку тенденцію до зростання. Лише протягом 2007-2009 років обсяг ринку коливався в межах 14,2-14,7 млрд. доларів. З 2004 до середини 2013 року ринок євробондів українських емітентів зріс в 4,5 рази.

Особливо активно на цьому сегменті міжнародного ринку капіталів вітчизняні позичальники діяли в першому півріччі 2013 року, демонструючи справжній бум розміщень єврооблігацій. Це було викликане надзвичайно сприятливою кон'юктурою ринку єврооблігацій.

У вересні 2012 року Федеральна резервна система США почала третій раунд програми «кількісного пом'якшення» (QE-3), вливаючи в економіку по 40 млрд. дол. на місяць, а в грудні 2012 року ця сума була збільшена більш ніж удвічі.

Позикові гроші були рекордно дешевими: облікова ставка Федеральної резервної системи (ФРС) США знаходилась в діапазоні 0 – 0,25%.

Іноземні інвестори почали все більше орієнтуватися на високоприбуткові інструменти, в тому числі на інвестиційні інструменти ринків, що розвиваються взагалі, і України зокрема. Для українських емітентів це стало хорошою можливістю залучити частину цих коштів. Крім того, позитивним сигналом для міжнародних інвесторів було поновлення переговорів уряду України з МВФ на початку 2013 року.

Коментуючи цю ситуацію, фахівець відділу продажів боргових цінних паперів інвестиційної компанії Dragon Capital Сергій Фурса зазначив: «Ралі на американських торгових майданчиках і високий апетит до ризику, пов'язаний в першу чергу з великим обсягом грошей, що друкуються США, приводили до постійних припливів нових грошових коштів у фонди, які інвестують в боргові інструменти», – пояснив фахівець відділу продажів боргових цінних паперів інвестиційної компанії Dragon Capital Сергій Фурса.

А начальник управління міжнародного фінансування та структурування трансакцій ПУМБ Сергій Зубро підкреслював: «Відрізок з січня по травень 2013 року після тривалого періоду «мовчання» виявився дуже багатим на розміщення. При цьому досить сприятливе і тривале «вікно», яке відкрито і зараз, надало можливість гравцям не тільки розмістити єврооблігації, але й виконати важливі завдання з управління зобов'язаннями».

Однак успіхом у покупців користуються не всі пропоновані їм папери. «Вони вибірково підходять до вибору об'єкта вкладення і прагнуть інвестувати тільки в якісні активи. Серед українських емітентів це суверенні і квазісуверенні папери, а також деякі євробонди реального сектора, зокрема аграрної галузі та енергетики. Банківський сектор, незважаючи на наявність досить якісних емітентів, інвестори, вже маючи негативний досвід, оцінюють як високоризиковий», – зазначив С.Зубро.

Проведені розміщення експерти вважають успішними: строки залучення становили від 5 до 10 років, вартість ресурсів – від 7,5% до 10,875% річних. «Враховуючи великі обсяги фінансування і мінімальну за останні кілька років вартість ресурсів, умови для наших позичальників можна вважати привабливими», – говорить фахівець з торгівлі облігаціями ІК Concorde Capital Юрій Товстенко.

Емітентам, які були зацікавлені в заміні старого боргу на новий, ринкові умови допомогли істотно поліпшити борговий профіль і отримати більш вигідні умови фінансування.

Їм вдалося знизити вартість обслуговування боргу, збільшити обсяги залучених коштів і подовжити свою криву прибутковості.

Втім, вартість залучення коштів українськими емітентами на ринку єврооблігацій, є однією з найвищих серед інших ринків, що розвиваються.

Так, одночасно з Україною на ринок єврооблігацій виходили Індонезія, Коста-Ріка, Парагвай, Сербія, Гватемала, Хорватія, Словенія, Домініканська Республіка, Руанда і Гондурас.

«Купонні ставки для них були на рівні 4-8%», – відзначає начальник управління корпоративних фінансів УкрСиббанку Сергій Ягнич.

«Десятирічний борг Шрі-Ланки розміщувався зі ставкою близько 5%, що майже в два рази менше, ніж ставка, за якою залучала Україна в той момент», – згадує фахівець відділу продажів боргових цінних паперів інвестиційної компанії Dragon Capital Сергій Фурса.

Дешевше, ніж українські емітенти, знаходили кошти на зовнішніх майданчиках і російські позичальники: вартість ресурсів для них становила 3,5 – 7% річних.

Характеризуючи вартість останніх єврооблігаційних позик України (купонні ставки за єврооблігаціями), варто зазначити, що у 2012 р. України залучала зовнішні фінансові ресурси за ставками 9,25, 7,95 і 7,8% річних, що значно перевищувало дохідність облігацій європейських держав, які перебували у стані боргової кризи.

Так, у липні 2012 р. дохідність 10-річних державних облігацій Іспанії становила 6,8%, Італії – 6%, Ірландії – 6,1%, Кіпру – 7%, а середньозважена дохідність суверенних облігацій країн єврозони в цілому становила 3,25% [1].

За даними JPMorgan, середня дохідність за облігаціями країн, що розвиваються (Emerging markets), у 2012 році знизилась до рекордно низьких 4,59% у жовтні.

Іспанія увійшла до групи проблемних позичальників регіону у червні 2012 р., коли дохідність її суверенних 10-річних облігацій сягнула 7%.

Професор Т.Богдан у зв'язку з цим звертає увагу на ту обставину, що фінансові експерти єврозони вважають, що при зростанні ринкових відсоткових ставок за довгостроковими державними зобов'язаннями до рівня 7% порушується нормальний

процес залучення позик і рефінансування боргу, внаслідок чого відповідна країна зараховується до групи кризових і може претендувати на отримання зовнішньої фінансової допомоги.

«Відповідно до концепції зовнішньоборгової стійкості, платоспроможність уряду у довгостроковій перспективі є гарантованою (за відсутності ризиків пролонгації боргу), якщо доходи бюджету, виражені в іноземній валюті, щороку зростають із темпами, вищими від ставок зовнішніх запозичень», – пише Т.Богдан [6].

Очевидно, що в Україні така умова не виконується, тому навіть за можливості рефінансування накопичених боргів уряд країни з часом виявиться неплатоспроможним. Адже обсяги зростання боргових виплат не відповідатимуть можливостям дохідної частини бюджету.

Експерти ринку єврооблігацій прогнозували, що до кінця 2013 року українські емітенти продовжать розміщувати єврооблігації: всередині країни уряд та компанії не зможуть залучити потрібний обсяг фінансування.

«Перш за все ми чекаємо нових суверенних випусків», – підкреслює Сергій Фурса. Держбюджет-2013 передбачав пошук зовнішнього фінансування у розмірі більше 4,5 млрд. дол., при цьому з початку 2013 року Мінфін залучив тільки половину цієї суми (2,25 млрд. дол.).

Відносно висока вартість фінансування для українських позичальників пояснюється їх низькими інвестиційними рейтингами.

Наприклад, рейтинг України за класифікацією агентства Standard & Poor's знаходиться на рівні В з негативним прогнозом, при цьому рейтинги корпоративних емітентів не можуть бути вище суверенного.

«Рейтинги України обмежені нашою думкою про політичну невизначеність, стресі фінансового сектора і слабкою зовнішньою ліквідністю. Зокрема, ми вважаємо, що стратегія уряду щодо фіксації курсу іноземної валюти для задоволення їх підвищеної потреби в зовнішньому фінансуванні в середньостроковій перспективі продовжує залежати від сприятливих умов залучення коштів на зовнішніх ринках», – йдеться в повідомленні Standard & Poor's.

Підвищує вартість фінансування для українських емітентів невирішене питання отримання нового траншу МВФ. Цей фактор є важливим психологічним індикатором майбутнього української економіки для міжнародних інвесторів.

«Тиснули на ціну паперів і перспектива реалізації валютного ризику, необхідність консолідації державного бюджету, зниження обсягів золотовалютних резервів, погіршення ключових економічних показників і низькі кредитні рейтинги емітентів», – перераховує чинники, що впливають на нові випуски єврооблігацій С. Зубро.

«На умови емісій буде впливати цілий ряд факторів – як глобальних, так і внутрішньо українських, – продовжив С.Зубро. – Наприклад, спостережувана сьогодні схильність глобальних інвесторів до ризику може різко змінитися на інтерес до «тихих гаванів» у разі реалізації негативних сценаріїв, подібних ситуації на Кіпрі, істотних змін у політиці економічного стимулювання центробанками ЄС, США та інших держав чи погіршення економічних даних і ділових настроїв».

У 2013 році уряд України активно виходив на зовнішні ринки, залучаючи ресурси за допомогою емісії єврооблігацій. У лютому 2013 року уряд України дорозмістив десятирічні єврооблігації – 2012, випущені у листопаді 2012 року, на 1 млрд дол. Книга заявок була перепідписана вдвічі, що дозволило знизити купонну ставку з 7,8% річних до 7,625% річних.

9 квітня 2013 року Україна вдруге вийшла на зовнішні ринки запозичення, розмістивши десятирічні єврооблігації на суму 1,25 млрд. дол. під 7,5% річних. Інвесторам була запропонована прибутковість в діапазоні 7,5 – 7,625% річних, але зважаючи на великий обсяг пропозицій ставка відсікання склала 7,5%, – пише «Коммерсантъ-Украина».

Ю.Товстенко, фахівець з торгівлі облігаціями інвестиційної компанії «Конкорд Капітал» називає збільшену активність уряду як використання можливості для рефінансування існуючої заборгованості, так як обсяг погашень в цьому році досить великий.

Ці випуски українських єврооблігацій у першому півріччі 2013 р. експерти ринку назвали успішним. Це є свідченням того, що інтерес іноземних інвесторів до українського ринку зберігається. До того ж у першій половині 2013 р. суверенний

випуск українських євробондів з погашенням у 2022 році на 2,250 млрд. дол. торгувався з прибутковістю 7% річних (див. рис. 3.2).

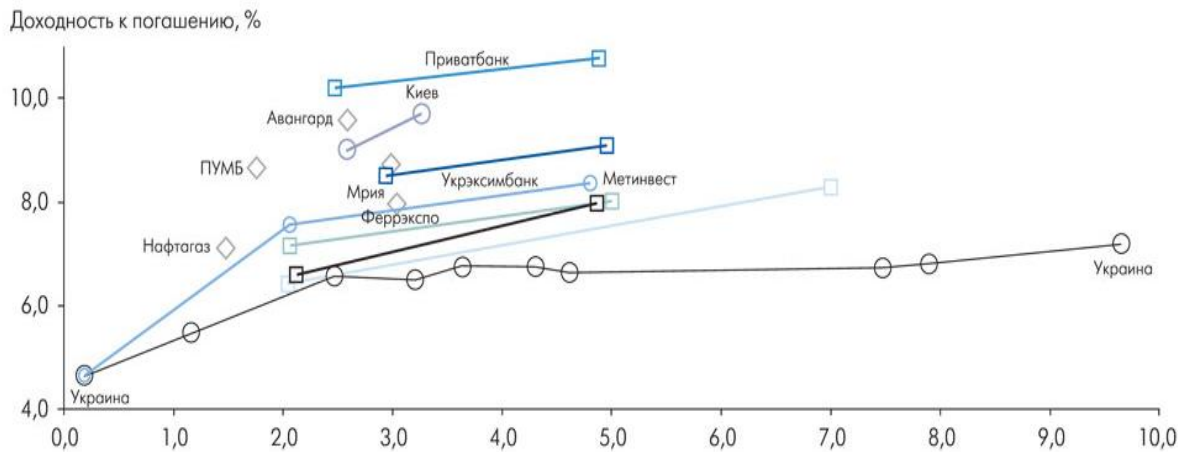

Рис. 3.2. Карта дохідності євроблігацій українських емітентів у першому півріччі 2013 року [66]

Отже, за 9 місяців 2013 р. Мінфін України залучив 2,25 млрд. дол. шляхом випуску суверенних євроблігацій. У 2011 р. випустили євроблігації на 3,44 млрд. дол., а у 2012 р. емісії українських суверенів склали 4,35 млрд. дол., а у 2010 р. держсектор залучив ресурси в обсязі 2,756 млрд. дол. [59].

На даний час на ринках євроблігацій в обігу знаходяться 12 випусків українських державних євроблігацій з часовим горизонтом 2014-2023 рр. загальним обсягом 17,378 млрд. дол. США або 62,28% зовнішнього державного боргу (на 01.01.2014 р. зовнішній державний борг України становив 27,9 млрд дол. США, що дорівнює 46,46% загального держборгу України (на 31.12.2013 р. весь держборг України оцінювався в розмірі 60,050 млрд. дол. США, що становить 33-34% ВВП) [59].

Обсяги випуску та ставки купонів за суверенними євроблігаціями України наведена у табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Суверенні єврооблігації України, що знаходяться в обігу за роками випуску, млрд. дол. США [59]

№ п/п	Емітент	Сума випуску	Ставка купону	Дата погашення
1	Україна	1.000	7.95%	04/06/2014
2	Україна	0.500	6.875%	23/09/2015
3	Україна	0.828	4.95%	13/10/2015
4	Україна	3.000	5.00%	20/12/2015
5	Україна	1.250	6.25%	17/06/2016
6	Україна	1.000	6.58%	21/11/2016
7	Україна	2.600	9.25%	24/07/2017
8	Україна	0.700	6.75%	14/11/2017
9	Україна	1.000	1.844%	16/05/2019
10	Україна	1.500	7.75%	23/09/2020
11	Україна	1.500	7.95%	23/02/2021
12	Україна	2.250	7.80%	28/11/2022
13	Україна	1.250	7.50%	17/04/2023

Дані табл. 3.3. свідчать, що середня ставка купону за українськими єврооблігаціями становить 7,05%, а середньозважена – 7,14%. Щорічно Україна тільки в якості процентів за єврооблігаціями повинна сплачувати 1,24 млрд. дол. США [10].

Таким чином, середньозважена вартість ресурсів за українським портфелем євробондів приблизна у 2 рази більша ніж за кредитом МВФ.

Проте варто розуміти, що отримуючи кредит через випуск облігацій зовнішньої позики, уряд не бере на себе ніяких зобов'язань з монетарної чи бюджетної політики. Тому дорожняча ресурсу по лінії єврооблігацій виправдана більшою автономністю уряду.

Також важливо зазначити, що для України кредит МВФ по лінії stand by виконує технічну роль і фактично надається на підтримку золотовалютних резервів. Кошти ж від єврооблігацій можуть використовуватися урядом на свій розсуд, у т.ч. і на соціальні виплати.

За роками графік погашення єврооблігацій розподілений нерівномірно. Пік припадає на 2015 рік (до погашення 3,5 млрд. дол. США без урахування процентів) та 2017 рік (до погашення 3,3 млрд. дол. США). Погашень в 2018 році немає.

Наприкінці III кварталу 2013 року «вікно» на ринку єврооблігацій України закрилося.

Міжнародний ринок облігацій знаходиться на порозі підвищення відсоткових ставок за доларовими запозиченнями через можливе скорочення в США програми викупу активів QE-3 восени 2013 року.

Американські 10-річні Treasuries вже досягли рівня дохідності 2,75%, хоча ще на початку січня 2013 року дохідність складала 1,86%.

Одним з найважливіших сигналів щодо ставлення інвесторів до України є збільшення ставки EMBI+Ukraine (Emerging Markets Bond Index Plus Ukraine), який розраховується банком JP Morgan Chase & Co і відображає рівень спреду між відсотковими ставками за облігаціями України та 10-ти річними облігаціями Уряду США. Станом на 26 серпня спред склав 779 пунктів див. рис. 3.3) [33].

Рис. 3.3. Динаміка EMBI+Ukraine [33]

Не сприяли мобілізації коштів через емісію євробондів і високі котирування кредитних дефолтних свопів (CDS – credit default swaps Ukraine 5 years) за українськими єврооблігаціями.

Так, починаючи з червня 5-річні CDS України (кредитно-дефолтні свопи) зросли з 600 пунктів до 800 пунктів. А це вже досить красномовна тенденція, яка, як мінімум, призведе до подорожчання вартості кредитів для України. А станом на 26 серпня 2013 року значення CDS України – 865,56, яке є одним з найвищих у світі, тобто ринок оцінює можливість дефолту України за євробондами на дуже високому рівні (див. рис. 3.4) [80].

Для порівняння для Росії котирування CDS складають 196,65, Казахстану – 209,99, Польщі – 88,09 [38].

Тому ситуація, що склалася, зрозуміло, не додає довіри до уряду і його боргових зобов'язань, а лише створює напругу на валютному ринку, і збільшує ризики девальвації, наближаючи загрозу дефолту.

Рис. 3.4. Динаміка 5-річних CDS України у травні-серпні 2013 року [80]

Негативно на можливості запозичення коштів на євrorинку впливають і суверенні кредитні рейтинги України, які й надалі залишаються на спекулятивному рівні. Восени 2013 року кілька рейтингових агентств одночасно знизили суверенний рейтинг України. Ціни українських суверенних єврооблігацій суттєво впали, а дохідність, з якою їх можна було придбати на вторинному ринку, суттєво зросла, що підвищує премію за ризик у відсотковій ставці розміщення євробондів.

«Ставки за українськими єврооблігаціями зашкалювали і наближались до 15-16% річних. Ризик дефолту України був високий, прибутковість цих облігацій теж була високою, і ціна на них падала, тому що ці облігації були просто нікому не потрібні», – пояснює директор українського інституту енергетичних досліджень Дмитро Маруніч.

Останній вихід України на ринок єврооблігацій був здійснений наприкінці грудня 2013 р. 18 грудня КМ України ухвалив постанову випустити двохрічні

єврооблігацій на суму 3 млрд. дол., що розміщені України. Ставка купону за облігаціями становить 5% річних, виплата купонів буде проводитися двічі на рік – 20 червня та 20 грудня, починаючи з 2014 р. Повернути гроші інвестору потрібно буде 20 грудня 2015 р. Українські папери обертаються на ірландській фондовій біржі. Менеджером угоди виступила російська компанія з управління інвестиційними активами «ВТБ-Капітал». Як повідомив міністр фінансів Росії А.Сілуанов, уряд РФ прийняв рішення розмістити в цінних паперах українсько уряду частину своїх резервів з Фонду національного добробуту (ФНБ).

Коментуючи цю угоду, головний інвестиційний стратег фінансової групи БКС М.Шейн зазначив: «Якщо б Росія просто виділила б Україні міждержавний кредит, то «перепродати» цей кредит комусь було б практично нереально». «Між тим облігації можна продавати і перепродавати на ринку, отримуючи прибуток», – зазначив експерт.

Подібні аргументи навів і глава російського міністерства фінансів А.Сілуанов. За його словами, облігації – набагато більш захищений інструмент у порівнянні з міждержавним кредитом, оскільки у данному випадку мова йде про бонди, що розміщуються на ірландській біржі за англійським правом.

Перший випуск єврооблігацій у 2014 р. уряд України здійснив у травні 2014 р. 14 травня 2014 р. Міністерство фінансів України випустило п'ятирічні єврооблігації на 1 мільярд доларів, емітовані під гарантії Агенства США з міжнародного розвитку (US Agency for International Development, USAID) [61].

Цей випуск став особливим для України. На перший погляд, це звичайний випуск п'ятирічних єврооблігацій. Але є одна дуже важлива особливість – зобов'язання щодо них забезпечені гарантією США, угоду про надання якої було підписано місяць тому.

Саме така гарантія повернення позики і дозволила здійснити випуск зі спредом до американських казначейських зобов'язаннях на рівні 28 б.п. і встановити ставку купона в розмірі 1,844% річних., що значно менше озвученої урядом ставки доходності на рівні 2,9% річних.

«Це всього на 0,28% річних вище, ніж аналогічні запозичення Сполучених Штатів. Такі умови фінансування на міжнародних ринках капіталу є найкращими за всю історію існування нашої країни», – заявили в Мінфіні [38].

Зобов'язання за облігаціями забезпечуються гарантією США, від імені яких діє Агентство США з міжнародного розвитку, відповідно до угоди про гарантії запозичення між Україною і США, підписаною 14 квітня 2014 р.

Згідно з постановою Кабінету міністрів від 8 травня, виплата процентного доходу за євробондами запланована щорічно 16 листопада і 16 травня, починаючи з листопада 2014 р. Погашення – 1 травня 2019 р.

Організаторами випуску виступили інвестбанки JP Morgan і Morgan Stanley.

Підписка на єробонди, за даними Мінфін, становить 3,4 млрд. дол.

Ця новина сприяла подальшому зміщенню суверенної кривої вниз, хоча прибутковості цінних паперів і залишалися вище 10% річних, за словами аналітика групи «Інвестиційний капітал Україна» (ICU) Тараса Котовича [61].

Тим часом Мінфін поки що може скористатися високим попитом на українські єврооблігації під гарантії США і зробити ще один подібний випуск.

Як заявили в міністерстві, підписка на випущені 14 травня 2014 р. бонди сягнула 3,4 млрд. дол. замість необхідних 1 млрд. дол.

З цієї причини Україна може до кінця поточного року розмістити ще один випуск суверенних єврооблігацій під гарантії США, повідомили джерела в банківських колах. Але остаточного рішення поки не прийнято, хоча ймовірність того, що буде ще одна подібна угода, велика. Можливий обсяг розміщення, за інформацією джерел, не визначений.

Зниження прибутковості на тлі надходження валюти від МВФ і розміщених єврооблігацій могло б бути і більш істотним, але, як пояснює начальник відділу по роботі з борговими інструментами на локальному ринку ІК Concorde Capital Юрій Товстенко, його стримували побоювання, як пройдуть вибори – чи не буде провокацій, терактів і т. д.

Облігації, випущені під гарантії уряду США, майже не залежать від подій в Україні і корелюються виключно з облігаціями США, а на дохідність стандартних українських єврооблігацій, розміщених раніше без гарантії з дохідністю 7-9% у травні 2014 р., Позитивно вплинуло очікування виборів Президента України в один тур.

«Упродовж травня доходність короткострокових євробондів України з погашенням у 2015 р. знизилась на 2 відсоткових пункти, до 8,7% річних, – констатує головний економіст ІК «Драгон Капітал» Олена Білан [29].

Суверенні єврооблігації України показали в травні 2014 р. максимальне зниження прибутковості за останні чотири роки.

За даними Bloomberg, в середньому облігації від початку травня зросли на 7,9% і, можливо, покажуть в цьому місяці найкращі показники з 2010 р. Україна продемонструвала найкращий результат серед 56 країн, що розвиваються, за індексом Bloomberg USD Emerging Market Sovereign Bond [29].

Зниження прибутковості – результат переоцінки ризикованості українських зобов'язань в очах інвесторів. Від початку місяця спреди за п'ятирічними кредитно-дефолтними свопами (CDS) України знизилися на 276 пунктів – до 904 станом на 27 травня [29].

Г.Пахачук, директор департаменту боргової та міжнародної фінансової політики Мінфіну, оцінюючи цей випуск, підсумовує: «Ключовим досягненням України за останні місяці стало якісне перезавантаження співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та двосторонніми партнерами (США. ЄС). Уряд за останні два з половиною місяці виконав надзвичайно важку роботу, яка дала змогу повністю розблокувати зовнішнє фінансування України та заручитися підтримкою країн, що мають розвинуту економіку. Здійснений Мінфіном 14 травня випуск єврооблігацій – це перший вихід нашої країни на ринки запозичень у нинішньому році., Умови цього фінансування на міжнародних ринках капіталу – найкращі за всю історію існування нашої країни, це потужний сигнал підтримки спільнотою інвесторів змін в Україні. Підтримка США уможливила розширення угоди наших інвесторів та започаткуванням побудови нової політики зовнішніх запозичень для держави і корпоративного сектору» [29].

Незважаючи на те, що зовнішні державні запозичення на ринку єврооблігацій є ефективним інструментом залучення фінансових ресурсів, потужними інструментами макроекономічної політики держави і часто є більш дешевими способами мобілізації капіталу, вони одночасно виступають індикаторами боргової безпеки держави, оскільки їхня надмірна частка у загальній державній заборгованості перешкоджає

функціонуванню внутрішнього ринку облігацій і спричиняє можливість виникнення фінансових та макроекономічних ризиків.

Під час формування боргового портфеля зовнішніх запозичень варто пам'ятати, що залучені кошти повинні спрямовуватися першочергово на інвестиційні проекти, а саме на виробництво тих товарів, які згодом будуть експортовані, щоб отримати іноземну валюту для обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Прибутковість за такими проектами має перевищувати вартість залученого капіталу.

Державні єврооблігаційні запозичення України є перспективним інструментом за умови, що вони будуть каталізатором процесу економічного зростання. Розвиток ринку державних запозичень має супроводжуватися структурними економічними реформами, зменшенням податкового тягаря та збільшенням інвестицій, нарощенням вітчизняного фінансового капіталу.

3.5. Сучасні маркетингові технології в механізмі інноваційного розвитку національної економіки

Загострення конкуренції на більшості ринків вимагає формування мобільних систем маркетингу підприємства. Маркетингова концепція стає основною домінантою розвитку підприємницьких структур різних сегментів національного господарства, оскільки створення продукту чи надання послуги, які відповідають запитам основної маси споживачів, – запорука розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу суб'єкта господарювання. Досвід останніх років показує, що традиційні уніфіковані прийоми маркетингу вже не спрацьовують з очікуваним ефектом, тому в систему маркетингової діяльності мають умонтовуватися нові креативні способи просування продукту чи послуги на ринок, щоб задовольнити потреби надмірно вибагливого споживача [51]. Стратегічні рішення успішного функціонування підприємства на ринку і його конкурентоспроможність сьогодні вже неможливі без впровадження Інтернет-технологій. Динамічний розвиток віртуального середовища, його багатофункціональність впливає на бізнес-процеси підприємств, виникає необхідність їх адаптації до нових економічних умов. У зв'язку з цим виникла необхідність переосмислення традиційних поглядів на сучасний маркетинг, усвідомлення нових орієнтирів і пріоритетів маркетингової діяльності.

Значний внесок у розвиток теорії та методології маркетингу як науки зробили спеціалісти Б. Берман, Г. Болт, Г. Багієв, М. Брук, А. Вайман, Д. Гарднер, Е. Голубков, Дж. Еванс, П. Друкер, Г. Крилова, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, Т. Левіт, Х. Нефферт, Ф. Новіков, Е. Уткін, Ю. Ципкін та ін.

Питанням розвитку маркетингу на основі застосування сучасних інформаційних технологій зараз приділяється багато уваги у науковій і практичній літературі. В цьому напрямі відомі такі учені як Е.Тоффлер, Ф.Котлер, Ж.Ландреві, Ж.Льові, У. Хенсон, М.Кастельс, В.Л.Іноземцев, Л.Г.Мельник, А.А.Чухно та ін.

Розглянемо сучасні маркетингові технології в механізмі інноваційного розвитку національної економіки, дослідимо трансформацію філософії маркетингу з урахуванням тенденції розвитку Інтернет-маркетингу.

Зміст та термінологія маркетингу постійно оновлюються, хоча виникнення його пов'язано з процесом обміну, появою товарно-грошових відносин, розвитком форм збуту й взаємодією продуцентів зі споживачами продукції, товарів і послуг.

Маркетинг як філософія та інструментарій підприємницької діяльності є результатом теорії й практики різних шкіл. Він розвивався в результаті колективної творчості підприємців, менеджерів, науковців різних країн, які діяли в конкретних політичних і соціально-економічних умовах [62]. Звідси – численність і відмінності в визначенні поняття «маркетинг». Наведемо найбільш значущі з нашої точки зору.

Цікаве, наприклад, визначення маркетингу професійної асоціації маркетологів Канади та США. Згідно з ним маркетинг – це «вираз ділової активності, що спрямовує потік товарів та послуг від виробника до споживача або користувача». Теодор Левіт, американський теоретик сучасного маркетингу, стверджує: «Комерційні зусилля щодо збуту – це турбота про зацікавленість продавців перетворити свій товар у готівку, а сучасна маркетингова орієнтація – турбота про задоволення потреб споживача через надання потрібного йому товару та сукупності додаткових послуг, пов'язаних зі створенням, поставкою та споживанням товару» [36]. Представник європейської школи маркетингу Х. Мефферт додає: «Маркетинг – це координація, планування та контроль на фірмі з метою утримання діючих ринків та завоювання потенційних» [45]. У Скандинавській економічній школі призначення маркетингу – з вигодою встановлювати, підтримувати і поліпшувати взаємовідносини

з покупцями та іншими суб'єктами для задоволення мети всіх зацікавлених в угоді сторін. Разом з цим найчастіше в економічній літературі наводиться визначення маркетингу провідного фахівця Американської асоціації маркетингу, професора Північно-Західного університету США Ф. Котлера: «Маркетинг – це вид діяльності, що спрямований на задоволення потреб людини шляхом обміну». На його думку, маркетинг – це соціальний процес, унаслідок якого окремі індивіди та групи отримують те, чого потребують і чого бажають на засадах створення і обміну одних товарів та вартостей на інші [31].

Залежно від рівня розвиненості виробництва і попиту на запропоновані товари концепція маркетингу зазнавала еволюційні зміни, які визначалися станом і взаємодією в ринковому просторі таких суб'єктів, як виробник (продавець), споживач (покупець) і держава (влади). В останні роки, враховуючи нові тенденції, з'явилися численні наукові публікації, що розглядають використання Інтернету в маркетинговій діяльності. Назріла необхідність у модернізації концепції маркетингу.

Виникнення онлайнового маркетингу змінює вимоги до роботи маркетолога. Насамперед це усвідомлення глобальності позачасового ринку, що не має державних, митних та інших кордонів, з притаманними йому культурними і національними особливостями та стрімким розвитком науково-технічного прогресу. Отже, у новому середовищі діють основні явища, фундаментальні елементи яких: технологія, економіка і маркетинг. Виділені тенденції стають базою, користуючись якою можна зрозуміти сутність успішних стратегічних маркетингових дій, оптимальних тактичних прийомів і виникаючих можливостей, прогнозувати їхнє наступне використання [39].

Динамічний розвиток економіки в Інтернет-середовищі глобально впливає на бізнес в компаніях, має стратегічне значення для їх виживання і конкурентоспроможності в майбутньому. Інтернетізація надала величезні можливості для прискорення виробничих циклів, включаючи процеси підготовки виробництва (вибір вихідних матеріалів, пошук постачальників та ін.) і збуту продукції, просування її як на локальних, так і на міжнародному ринках. Фактично, сучасна економіка і більшість підприємств і організацій перетворилися на гібрид старої і нової Інтернет-економіки [40].

Одним з найбільш істотних кроків у світовій економічній літературі в дослідженні Інтернет-маркетингу є робота В. Хенсона «Інтернет-маркетинг» [69]. Він

вперше синтезував відомості про маркетингову діяльність в глобальному комунікативному каналі, розглянув форми маркетингу з нової точки зору:

- 1) причини його виникнення, як продовження вже існуючих тенденцій розвитку маркетингу наприкінці 20-го століття;
- 2) теоретичні основи формування маркетингової діяльності в Інтернеті;
- 3) організаційні питання впровадження Інтернет-маркетингу в практичну діяльність.

Фактично В. Хенсон заклав фундамент і сформулював основні положення Інтернет-маркетингової діяльності, позначив основні контури перспективного руху наступної маркетингової концепції, яка відповідає сучасному постіндустріальному суспільству. Вживання даної концепції передбачає широке використання унікальних властивостей Інтернет-середовища на всіх етапах маркетингу: дослідження макро- і мікроринкового середовища, розробці стратегій в області товарної політики, для виробництва і реалізації інформаційних технологій і продуктів, їх розподілу і просування разом з матеріальними товарами.

Застосування методів Інтернет-маркетингу націлене на економію коштів, а також на розширення діяльності компаній. При цьому як великі компанії, так і малі, мають більш урівноважені шанси в боротьбі за ринок. На відміну від традиційних рекламних медіа (друкованих, радіо і телебачення), вхід на ринок через Інтернет є не надто витратним.

Накопичений досвід функціонування віртуальної економіки потребує наукового осмислення і трансформації класичної теорії маркетингу. З виникненням специфічного напрямку – Інтернет-маркетингу – актуальним стає створення парадигми здійснення віртуальної маркетингової діяльності і розробки практичних рекомендацій відносно можливостей її реалізації.

Інтернет-маркетинг будує основу, яка змінює спосіб дії типового бізнесу і поведінку типового споживача. Виникає нова продуктивність для бізнесу та нові цінності, статус і задоволеності, які бізнес приносить споживачеві. Основними елементами маркетингу в новому середовищі є швидкість, орієнтованість на індивідуальні потреби, діалоговий режим, мережеві можливості, гнучкість користування. Сучасні теоретичні дослідження пропонують нове бачення концепції маркетингу.

3.6. Інструменти управління інтелектуально-креативними ресурсами в українських підприємствах

У сучасних умовах для України постала об'єктивна потреба в понятті інтелектуальної власності як економічного об'єкта, так і аналізу особливостей створення та використання різних видів інтелектуальної власності. Досягти високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств можна підвищуючи ефективність використання інтелектуальних ресурсів, активізуючи інноваційну діяльність. Результатом цих дій буде збільшення частки об'єктів інтелектуальної власності в структурі капіталу підприємства. Наслідком цього може стати зростання наукоємності підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

Для активізації інноваційної діяльності, створення і просування високотехнологічних товарів необхідне стимулювання розробників інтелектуального продукту для досягнення високих результатів ефективності, навчання спеціалістів технологіям і специфіці виведення розробок на міжнародний рівень, створення в Україні інноваційної інфраструктури. Це створить сприятливі умови для комерціалізації інноваційних розробок.

Вплив інформаційно-інтелектуальних ресурсів на результативність функціонування окремих економічних суб'єктів і на економічне зростання в цілому давно є об'єктом уваги дослідників і фахівців-практиків.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств різних галузей економіки на основі використання результатів інноваційної діяльності є багатогранною проблемою. Роботи вітчизняних і зарубіжних учених, фахівців з менеджменту, інноваційної діяльності зробили вагомий внесок у вдосконалення управління механізмами управління інтелектуальним капіталом, інтелектуальною власністю, процесами формування інтелектуального потенціалу підприємств. Серед них можна виділити праці Й. Шумпетера, Г. Беккера, Т. Шульца, В. Рутгайзера, Дейвіда П. Нортон, В. Іноземцева, Б. Леонтьєва, А. Проскурякова, С. Валдайцева, Л. Федулової, О. Бутнік-Сіверського, Г. Андрощука та ін.

Проте, незважаючи на численну кількість досліджень, багато теоретичних та прикладних аспектів управління інтелектуальним капіталом висвітлені не повною

мірою. Існуючі механізми та підходи до управління інтелектуальним капіталом не дозволяють сформувати цілісне уявлення, розглядаючи лише окремі сфери управлінської діяльності.

Розглядаючи інструменти управління інтелектуально-креативними ресурсами в українських підприємствах звернемо увагу на розвиток організаційно-економічних механізмів управління інтелектуальним капіталом компаній в умовах інноваційної економіки.

Доцільно зазначити, що проблема організації інноваційного типу економічного зростання має вирішуватися із забезпеченням необхідного впливу за наступними чотирма напрямками: інститутами, інноваціями, інвестиціями, інтелектуальним капіталом [26.]. Капіталізація інтелектуальних ресурсів, тобто їхнє перетворення в інтелектуальний капітал і ефективне управління ним як сукупністю активів дає імпульс підвищенню конкурентоспроможності, вартості й привабливості компанії перед інвесторами і банками, що в сучасних умовах є основним чинником інноваційного розвитку компанії.

Сьогодні накопичено величезний закордонний досвід у сфері управління інтелектуальним капіталом. При цьому його оцінка визнається важливим інструментом керування, що покликаний обґрунтувати інвесторам різницю між ринковою капіталізацією компанії й балансовою вартістю її активів, а менеджменту компанії – продемонструвати масштаб і ступінь залучення інтелектуального капіталу в господарський оборот компанії.

Необхідність ефективної глобальної охорони інтелектуальної власності зумовила становлення глобальної системи регулятивних органів, головними компонентами якої стала Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) і Світова організація торгівлі (СОТ). Стосується цієї системи і діяльність ЮНЕСКО. Міжнародне співробітництво у сфері інтелектуальної власності в основному регулюється Угодою по ТРІПС і угодами під егідою ВОІС. Угода ТРІПС узагальнила й об'єднала існуючі документи, взявши за основу принципи регулювання, що уміщуються в них, інтелектуальної власності і зробивши акцент на економічній складовій даного об'єкта. У цій ситуації у сфері регулювання ВОІС залишаються розвиток науки, моральний аспект, консультативні функції.

ВОІС, створена і діюча як спеціалізована установа ООН, була покликана регулювати питання інтелектуальної власності в умовах існування двох протилежних політичних систем. У такій ситуації балансування важко забезпечувати імперативність видаваних актів, що стосуються питань, далеких від проблем міжнародної безпеки. В умовах міжнародної економічної інтеграції потрібні визначені гарантії в питаннях захисту інтелектуальної власності. На відміну від документів, що утворює ВОІС, Угода по ТРІПС пропонує учасникам забезпечити правозастосування відповідно до передбаченої Угоди стандартами. Глобальна система охорони промислової власності спрямована на формування на світовому рівні єдиних підходів до забезпечення охорони винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок, сортів рослин, вказівок географічного походження товарів, топографій інтегральних мікросхем, фірмових найменувань, секретів виробництва та недопущення недобросовісної конкуренції [58].

Задача правового захисту і комерціалізації ІВ є вкрай складними, і їх розв'язання доступно лише фахівцям високої кваліфікації, що працюють в складі спеціально створених систем організаційного типу. Так, наприклад, у США захистом і комерціалізацією ІВ займаються біля 5000 інноваційних фондів та консалтингових фірм [34].

На жаль, в Україні таких організацій – одиниці.

Інтелектуальна активність, виражена в спеціальних знаннях і ефективній комунікації, стає фактором не тільки створення доданої вартості, але й конкурентоспроможності, економічного розвитку організацій. Для багатьох видів продукції більша частина вартості створюється на стадії не стільки матеріального виробництва, скільки маркетингу, збуту, науково-дослідних і конструкторських розробок (НДДКР), обслуговування. Знання сприяють виникненню нових видів діяльності, виробництв і галузей, стають рушійною силою відновлення наявних технологій, ключовим фактором конкурентоспроможності й добробуту населення. Відбувається прискорення виробництва нового знання. Як наслідок, економіка перетворюється в систему, що функціонує на основі обміну знаннями і їхньою взаємною оцінкою. На перший план у діяльності підприємств, організацій виходить завдання виявлення, нагромадження й поширення інформації й досвіду, створення

передумов для поширення й передачі знань [43]. І тут одним з головних факторів, які забезпечує інтелектуальну активність, стає рівень підготовки кадрів для економіки, заснованої на знаннях.

В основі цих категорій поняття «потенціал» і «капітал», які розрізняються й по суті, і по формах використання. Поняття «потенціал» означає сукупність наявних (явних і прихованих) коштів, можливостей, ресурсів у якій-небудь області. Потенційний – значить існуючий, але явно не проявляється, можливий. Капітал – це реально діюча частина потенціалу, здатна самозростати й приносити її власникові дохід. Інакше кажучи, капітал – це форма капіталізації потенціалу. Незалежно від того, яка сутність виступає як потенціал – природні ресурси, людина, знання (інтелект), фінанси, інвестиції, національне багатство й т. д., – її явна (видима), реально діюча частина, вступаючи у відношення ринкового обміну з метою одержання доходу, стає капіталом.

Категорія «інтелектуальний потенціал» зв'язується з поняттям «інтелект», що означає розум, розумові здібності людини. Інтелектуальний потенціал – це накопичені людиною (соціумом) знання, уміння, досвід, пізнавальні й духовні здатності практично використовувані або не задіяні, приховані.

Інтелектуальний капітал – це активно діюча частина інтелектуального потенціалу, спрямована на формування, розвиток і передачу знань, інформації, досвіду, пізнавальних і духовних здатностей людини, фірми, суспільства й, що приводить до росту доходів і національного багатства.

Відомий фахівець в галузі економіки знань А. Гапоненко розглядає таке поняття, як організаційний капітал як частину інтелектуального капіталу, що має відношення до організації в цілому [77]. Це процедури, технології, системи керування, технічне й програмне забезпечення, оргструктура, патенти, товарні знаки, культура організації, відносини із клієнтами.

Організаційний капітал – це організаційні можливості фірми відповісти на вимоги ринку. Організаційний капітал відповідає за те, як людський капітал використовується в організаційних системах, перетворюючи інформацію. Організаційний капітал більшою мірою є власністю компанії й може бути відносно

самостійним об'єктом купівлі-продажу. Як бачимо, зазначені характеристики цілком співвідносяться з сутністю організаційного ресурсу і в основному відображають усі його складові на мезорівні.

Усі проблеми, пов'язані з визначенням вартості корпорації і обліком так званих невидимих, «невловимих» активів (intangible assets) якраз і пов'язані з тим, чи може корпорація у своїй організаційно-виробничій розумовій діяльності не лише забезпечувати виробництво даного конкретного продукту, але освоювати новий продукт, під його освоєння формувати нові групи людей і перенавчати старих працівників, позбавитись від звичного способу діяльності, що склався. Корпорація, яка пройшла через формування нових технологій, через освоєння нових стандартів, володіє у своїй внутрішній прихованій розумоводіяльній структурі способами переходу від звичайного функціонування до мобілізації з виробництва якісно нового продукту, до відтворення персоналу, поховання старих способів діяльності та інтегрального розвитку своїх соціокультурних форм взаємодії як усередині самої корпорації, так і з середовищем [68].

Зважаючи на технологічні, юридичні й іміджеві ризики неналежної поведінки з ІВ, керівники компаній усе частіше вимагають створення механізму керування ліцензіями, що передбачає прозорі й регулярні процеси й процедури. На Заході така технологія називається software asset management (SAM). За допомогою SAM проводяться керування й оптимізація процесів придбання, введення в експлуатацію (розгортання), підтримки, використання й списання ІТ-додатків. Зокрема, у 2006 році для SAM було розроблено спеціальний стандарт менеджменту якості ISO, де, зокрема, було прописано, які процеси необхідні для ефективного управління ліцензіями. Друга частина стандарту ISO для керування ліцензіями, що детально розглядає тему ідентифікації ПЗ, опублікована наприкінці 2009 року [70].

Структура керування ІВ більшістю авторами подається так. Одним з головних органів у зазначеній структурі є Колегія як вищий колегіальний дорадчий орган, заснований на принципі представництва від кожного господарюючого товариства – учасника ІВ. Колегія виробляє рекомендаційні рішення щодо стратегічних питань розвитку й поточної виробничо-господарської діяльності ІВ, реалізація яких здійснюється через Раду директорів і генерального директора ІВ. Ті рішення, що стосуються діяльності інших підприємств-учасників ІВ, стають обов'язковими для

виконання після їхнього затвердження радами директорів даних підприємств. Зокрема, на вищому рівні керування (рада директорів ІВ), який охоплює й діяльність основного суспільства й усіх підприємств, що входять в ІВ, вирішуються питання, що відносяться до діяльності всієї ІВ, у тому числі:

- проведення єдиної інвестиційної, технологічної, збутової, виробничо-фінансової політики;
- затвердження планів перспективного виробничого й соціального розвитку;
- визначення напрямків використання прибутку й інших фінансових джерел;
- розгляд звітності про підсумки фінансово-господарчої діяльності підприємств і т.ін.

Типовими випадками, коли необхідні модифікації, є наступні:

- підрозділ може тимчасово займатися програмою, наприклад, розробкою нового технологічного процесу, проте після його завершення воно повертається до виконання колишніх функцій;
- підрозділ виконує великий обсяг цільових досліджень з певним числом програм, що переслідують ринкові цілі.

У такому разі дані структури набувають наступних загальних особливостей.

1. У межах даних структур кожний елемент виконує декілька функцій (просування, захист, генерування, оцінку і т.д.), здійснює контроль в рамках своєї компетенції. Результируюча спрямованість всіх пропонованих організаційних структур – просування ІВ.

2. У разі ухвалення рішення про реалізацію отриманого нововведення на ринку до процесу освоєння підключається команда захисту, який в описуваних структурах не виділяється в окремий підрозділ, оскільки в її склад можуть входити зовнішні співвиконавці, так як на сучасних хімічних підприємствах часто відсутні кваліфіковані фахівці у сфері захисту ІВ.

3. Усі дані організаційні структури формуються шляхом переміщення фахівців з «дисциплінарних» і програмних груп у команду просування ІВ.

4. Організація володіє великим ступенем сприйнятливості творчих ідей, тобто має місце високий рівень корпоративної культури, що має на увазі сприятливе середовище для реалізації ІП як окремого працівника, так і підприємства в цілому [63].

Оскільки основним ресурсом здобуття результатів інтелектуальної праці є інформація, то процес управління ІА слід розглядати, перш за все, як процес управління унікальними інформаційними потоками, що проходять усередині організації і поза нею. Рух інформаційного потоку, як правило, здійснюється по циклу, оскільки невідчутні активи не завжди споживаються в одному виробничому циклі, як оборотні кошти, і навіть не зношуються в безлічі виробничих циклів, як основні засоби, а можуть постійно удосконалюватися, створюючи нову вартість. Особливий інформаційний характер інтелектуальних активів зумовлює необхідність вживання спеціальних інструментів і методів управління, що враховують особливості процесів генерації інформації і перетворення інформаційних ресурсів в інтелектуальний продукт.

Слід зазначити, що функція інформаційних технологій у сучасних компаніях змінюється з підтримуючої на розвиваючу, тобто створення потенціалу для підвищення ефективності роботи. Сучасні компанії мають усвідомити, що інвестування в інформаційні технології є не тільки обов'язковою умовою функціонування бізнесу, але й основою для створення довгострокових конкурентних переваг. Серед наявних провідних технологій можна виділити «Телеприсутність» (TelePresence), «Скайп» (Skype), CRM-система, система електронного документообігу та інші, які дозволяють значно скоротити час на обробку інформації та прийняття рішень.

З огляду на це, доцільним убачається створення єдиної системи управління інформацією, запровадження загальних правил роботи, створення умов для ефективного розповсюдження інформації всередині компанії і оперативного обміну знаннями. Прикладом може бути інтегрована система планування ресурсів підприємства або використання такого інструмента, як «Управління проектами» (Microsoft Project). Однак, упровадження нових технологій потребує обов'язкового попереднього навчання персоналу, підвищення рівня його технологічної освіченості. У свою чергу, навчання персоналу потребує від компанії відповідних інвестицій. Для оптимізації цих витрат можна запропонувати використання таких технологій, як відеоконференції, відеокурси та інші варіанти дистанційного навчання.

Концентрація фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках науково-технічної діяльності, створення і розвиток інноваційного середовища і атмосфери інноваційної

сприйнятливості, формування системи управління процесом інтелектуальної діяльності, налагодження і розвиток зовнішніх і внутрішніх комунікаційних каналів, а також пошук шляхів інтеграції у вітчизняний і світовий економічний простір є завданнями, вирішення яких у значній мірі визначається рівнем усвідомлення ролі і мірою залучення до господарського обігу ресурсів нематеріального характеру. Ці ресурси складають основу інтелектуальних активів компанії.

При виборі і формуванні структури ІК компанії найбільшу перевагу і пріоритет слід віддавати тим елементам ІК, які носять мультиплікативний характер, позитивно впливаючи на решту елементів капіталу і трудові ресурси фірми, а також тим, які здатні до саморозвитку і самовідновлення. До таких елементів, зокрема, можна віднести інформаційні технології, організаційний і марочний капітал, а також капітал маркетингової взаємодії з клієнтами і бізнес – партнерами. У цілому механізм управління ІК має бути націлений на вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємства за рахунок інноваційної діяльності, нарощування інтелектуального потенціалу компанії і підвищення рівня його використання.

3.7. Єврооблігації як інноваційний інструмент мобілізації фінансових ресурсів українськими агрохолдингами

Аграрний сектор України щорічно виробляє продукції на 30 млрд. дол., з яких на експорт припадає 13 млрд. дол. У свою чергу, країна отримує стабільне джерело податків та приплив іноземної валюти, яку може використовувати у міжнародних розрахунках.

За прогнозами фахівців, експорт вітчизняної агропродукції за три наступні роки може зрости до 50-60 млрд. дол. Але, щоб досягнути цих показників, необхідні значні інвестиції, брак яких зумовлений і загальносвітовою несприятливою кон'юнктурою, і високими ризиками нашої країни [64].

Вітчизняні агропідприємства вміють залучати кошти на ринках цінних паперів, і доказом цьому є низка вдалих розміщень на IPO, але є й інші шляхи фінансування навіть для невеликих компаній, наприклад, такий варіант отримання коштів, як

випуск єврооблігацій. Тим більше, що з-поміж усіх секторів української економіки сільське господарство має найбільший показник інвестиційної привабливості. Так, О.Печеріцин, начальник відділу аналізу фінансових ринків ІНГ Банку Україна, наголошує, що сільськогосподарський сектор є одним з найбільш привабливих в Україні найближчим часом, враховуючи зростання цін на продукти харчування у світі, потенціал для зростання продуктивності, а також лідируюче становище потенційних емітентів у своїх сегментах ринку [9].

Різноманітні аспекти функціонування ринку єврооблігацій та шляхи виходу на нього вітчизняних емітентів ґрунтовно досліджували в своїх працях Т.Буй, С.Біда, О.Горилей, Б.Давиденко, Д.Гриньков, О.Дубинський, В.Корнєєв, О.Криворучко, І.Лютий, О.Мошенець, В.Міщенко, О.Сніжко, Н.Шелудько та інші економісти.

Проте, проблеми випуску та обігу єврооблігацій компаніями агропромислового комплексу України залишаються недостатньо вивченими. Особливо актуальними є питання аналізу переваг та недоліків цього інструменту залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках капіталу порівняно з іншими механізмами зовнішніх запозичень. Важливим є також узагальнення та поширення досвіду діяльності українських компаній аграрного сектору на ринку єврооблігацій.

Розглядаючи єврооблігації як інноваційний інструмент мобілізації фінансових ресурсів українськими агрохолдингами проаналізуємо і узагальнимо досвід виходу вітчизняних агрохолдингів на ринок єврооблігацій та дослідимо теоретичні і практичні проблеми їх взаємодії з ринком єврооблігацій у посткризовий період.

Автори курсу «Ринок облігацій» (Серія «Reuters» для фінансистів), характеризуючи єврооблігації, зазначають, що останні є незабезпеченими борговими інструментами, які випускаються урядами, банками, корпораціями та національними організаціями за межами внутрішнього ринку, у валюті якого відбувається деномінація. Ці інструменти випускаються міжнародним синдикатом банків звичайно як облігації на пред'явника. Випуск єврооблігацій продається міжнародній групі інвесторів, які є реальними власниками валюти, але не є резидентами країни цієї валюти.

Більшість єврооблігацій мають строки обігу 3-20 років і деноміновані, як правило, у доларах США, євро, єнах, швейцарських франках тощо. Щоб залучити якомога більше індивідуальних інвесторів, номінальну вартість єврооблігацій роблять невеликою.

Ринок єврооблігацій почав швидко розвиватися у 60-х роках минулого століття. Перша велика угода з єврооблігаціями відбулася у 1963 році, коли італійська будівельно-шляхова компанія Autostrade випустила єврооблігації в доларах США, а британський банк SG Warburg розмістив їх на ринку. Наприкінці 60-х років великі корпорації світу в пошуках більш дешевих джерел фінансування переключилися на ринок єврооблігацій, оскільки процентні ставки за ними були більш привабливими. Значного прискорення ринок єврооблігацій досяг у 90-х роках XX століття.

Випуск єврооблігацій має низку суттєвих переваг порівняно з іншими видами боргового фінансування.

По-перше, він здійснюється в умовах менш жорстких законодавчих обмежень. На випуски єврооблігацій не поширюються національне законодавство та регулювання.

По-друге, єврооблігації можуть бути випущені в будь-якій країні і в будь-якій валюті, включаючи валюту країни випуску.

По-третє, єврооблігації є безпрецедентно гнучким інструментом залучення зовнішніх фінансових ресурсів – вибір країни випуску, часу емісії, валюти та можливість переходити з однієї валюти на іншу у випадку зміни ринкової кон'юнктури на світових ринках капіталу.

По-четверте, важливою перевагою єврооблігацій є те, що вони, як правило, випускаються на пред'явника, так що просте володіння ними є достатнім для доказу права власності на них. З точки зору інвесторів це є перевагою, оскільки багато з них хочуть зберігати анонімність.

По-п'яте, єврооблігації користуються репутацією привабливого об'єкта вкладень для інвесторів, які бажають уникнути оподаткування. На відміну від інших цінних паперів з фіксованим доходом, доходи за єврооблігаціями сплачуються власникам цих цінних паперів у повному обсязі, без утримання податку в країні-емітенті єврооблігацій.

По-шосте, вартість фінансових ресурсів, що залучаються за допомогою емісії єврооблігацій, значно дешевша, ніж вартість корпоративних позик на внутрішньому ринку єврооблігацій.

По-сьоме, випуск єврооблігацій дозволяє вітчизняним компаніям залучати значні обсяги фінансування (останнім часом від 500 млн. дол. до 750 млн. дол., на значно триваліші терміни (в середньому від 3-5 до 10 років). Здійснити такі запозичення на внутрішньому фінансовому ринку поки що неможливо.

Зазначене вище дозволяє вітчизняним компаніям залучати довгострокові фінансові ресурси в іноземній валюті, щоб фінансувати довгострокові інвестиційні проекти, підтримувати конкурентоздатність, збільшувати ресурсну базу та ліквідність, а також розвивати основні види бізнесу.

Отже, випуск єврооблігацій – це досить дешевий та доступний ресурс, за допомогою якого можна залучити великі обсяги коштів.

Проте, як зазначають фахівці ринку єврооблігацій, випускати ці цінні папери «з чистого аркуша», коли компанія непублічна – набагато важче. Треба бути готовим до переформатування бізнесу, не виключено, що доведеться проводити реструктуризацію, реорганізацію підприємства. Адже для потенційних іноземних інвесторів потрібна прозора структура компанії, зрозуміла фінансова звітність за МСФЗ, бізнес-план. Лише на підставі цієї інформації можна оцінити компанію й ухвалити рішення щодо подальшої співпраці. Окрім того, велику роль у грамотному проведенні road-show відіграє робота фінансових менеджерів.

Варто звернути увагу на ту обставину, що випуск єврооблігацій – це ще й велика юридична та організаційна робота зі створення прозорої структури бізнесу, яка недешево коштує. За послуги інвесткомпаній, які готують підприємство до випуску євробондів, доведеться заплатити 1-3 млн дол., хоча, зважаючи на фінансову кризу на зовнішніх ринках капіталу, спостерігається тенденція до зменшення цієї комісії [64].

Сам процес підготовки підприємства до випуску єврооблігацій за найоптимістичнішим сценарієм вимірюється місяцями. Отже, такий механізм залучення коштів не підходить для малих чи середніх підприємств, натомість перевага є в тих, хто на слуху, чиї акції котируються на фондових майданчиках.

Таким чином, до недоліків випуску євробондів можна віднести довгий період підготовки, високу вартість послуг фінансового консалтингу, вимоги до звітності та прозорості структури компанії, необхідність отримання рейтингу від провідних міжнародних рейтингових агентств тощо. Все це, безумовно, збільшує трансакційні

витрати, пов'язані з випуском єврооблігацій. Вигода ж для компанії від такого фінансування полягає у тому, що на відміну від кредиту не потрібно надавати банківську заставу [64].

Вітчизняні аграрні компанії вперше вийшли на ринок єврооблігацій у 2006 році, коли агрохолдинг «Миронівський хлібопродукт» (МХП) випустив п'ятирічні папери обсягом 250 млн. дол. з купонною ставкою 10,25% річних.

Проте до 2010 року агропромислові компанії практично не залучали боргового капіталу на міжнародних фінансових ринках за допомогою випуску єврооблігацій через несприятливу кон'юнктуру, відсутність попиту на папери компаній з ринків emerging markets та високі процентні ставки.

У 2010 році МХП вперше після світової економічної кризи вийшов на ринок єврооблігацій. Як зазначив управляючий партнер компанії Capital Times Ерік Найман, агрохолдингу не тільки вдалося здійснити обмін 91% свого випуску єврооблігацій з погашенням у 2011 році на євробонди з погашенням у 2015 році (обсяг випуску 240,5 млн дол.), але й здійснити випуск нових єврооблігацій, збільшити суму випуску на 330 млн. дол., довівши загальний обсяг єврооблігацій в обігу до 584,5 млн. дол. [72].

Другою агрокомпанією, яка залучила кошти на ринку єврооблігацій у 2010 році, стала українська аграрна група «Авангард», холдингова компанія якої Avangardco Investments Public Limited (Avangardco) розмістила дебютні єврооблігації на 200 млн. дол. Цінні папери були розміщені за ціною 98,093% номіналу з дохідністю до погашення – 10,5% річних [1].

Лід-менеджерами випуску виступили J.P.Morgan Securities Ltd и TD Investment Limited. Процентна ставка на всі купонні періоди встановлена на рівні 10% річних. Виплати процентів здійснюються двічі на рік – 29 квітня та 29 жовтня. Термін обігу єврооблігацій – до 29 жовтня 2015 року [1].

На кінець 2010 року загальний обсяг випусків єврооблігацій українських агрокомпаній склав біля 800 млн дол. За словами С.Картавих, провідного аналітика інвестиційної групи Сократ, українські агрокомпанії вдаються до зовнішніх позик переважно для реструктуризації наявної заборгованості і зниження вартості ресурсу, що залучається, та збільшення термінів позики [8].

Характерною рисою розвитку ринку єврооблігацій у післякризовому періоді є збільшення частки випусків корпорацій реального сектору, зокрема, агропромислових компаній, які до початку фінансової кризи практично не залучали боргового капіталу на міжнародних фінансових ринках через випуск єврооблігацій внаслідок несприятливої кон'юнктури, відсутність попиту на папери та високі відсоткові ставки.

Сьогодні на ринку єврооблігацій представлені агрохолдинги «Миронівський хлібопродукт», «Авангард», «Мрія», «UkrLandFarming», французька агрокомпанія з активами в Україні «AgroGeneration», українська аграрна група «Агротон». Ще декілька агропромислових компаній, зокрема «Креатив груп», планують здійснити випуски найближчим часом.

У 2011 році на ринок єврооблігацій вийшли ще три агрохолдинги. До «Миронівського хлібопродукту» і агрохолдингу «Авангард», які засвітилися на ринку євробондів у 2010 році, приєднався агрохолдинг «Мрія» (Mriya Agro Holding).

Спочатку «Мрія» планувала свій випуск євробондів на суму близько 300 млн. дол. на листопад 2010 року, але через волатильність ринку відклала випуск. Представник компанії раніше заявила, що цей випуск буде здійснено при сприятливій кон'юктурі ринку.

Скористатися нею холдинг зміг лише в березні 2011 року, коли на папери емітента з'явився попит із задовільним рівнем прибутковості (ставка купона 10,95%, прибутковість первинного розміщення 11,25%). Обсяг емісії склав 250 млн. дол., а попит на папери перевищив пропозицію більш ніж в два рази [3].

Аналітик інвестиційної компанії «Фенікс Капітал» О. Лозовий зазначив, що прибутковість при розміщенні євробондів «Мрії» склала 11,25%, що відповідає верхньому ціновому діапазону (11-11,25%). «Мрія» розмістила євробонди з дисконтом за ціною 98,876% номіналу. Обсяг емісії склав \$250 млн., а попит на папери перевищив пропозицію більш ніж в два рази.

Випуск єврооблігацій «Мрії» був деномінований у доларах США, призначений для кваліфікованих інвесторів, що є такими згідно з Положенням S і Правил 144А Закону США про цінні папери від 1933 р. з поправками.

Книга заявок була перепідписана більш ніж в два рази, що свідчить про значний інтерес більше ніж 100 клієнтів до єврооблігацій компанії. Фактично, облігації агрохолдингу отримали 88 інвесторів [10].

Загальне географічне співвідношення інвесторів було таким: Європа (68%), США (22%) й Азія (10%). Найбільша кількість заявок на придбання єврооблігацій надійшла від інвестиційних фондів (62%), хедж-фондів (17%) та приватних банків (15%) [10].

Організаторами та букранерами випуску стали Bank of America Merrill Lynch, The Royal Bank of Scotland, UBS Investment Bank та Dragon Capital. Рейтингове агентство S&P надало єврооблігаціям рейтинг «В», агентство Fitch – рейтинг «В-».

Коментуючи результати випуску, Генеральний директор агрохолдингу «Мрія» М. Гута зазначив: «Ми вважаємо наш перший випуск єврооблігацій досить успішним. Залучення 250 млн. дол. США відкриває нові горизонти для «Мрії» – отримані ресурси дозволять нам розширити нашу операційну діяльність, оптимізувати фінансові витрати та посилити наші конкурентні переваги. Значний інтерес до наших єврооблігацій свідчить про зростання зацікавленості інвесторів у нашій діяльності та покращує нашу репутацію на міжнародних ринках капіталу» [10].

У червні 2011 року французька агрокомпанія з активами в Україні AgroGeneration першою серед українських емітентів розмістила облігації на 15 млн. євро на NYSE Euronext. Процентна ставка на весь час обігу облігацій AgroGeneration була встановлена на рівні 8%, що значно нижче, ніж в українських агрохолдингах, які проводили розміщення цінних паперів у 2011 році [13].

Нарешті, у липні 2011 року відбулося довгоочікуване розміщення єврооблігацій великою українською аграрною групою «Агротон». Компанія «Агротон» випустила єврооблігації на 50 млн. дол. з терміном погашення у 2014 році та купонною ставкою 12,5% річних (найвищою вартістю залучення коштів серед усіх українських агрокомпаній). При цьому цінні папери розміщені за ціною 100% номіналу [1].

У травні 2011 року повідомлялось, що «Агротон» розпочав road show дебютного випуску єврооблігацій. Компанія планувала продати єврооблігації на суму 100-125 млн. дол. із купонною ставкою на рівні 11% річних, але перенесла закриття книги заявок на єврооблігації через низький попит з боку інвесторів та несприятливу цінову

кон'юнктуру ринку. За словами експертів ринку єврооблігацій, причиною низького попиту є нестандартні для публічної угоди умови, які інвестори сприйняли з насторогою, а також високі премії за дебютний випуск єврооблігацій компанії [1].

Лід-менеджерами випуску виступили VTB Capital plc та Dragon Capital (Cyprus) Limited, співменеджером – Jaspens Capital Partners. Емітентом нот є холдингова компанія групи Agroton Public Limited, що котирується на Варшавській фондовій біржі. Розміщення відбувалось у відповідності з Regulation S.

Холдинг «Агротон» є одним з найбільших сільськогосподарських виробників Східної Європи, працює з 1992 року. Компанія контролює елеваторні потужності на 235 тис. т зберігання зерна. Холдинг спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур, виробництві та реалізації продукції тваринництва, виробництві хлібобулочних та макаронних виробів, сирів.

Нагадаємо, що міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings присвоїло дебютному випуску єврооблігацій Agroton Public Limited на 100-125 млн. дол. очікуваний пріоритетний незабезпечений рейтинг в іноземній валюті B-(exp) та очікуваний рейтинг відновлення активів RR4. Також Fitch присвоїв «Агротону» довгострокові рейтинги дефолту емітента (РДЕ) в національній та іноземній валютах «B-» і національний довгостроковий рейтинг «BBB (ukr)», а рейтингове агентство Standard & Poor's – довгостроковий корпоративний кредитний рейтинг емітента «B-» зі «стабільним» прогнозом. S&P також присвоїло майбутньому випуску єврооблігацій рейтинг «B-» і рейтинг відновлення «4» [1].

У 2012 році на ринок єврооблігацій жодна з компаній України не виходила. Нова ж хвиля активності українських корпорацій, що працюються в сфері аграрного бізнесу, на ринку єврооблігацій почалася в 2013 році. В першому кварталі нинішнього року одразу три вітчизняні агрохолдинги – «Миронівський хлібопродукт», «Мрія» та «UkrLandFarmsng» – здійснили випуски єврооблігацій на загальну суму 1,525 млрд. дол., що стало рекордним показником за останній час. Це є наслідком сприятливої ситуації на зовнішніх ринках, а також готовності наших компаній переплачувати за ресурс.

«Низькі базові ставки і великий апетит до ризику підштовхують інвесторів до руху на ринки країн, що розвиваються. Україна пропонує одну з найвищих

дохідностей у світі, і це стимулює попит», – підкреслює фахівець відділу продажів боргових цінних паперів Dragon Capital С.Фурса [54].

Аналітики фондового ринку зазначають, що і США, і Європа активно використовують «друкарський верстат» для вирішення своїх внутрішніх проблем. Це означає, що на ринку є доступні вільні ресурси. Крім того, у 2013 році аграрії очікують непоганий врожай, а отже Україна матиме змогу підтримувати слабкі показники головних експортних галузей – хімії та металургії.

Першим на ринок єврооблігацій у 2013 році вийшов «Миронівський хлібопродукт», який розмістив семирічні цінні папери на 750 млн. дол. Як повідомили Національному агропорталу Latifundist.com у прес-службі компанії, розміщення відбулося 21 березня 2013 року на Ірландській фондовій біржі (ISE). Папери були продані за ціною 100% від номіналу. Організаторами розміщення виступили JP Morgan, Morgan Stanley та VTB Capital. Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings присвоїло випуску євробондів МНП S.A. на 750 млн. дол. під 8,25% з погашенням у 2020 р. рейтинг В [48].

У компанії «Миронівський хлібопродукт» вирішили продовжити практику рефінансування євробондів. На початку березня 2013 року агрохолдинг запропонував тримачам єврооблігацій на загальну суму 585 млн. дол. викупити 60% паперів, оскільки розраховував випустити нові євробонди, але під більш низький процент. «Грошові кошти – до 300 млн. дол., що залишаться після покриття боргів, – будуть використані для вибіркового розширення земельного банку і збільшення грошової ліквідності», – зазначає рейтингове агентство Fitch. Крім того передбачається розширення основної діяльності у рослинництві (Україна, Росія) та птахівництві (Росія та країни ЄС). В МХП уточнили, що нові єврооблігації розмістять 2 квітня 2013 року, а викуп старих проведуть 5 квітня 2013 року [48].

Тримачам бондів, випущених у 2010 році із ставкою доходності 10,25% річних, запропоновано продати папери не в квітні 2015 року, як передбачено проспектом емісії, а в 2013 році. Інвестори, які погодяться на ofertу до 20 березня 2013 р., матимуть змогу продати папери за 1095 дол. за номінальної вартості 1000 дол. Ті, хто погодяться на ofertу до 4 квітня 2013 року, – по 1045 дол. У випадку відмови від розміщення нових єврооблігацій МХП сплатить тримачам існуючих бондів, що

подали їх на викуп, по 5 дол. за кожну 1 000 дол. номінальної вартості. Отже, «Миронівський хлібопродукт» викупує частину своїх єврооблігацій з премією до ринку, - підкреслює аналітик інвестиційної компанії ICU Т. Котович [72].

Аналітик ІК Dragon Capital О. Сливінська вважає, що МХП без труднощів набере увесь оголошений обсяг. «Це підтверджується тим, що після оголошення умов викупу паперів їх ціна зросла одразу більше ніж на пункт», – зазначає О.Сливінська. Після оголошення цієї пропозиції єврооблігації МХП котирувалися за ціною 108,8% номіналу, що передбачає їх дохідність 6,06% річних [72].

У результаті вдалого проведення операції з випуску єврооблігацій у березні 2013 року МХП зміг суттєво здешевити позику (нова купонна ставка на 2% нижче, ніж стара), збільшити обсяги випуску з 585 млн. дол. до 750 млн. дол.. та перенести виплату частини позики на більш віддалений термін (з 2015 на 2020 рік).

Зараз МХП щорічно витрачає близько 36 млн дол. на обслуговування бондів на суму 350 млн. дол., тобто до 2015 року виходить близько 72 млн дол. Якщо вдасться розмістити нові папери під 8-9%, то витрати можуть знизитися до 56 – 63 млн дол. У підсумку компанія зможе зекономити близько 16 млн. дол.

На кінець 2012 р. земельний банк компанії становив 285 тис. га, з яких приблизно 255 тис. га використовувались для рослинництва. У 2012 році виручка становила 1,4 млрд дол, EBITDA – 468 млн. дол, чистий прибуток – 311 млн дол. Близько 66% акцій МХП належать голові правління компанії Ю. Косюку, решта знаходиться у вільному обігу на LSE [72].

Ще одним емітентом на ринку єврооблігацій в 2013 році, що представляє вітчизняний аграрний сектор, став найбільший в Україні агрохолдинг UkrLandFarming (ULF), який провів 26 березня 2013 року дебютне розміщення п'ятирічних єврооблігацій на загальну суму 250 млн дол. під 10,875% річних, повідомило агентство Bloomberg. Лід-менеджерами цієї трансакції стали Sberbank CIB, Citigroup і Deutsche Bank. Рейтингове агентство Standard&Poor's присвоїло вказаному випуску незабезпечених єврооблігацій групи рейтинг «В-» і рейтинг очікуваного рівня відшкодування боргу – «4» [37].

UkrLandFarming позиціонує себе як найбільший агрохолдинг в Євразії. Кінцевий бенефіціар холдингу – Олег Бахматюк. За спільною оцінкою журналу

«Кореспондент» і Dragon Capital, він за розміром активів в 1,6 млрд. дол. увійшов до десятки найбагатших українців [37].

Консолідований прибуток EBITDA компанії UkrLandFarming в 2012 році склав близько 1 млрд. дол. В її управлінні перебуває понад 532 тис га землі. Основними напрямками діяльності є рослинництво, насінництво, молочне і м'ясне тваринництво, птахівництво, виробництво яєць і яєчного порошку, виробництво цукру, переробка, зберігання і торгівля зерновими і технічними культурами, дистрибуція насіння, засобів захисту рослин, мінеральних та спеціальних добрив, агротехніки, запчастин, технічний сервіс.

Нагадаємо, що початково в UkrLandFarming заявляли про намір розмістити єврооблігації на 1 млрд. дол., проте пізніше знизили планку до 500 млн. дол., а потім – до 300 млн. дол. Учасники фондового ринку пов'язують рішення компанії скоротити обсяг із несправданим інтересом інвесторів до паперів UkrLandFarming, що також підтверджує висока ставка розміщення єврооблігацій.

«Вартість позики виявилася трохи вище верхньої межі наших очікувань – 10,5%. Відносно висока ставка може бути асоційована насамперед з ризиком власника. До уваги також варто приймати рейтинг В –, присвоєний агентством S&P, з негативним прогнозом. Для порівняння, євробонди «Метінвесту» з погашенням у 2018 році торгуються з дохідністю 7,75%, Укрексімбанку – 8,1%», – повідомив аналітик ІК Foyil Securities І. Павлов [71].

Третім українським агрохолдингом в 2013 році, що вийшов на зовнішні ринки капіталу, став великий вітчизняний агрохолдинг «Мрія», який розмістив п'ятирічні єврооблігації на 400 млн. дол. під 9,75% із погашенням у 2018 році, хоча експерти повідомляли, що компанія планує розмістити єврооблігації на суму 350 млн. дол. з орієнтиром дохідності 9,0%. Андеррайтерами випуску стали JP Morgan, Citybank, VTB, Сбербанк Росії і Dragon Capital.

Нагадаємо, що згідно з оцінкою журналу «Фокус», «Мрія» входить до трійки найбільших землевласників України, поступаючись тільки агрохолдингу UkrLandFarming О. Бахматюка та «Кернелу» А. Веревського.

Агрохолдинг «Мрія» у 2012 році збільшив чистий прибуток до 174,3 млн. дол. із 150 млн. дол. в 2011 році. Виручка компанії за звітний період збільшилася до 563 млн.

дол. порівняно із 425,7 млн. дол. у 2011 році. Операційний прибуток компанії у 2012 році виріс на 5,8% – до 207,6 млн. дол. Показник EBITDA агрохолдингу за підсумками 2012 року збільшився на 41% – до 254,8 млн. дол., маржа EBITDA за вказаний період зросла до 45,3% порівняно з 42,3% роком раніше [2].

Рейтингове агентство Fitch присвоїло 5-річним євробондам агрохолдингу «Мрія» на 400 млн. дол. з прибутковістю 9,75% річних рейтинг «В» і рейтинг зворотності активів «R4». Fitch очікує, що виручка від випуску облігацій допоможе продовжити погашення заборгованості «Мрії», підвищивши при цьому рівень загальної ліквідності компанії. В агентстві також відзначають, що частина коштів від нового випуску облігацій буде спрямована на рефінансування частини раніше випущених євробондів на 250 млн. дол. з терміном погашення у 2016 році. Решта фінансових ресурсів буде спрямована на погашення інших боргів холдингу, нові капіталовкладення і підтримку оборотного капіталу протягом 2013 року.

Наприкінці березня 2013 року міжнародне рейтингове агентство Standard&Poor's присвоїло цьому запланованому випуску євробондів агрохолдингу «Мрія» рейтинг «В» і рейтинг зворотності активів «4», а агентство Fitch – рейтинг «В (EXP)» з рейтингом зворотності активів «RR4».

В середині травня 2013 року агрокомпанія Ukrlandfarming знову вийшла на ринок єврооблігацій і залучила ще 150 млн. дол., провівши дорозміщення своїх цінних паперів. З урахуванням березневого випуску компанія отримала 425 млн. дол. Але, щоб зацікавити інвесторів холдингу довелося встановити доволі високу ставку дохідності – Ukrlandfarming потрібні кошти для розвитку та погашення кредиторської заборгованості [71].

В агрохолдингу Ukrlandfarming повідомили, що найняли Deutsche Bank та Sberbank CIB для дорозміщення 5-річних єврооблігацій

Більше половини випуску придбали інвестори з Близького Сходу, як розповів голова ради директорів Ukrlandfarming О. Бахматюк. «Для нас було важливо викликати інтерес інвесторів з цих країн для подальшого торговельного співробітництва. Ми прагнули до того, щоб світові інвестори дізналися про Ukrlandfarming та в подальшому успішно просувати компанію», – додав О.Бахматюк [4].

Ukrlandfarming – найбільший в Україні агрохолдинг за розміром земельного банку. Його виручка у 2012 році становила 1,89 млрд. дол, EBITDA – 791,50 млн дол., чистий прибуток – 541,58 млн. дол.

Враховуючи низький рейтинг України та спекулятивний рейтинг самої компанії на рівні В -, фахівці ринку єврооблігацій вважають, що розміщення Ukrlandfarming пройшло вдало. Так, глава інвестбанківського департаменту Ощадбанку Росії О. Ращупкін, коментуючи цей випуск, зазначив: «Ставка за паперами в будь-якому випадку виявилася нижчою, ніж якщо б компанія залучала кошти в Україні, а під час розміщення в березні Ukrlandfarming не зміг отримати бажані кошти, перш за все через те, що тоді було багато розміщень» [48].

Щоб залучити інвесторів компанія була вимушена встановити високу ставку дохідності. Як зазначає аналітик ІК Dragon Capital О. Сливінська: «Іншого виходу у Ukrlandfarming не було – компанії необхідні кошти для реалізації амбіційних планів з розвитку, а також для погашення до 250 млн. дол. короткострокової заборгованості» [48].

Наприкінці квітня 2013 року О. Бахматюк заявляв, що коли компанія почала road-show у США, попит становив 1,8 від суми випуску за середньої ставки 9,5-9,75% [71]. «Але коли ми прилетіли до Лондона, книга обвалилася буквально за один день. Наш випуск прийшовся на самий розпал кіпрської кризи А оскільки ми зареєстровані на Кіпрі, то інвестори не стали вникати у те, де і як ми ведемо бізнес», – зазначив О. Бахматюк [37].

В цілому О.Бахматюк залишився задоволеним розміщенням. «Отриманих коштів для компанії достатньо. Ми спрямуємо їх в першу чергу на розширення земельного банку, фінансування інвестиційних програм з будівництва елеваторних потужностей, а також на рефінансування частини існуючої заборгованості» – наголосив він [37].

Проте не всі агрокомпанії України готові залучати ресурси під 12-14% річних. Так, що через погану цінову кон'юнктуру на ринку єврооблігацій в середині травня 2013 року від розміщення єврооблігацій на 400 млн. дол. відмовилася одна з найбільших в Україні олійних компаній «Креатив Груп». Компанія визнала, що зараз не найкраща ситуація на ринку і вирішила почекати з розміщенням, хоча інші

емітенти, наприклад, Ukrlandfarming, не відмовилися від запланованих випусків єврооблігацій у 2013 році.

Компанії ж «Креатив Груп» кошти потрібні виключно для рефінансування боргу, тому у неї є можливість почекати. «Креатив Груп» відмовилася від випуску єврооблігацій, «беручи до уваги поточні ринкові умови», як повідомили в компанії. Другий за величиною виробник олійних розраховував залучити близько 400 млн. дол. (дані Fitch і Standard & Poor's), розмістивши п'ятирічні папери. У компанії очікували на ставку 10-10,5% річних, зазначає голова правління «Креатив Груп» Юрій Давидов.

Проведений аналіз випуску єврооблігацій вітчизняними агрохолдингами дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, великі українські компанії АПК України почали активно використовувати цей інструмент для залучення капіталу на міжнародних боргових ринках. По-друге, вони почали суттєво збільшувати обсяги запозичень. По-третє, провідні компанії з аграрного сектору країни використовують єврооблігації як інструмент рефінансування минулих боргів та підвищення конкурентоздатності свого бізнесу. По-четверте, хоча емітенти євробондів вітчизняних компаній АПК позичають валюту під досить високі (порівняно з іншими країнами) проценти, такі залучення набагато вигідніше внутрішніх кредитів, які коштують близько 14-16% річних.

За прогнозами фінансистів, до кінця 2013 року обсяг розміщень корпоративних євробондів агрокомпаній України може вирости як мінімум в півтора-два рази. Проте, інші експерти, характеризуючи кон'юнктуру на ринку єврооблігацій, справедливо зазначають, що залучити дешеве фінансування для невеликого бізнесу на зовнішніх ринках в нинішніх умовах практично неможливо. Невеликим компаніям, які вирішили вперше вийти на зовнішній борговий ринок у 2013 році, доведеться позичати ресурс під 12-14% річних. Запозичення можуть подорожчати і для інших емітентів: погіршення ситуації на зовнішніх ринках спровокує підвищення середньої прибутковості українських корпоративних євробондів з нинішніх 8,5 до 11%.

3.8. Розвиток ринку інтелектуальної праці в умовах становлення інноваційної економіки

Недостатня ефективність інституційної структури ринку праці, суперечлива роль держави в трудовій сфері, визначають необхідність посилення уваги до проблематики регулювання даного сектору національної економіки і, зокрема, до інституційного забезпечення функціонування ринку інтелектуальної праці в Україні.

У національній економіці сьогодні функціонує законодавчо створена система інституцій регуляторного характеру і ряд формувань, які сприяють розвитку та реалізації кадрового потенціалу країни. Проте практика регулювання ринку праці постійно висвітлює наявність досить актуальних проблем, вирішення яких потребує удосконалення інституціонального механізму України.

Нинішні проблеми зайнятості, особливо на ринку інтелектуальної праці, зумовлені також тим, що не повністю використовується внутрішній потенціал людських ресурсів України, що, у свою чергу, зумовлює зниження якості економічного розвитку нашої країни в цілому.

Проблеми державного регулювання ринку праці на засадах інституційного підходу займають чільне місце в сучасній економічній науці, свідченням чого є роботи Д. Богині, І. Зинов'єва, Е. Лібанової, О. Грішнєвої, В. Онікієнко, І. Петрової, М. Семикіної, Н. Гаркавенко, О. Пищуліної, В. Малікова та інших науковців. Значна частина публікацій з даної проблематики присвячена аналізу існуючих диспропорцій на вітчизняному ринку праці та причин низької ефективності регулюючих заходів держави по їх усуненню. Проте, незважаючи на значну кількість наукових робіт з проблем регулювання ринку праці, все ж таки не всі її аспекти отримали розгорнутого та глибокого висвітлення.

Розглядаючи розвиток ринку інтелектуальної праці в умовах становлення інноваційної економіки, висвітливо окремі аспекти регулювання державою ринку інтелектуальної праці України через призму інституціональної економічної теорії.

Загальносвітовий, досить стабільний процес інституціалізації ринків праці в Україні має свою специфіку, суперечливості, наприклад, вже створені інституції не можуть функціонувати ефективно, а створення нових потребує злагодженості дій держави, роботодавців та робітників. У цілому, ситуація на українському ринку праці

характеризується як інституційно неврівноважена, що виявляється у відсутності ефективних інститутів, які могли б забезпечити умови для ринкової рівноваги [32]. Достатньо нетиповий сектор цього ринку – інтелектуальна праця має свої особливості та потреби в регулюванні. Розповсюджені на ринку інтелектуальної праці сучасні типи зайнятості, наприклад, аутсорсинг, лізинг персоналу, дистанційна зайнятість стають причинами для неврівноваженості попиту та пропозиції, проникаючи на ринок праці через неформальний сектор.

Виходячи з аналізу останніх наукових публікацій, можна означити ті проблеми, що впливають на ефективне функціонування ринку праці в цілому та інтелектуальної праці зокрема. До основних недоліків, що зумовлюють особливості державного регулювання в Україні саме ринку інтелектуальної праці, можна віднести:

- дисбаланс між попитом та пропозицією кваліфікованих кадрів;
- застарілість інституційних елементів формування, оцінки якості та відтворення кадрового потенціалу;
- недосконале страхування соціального безробіття;
- надмірний контроль за трудовими відносинами;
- відсутність інституціолізованої системи інформації про ціни на ринку праці, нерівномірність оплати;
- відмінності формування ринку інтелектуальної праці залежно від менталітету.

Розглянемо детально ці негативні риси, щоб виявити, у яких напрямках необхідно вдосконалювати державне регулювання ринку інтелектуальної праці.

Дослідження показують, що сучасне суспільство потребує якісної робочої сили [73]. Якщо в умовах індустріальної економіки питома вага важкої фізичної праці була вигідною, з переходом до постіндустріального суспільства старі форми праці стають непродуктивними, все більшу роль у зростанні матеріального добробуту відіграє інтелектуальна праця. Україна перебуває на стадії становлення постіндустріального суспільства, але вже найпривабливішими галузями в країні стають саме ті, які потребують представників інтелектуальної праці. Зменшується роль матеріального виробництва у створенні ВВП, як свідчать статистичні дані, питома вага висококваліфікованих працівників, що закінчили вищі заклади освіти, в

адміністративному комплексі промисловості становить 33,1%, а в галузях охорони здоров'я і освіти – 77% [15].

Але особливість ринку інтелектуальної праці в тому, що незначні відмінності у кваліфікації працівників, зайнятих в одній сфері, можуть призвести до великої різниці в заробітній платі, умовах праці та набору соціальних гарантій. Якщо брати до уваги сегмент виключно розумової праці, наприклад, робітників галузі інформаційних технологій, то кількість випускників відповідних вишів, що мають претендувати на високооплачувані робочі місця, значно перевищує попит роботодавців. Важливу роль відіграє кваліфікація, досвід, відповідність сучасним вимогам, оволодіння новітніми знаннями та технологіями. Високий попит стимулює рівень заробітної плати. При цьому державні заклади, які цей попит формують, можуть встановлювати оплату праці на рівні 2-3 прожиткових мінімумів, а приватні підприємства – більше 5-10.

Такі сфери інтелектуальної праці, як медична та науково-освітня потерпають від неможливості конкурувати в оплаті праці з недержавними організаціями, це призводить до дисбалансу на ринку зайнятості на користь останніх. Значну роль також відіграє дистанційна зайнятість, наприклад, через мережу Internet, тому що не має можливості визначити точну кількість таких працівників і врахувати їх вплив на ринок інтелектуальної праці.

Особлива роль при формуванні ринку праці належить формальним інституціям, серед яких найвагомніше значення мають інститути та норми трудового законодавства. Сучасне трудове законодавство України не враховує, наприклад: систему захисту робітників від дискримінації, особливості влаштування та контролю громадян, що працюють за кордоном, регулювання неформальної зайнятості тощо. Також малопомітним стає вплив держави на якість підготовки та підвищення рівня висококваліфікованих кадрів, під час працевлаштування на ринку інтелектуальної праці роль вишів мінімізована та недостатня. Наявність диплому про вищу освіту лише дає можливість претендувати на місце роботи в державному закладі, тоді як приватні підприємства більшу увагу приділяють вмінням та навичкам робітників. За даними статистики лише 40% випускників вишів займають робочі місця з тих висококваліфікованих спеціальностей, за якими навчалися [56].

У контексті дослідження інституційних основ формування та відтворення кадрового потенціалу науковці виділяють три блоки: освітній, інформаційний та ринок праці [22]. Як вважає І.Ф. Зінов'єв, різні країни мають певні відмінності у використанні інституціональних механізмів ринку інтелектуальної праці. Країни Західної Європи більшу увагу приділяють створенню нових робочих місць та застосовують жорстку політику регулювання зайнятості, а система інститутів США є більш гнучкою, спрямованою на соціальний захист. В Україні підготовка та підвищення кваліфікації кадрів не відповідає сучасним вимогам ринку інтелектуальної праці, не встигає за постійними змінами, які диктує цей ринок під впливом глобалізації. Також порівняно з іншими країнами існує незначна кількість організацій, що займаються оцінюванням якості висококваліфікованого потенціалу.

Високий рівень заробітної плати, який може отримати працівник інтелектуальної сфери на недержавному підприємстві, стає істотним стимулом працевлаштування, але безробіття на цьому ринку також існує. Це зобов'язує державу належним чином підтримувати рівень життя і тих учасників ринку інтелектуальної праці, які не були працевлаштовані офіційно, а наприклад, на основі контракту ЧП з роботодавцем. Якщо у 2013 р. кількість зареєстрованих безробітних в Україні досягла 571,6 тис. осіб, то згідно зі статистикою, майже 30% з них належать до кваліфікованих кадрів з вищою освітою [73]. З Фонду обов'язкового страхування на випадок безробіття виплачується середній розмір допомоги, який дорівнює законодавчо встановленому рівню мінімальної заробітної плати держави – 1147 грн. Звісно, ця сума не відповідає підвищеному рівню доходів недержавного сектора ринку інтелектуальної праці. У той же час забезпечення державою тимчасово незайнятих робочими місцями не охоплює той самий високооплачуваний сегмент інтелектуальної праці, попит на якому найбільш вимогливий та привабливий.

Надмірна зарегульованість трудових відносин обмежує гнучкість інститутів ринку праці, для роботодавця значними стають витрати, пов'язані з наймом та звільненням. На інерцію зайнятості і повільність пристосування ринку інтелектуальної праці до змін у попиті на працю впливають високі витрати обороту робочої сили, що є своєрідним гальмом на шляху її цілеспрямованого перерозподілу. В Україні високі витрати на звільнення працівника супроводжуються також документарним оформленням, тому нові робочі місця дуже часто створюються на

неформальній чи напівформальній основі. У порівнянні з країнами Європи для України характерне так зване добровільне звільнення, близько 89% зайнятих залишають робочі місця саме за власним бажанням [28]. Зовні позитивні зрушення в структурі зайнятості камуфлюють процеси, що спрощують ринок праці, виявляють його незрілість порівняно з розвинутими країнами.

Відсутність інституціалізованої системи інформації про ціни на ринку праці, коли інформація залишається лише приватною справою окремих компаній і не оприлюднюється, призводить до викривлення ситуації в сфері оплати інтелектуальної праці. Як вважають спеціалісти консалтингових компаній, без цінової прозорості ефективне функціонування ринку інтелектуальної праці неможливе. Виникає замкнене коло, якщо можливість координації на ринку обмежується відсутністю інформації та навпаки – відсутність координації не сприяє появі інформації. Зростання економіки та процеси модернізації, що вже відбулися в Україні, супроводжуються посиленням нерівності в розподілі результатів економічної діяльності на рівні підприємства, галузі, міжгалузевих та міжрегіональних масштабах. Найвищі заробітки концентруються в паливно-енергетичному та металургійному комплексі, сфері високих технологій, фінансів та кредитування, заробітна плата в цих галузях стала більш диференційованою та перевищила середній рівень по Україні у 2,5 рази. Зростання нерівності сприяє не оздоровленню економіки, а породженню тіньових процесів на ринку праці.

Як показує аналіз досліджень, під впливом інституційних факторів український менталітет працівника виявляє багато самообмежень у разі функціонування на ринку інтелектуальної праці. Це відрізняє вітчизняний ринок праці від ефективного світового. Найбільш вагомими стають: традиції та звички, стереотипи мислення, встановлена система цінностей. Несамостійність прийняття важливих рішень, залежність від зовнішніх обставин, низький характер дисципліни, подвійні стандарти оцінки якості персоналу, переважання особистих цілей над колективними – все це сприяє нестабільності ринку інтелектуальної праці в Україні, спричиняє непередбачувані звільнення, зменшує важливість вартості саме інтелектуального капіталу для власників підприємства. Ринок інтелектуальної праці також тісно пов'язаний з інформаційним ринком та ринком висококваліфікованої освіти, оскільки

саме ці складові створюють основу для формування високоякісного кадрового потенціалу та забезпечення його конкурентоспроможності. Але інститути та інституції в Україні не достатньо забезпечують ефективну мотивацію поведінки суб'єктів на ринку інтелектуальної праці, не посилюють їх взаємодію, не збільшують інформованість та мобільність, не враховують національних особливостей.

Наявність так званих «правил гри» дає змогу знизити рівень невизначеності для учасників ринку інтелектуальної праці, тому необхідно систематизувати інституціональний вплив на цей сегмент, а також на ті складові, що є найвпливовішими – освітній потенціал та інформаційне забезпечення. Важливість саме інституціонального підходу при здійсненні соціально-економічних перетворень усвідомлена багатьма науковцями, тому що висуває на перший план ефективний механізм з трьома постулатами: правова держава, освічене суспільство та ринкова економіка.

Згідно з визначеними вище недоліками, інституційне регулювання ринку праці, а зокрема такого його сегмента, як інтелектуальна праця, повинно орієнтуватися на наступні особливості:

- сприяння професійній підготовці та перепідготовці кадрів;
- підвищення рівня страхування соціального безробіття;
- створення програм найму кваліфікованих кадрів;
- збільшення кількості високотехнологічних робочих місць;
- перегляд законодавчої бази щодо дистанційної та тіньової зайнятості;
- надання заробітній платні державних підприємств даного сегмента ринку праці більшої гнучкості;
- прийняття досвіду розвинених країн у регулюванні ринку інтелектуальної праці.

Для подолання інституційної недосконалості вітчизняного ринку інтелектуальної праці необхідно врахувати деякі елементи:

Провести гармонізацію трудового законодавства та законодавства про зайнятість населення з міжнародними нормами, наприклад, щодо участі висококваліфікованих фахівців виробництва в навчальному процесі.

Розробити ефективні механізми закріплення диверсифікації трудових відносин у законодавстві, зокрема, передбачити регулювання фактично існуючих на практиці,

інноваційних типів трудових контрактів, легалізації новітніх форм нетипової зайнятості, що розповсюджена в світі.

Регулювати розподіл трудових ресурсів, розробку та реалізацію програм підвищення територіальної мобільності інтелектуальних кадрів, залучення та використання іноземних представників ринку інтелектуальної праці.

Інформувати населення щодо ситуації на ринку інтелектуальної праці, наприклад, задля професійної орієнтації молоді, здійснювати проекти, що можуть бути спрямовані на підвищення зацікавленості роботодавців у наймі випускників вишів.

Прогнозувати величини та професійно-кваліфікаційну структуру пропозиції інтелектуальної робочої сили з урахуванням змін демографічної ситуації та структури вищої освіти, що склалася.

Переглянути напрямки та рівні підготовки кадрів з урахуванням прогнозу попиту та пропозиції на ринку праці.

Залучати до фінансування системи перенавчання кошти зацікавлених підприємств, здійснювати підтримку з боку держави ініціатив бізнесу щодо розвитку кадрового потенціалу.

Найефективніше використання вже створених інституцій може допомогти державі у вирішенні означених аспектів проблеми та приведенні основ ринку інтелектуальної праці України до світових тенденцій. Державне інституційне регулювання сприяє більш ефективному розподілу висококваліфікованих трудових ресурсів, покращує умови зайнятості, відновлює баланс між попитом та пропозицією на ринку інтелектуальної праці.

3.9. Вплив діяльності ТНК на інноваційний розвиток української економіки

Ключовою тенденцією розвитку сучасної світової економічної системи є процес транснаціоналізації, що характеризується посиленням домінуючої ролі транснаціональних корпорацій (ТНК) у глобальній економіці. Виходячи за межі національних кордонів і розширюючи масштаби своєї діяльності, ТНК, завдяки своїй економічній потужності, здійснюють суперечливий вплив як на національні

економіки, так і на розвиток світової економіки в цілому. Саме тому феномен ТНК є одним із пріоритетних і дискусійних напрямів сучасних економічних досліджень. В умовах посилення транснаціоналізаційних процесів для України, як країни зі слабкою економікою, проблеми взаємодії з ТНК набувають особливої актуальності.

Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних питань функціонування ТНК здійснили відомі зарубіжні та вітчизняні вчені Дж. Даннінг, Ю. Козак, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, М. Портер, О. Рогач, О. Шнирков, С. Хаймер, С. Якубовський. Різні аспекти діяльності ТНК та їх вплив на національну економіку досліджували Н. Болгарова, Я. Жаліло, В. Македон, В. Мотриченко, М. Овчарук, Т. Паневник, Л. Шабаліна та інші вчені. Проте динамізм транснаціоналізаційних процесів зумовлює необхідність подальших досліджень для пошуку шляхів ефективної взаємодії транснаціональних корпорацій і вітчизняної економіки в сучасних реаліях.

Розглядаючи вплив діяльності ТНК на інноваційний розвиток української економіки проаналізуємо діяльність транснаціональних корпорацій в Україні та визначимо їх вплив на розвиток вітчизняної економіки в сучасних умовах.

За офіційним визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку, транснаціональні корпорації – це міжнародні підприємства, що об'єднують юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм і видів діяльності в двох чи більше країнах і проводять єдину економічну політику та загальну стратегію завдяки одному або декільком центрам прийняття рішень [79]. Центром ТНК є материнська компанія, яка розміщена в країні базування і здійснює централізоване планування, управління та контроль за діяльністю своїх закордонних підрозділів – дочірніх підприємств, асоційованих компаній і філій, що розташовані в приймаючих країнах.

Головною метою ТНК є отримання максимального прибутку за рахунок дешевших ресурсів виробництва (робочої сили й сировини), доступ до ринків збуту та диверсифікація ризиків за рахунок послаблення залежності від кон'юнктури в певній окремій країні.

ТНК є невід'ємною складовою зовнішньоекономічної діяльності будь-якої розвиненої країни. Кількість ТНК та їх філій щороку зростає. За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [79] в усьому світі налічується близько 82 тис. ТНК, що включають 810 тис. зарубіжних філій. Згідно з оцінками аналітиків експорт

зарубіжних філій ТНК складає приблизно 1/3 від загального експорту товарів та послуг, ринкова капіталізація окремих ТНК перевищує 500 млрд. дол. США, а щорічні обсяги продажів становлять 150-200 млрд. дол. [74, с. 59].

Існують різні оцінки діяльності ТНК та їх впливу на економіки як країн базування, так і приймаючих країн. Але в будь-якому випадку слід визнати, що ТНК є найважливішим суб'єктом глобальної економіки, рушійною силою глобалізаційних процесів. ТНК як складна система постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем на національному та світовому рівнях.

Україна в умовах прогресуючої глобалізації світової економіки виступає переважно як країна, що приймає транснаціональні корпорації і певною мірою випробовує на собі переваги і недоліки їх діяльності.

В Україні найбільшими ТНК, які вклали значні фінансові ресурси, є Pepsi Cola з обсягом інвестиційних коштів 250 млн. дол., Coca-Cola – 230 млн. дол. та інші [50, с. 64]. Найбільш привабливими сферами вітчизняної економіки для ТНК є: харчова промисловість (швейцарська компанія Nestle, бельгійська ABInBev, англо-голландська Unilever та ін.); підприємства торгівлі (американська компанія McDonalds Corporation, німецька METRO Cash&Carry та ін.); фінансовий сектор (австрійський Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдинг АГ, французький BNP Paribas, якому належить УкрСиббанк та ін.); фармацевтика (німецькі компанії BASF SE, Bayer AG та ін.). Саме в цих галузях обіг капіталу є швидким, а комерційні ризики мінімальними. Окрім функціонуючих ТНК, в Україні чимало компаній, в основному західних, які просто проводять моніторинг ринку на майбутнє з метою зайняти на ньому певну нішу в перспективі. Ці компанії в основному займаються імпортом-експортом сільгосппродукції та засобів захисту рослин. Для російських ТНК та компаній, зареєстрованих в офшорних зонах, привабливими є паливно-енергетичний комплекс, хімічна промисловість та металургія, бо саме в цих галузях вони мають конкурентні переваги і фінансові можливості для придбання виробничих потужностей і розширення своєї ринкової влади.

Слід зазначити, що в результаті несприятливого інвестиційного клімату значна кількість іноземних інвесторів виходить з українського ринку. Так, за останні три роки вітчизняний ринок залишили понад 30 ТНК, серед яких банки, страхові

установи, металургійна компанія [67, с. 28]. Основними причинами виходу ТНК з України, як зазначають дослідники [4, с. 66], є посилення тиску на бізнес, корупція, неможливість захисту прав у суді та ін. На теперішній час в Україні зафіксовано близько 7 тис. філій іноземних ТНК, тобто лише 0,8% від їх загальної кількості [7, с. 35].

Останнім часом активізують транснаціоналізацію своїх операцій і українські компанії. Їх діяльність виходить за межі національної економіки, що перетворює їх на повноцінні ТНК. До найбільших українських ТНК відносять: «УкрАВТО», «Індустріальний Союз Донбасу» (ІСД), «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ), «Рошен» та ін.

Так, наприклад, автомобільна транснаціональна компанія «УкрАВТО» є найбільшим виробником, дистриб'ютором і сервісним постачальником в Україні. До складу компанії відносять: два заводи з виробництва автомобілів в Україні і два в Польщі, 10 заводів з виробництва комплектуючих в Україні та 12 – у Польщі, 414 сервісних центрів, 476 автосалонів і пунктів продажу. У 2013 році обсяг ринку виріс на 10% порівняно з минулим роком і склав 218,7 тис. легкових автомобілів, при цьому випуск транспортних засобів компанією скоротився на 3,3%. Але, незважаючи на це, чистий прибуток компанії в минулому році сягнув 182,066 млн. грн., тобто зростання відбулося на 42% [65].

Серед об'єктивних проблем, які існують в Україні щодо розширення діяльності ТНК, можна назвати такі [42]:

- нерозвинутість ринкової інфраструктури;
- нестабільність фінансово-кредитної системи, курсу національної валюти;
- обмежена зовнішня орієнтація бізнесу з невеликими розмірами бізнес-груп;
- наздоганяючий характер науково-технологічної діяльності, інноваційної складової господарювання;
- криза високотехнологічних галузей економіки тощо.

Аналіз діяльності ТНК в Україні дозволяє визначити їх позитивний та негативний вплив на вітчизняну економіку. До позитивного впливу ТНК на українську економіку слід віднести:

- значне вливання капіталовкладень в економіку України. Так, за даними Держкомстату України обсяг унесених з початку інвестування в економіку України

прямих іноземних інвестицій станом на 01.01.2014 р. становив 58,2 млрд. дол. США, що порівняно з обсягами на 01.01.1996 р. в 64,8 рази більше [57, с. 4];

- створення додаткових робочих місць та підвищення кваліфікації робітників;
- збільшення податкових надходжень до бюджету країни (серед 20 найбільших платників податків – 11 транснаціональних корпорацій);
- поживавлення внутрішньої торгівлі всередині країни, насичення ринку високоякісними товарами та послугами;
- впровадження інновацій, ноу-хау та найновіших розробок, модернізація підприємств;
- поширення міжнародних стандартів здійснення виробництва та ведення бізнесу та ін.

Однак, діяльність ТНК в Україні спричиняє й негативні наслідки, зокрема:

- держава стає фінансово залежною від стратегії діяльності ТНК;
- корпорації впливають на уряд, відстоюючи власні інтереси;
- придушення та знищення національних виробників, які мають низьку конкурентоспроможність продукції на світовому ринку;
- міжнародні компанії порушують певні права національної робочої сили, законодавство у сфері охорони навколишнього середовища та ін.

Для подолання негативних наслідків діяльності ТНК українському уряду необхідно удосконалити національну законодавчу та нормативну базу щодо функціонування ТНК, здійснити модернізацію вітчизняних підприємств, підвищивши їх конкурентоспроможність, підтримувати національного товаровиробника, зменшуючи залежність від діяльності іноземних ТНК, створити сприятливий інвестиційний і бізнес-клімат для компаній як вітчизняного, так і зарубіжного походження.

У цілому можливості окремих держав протистояти тиску потужних ТНК доводиться визнати досить обмеженими. Тому основним завданням для держави є узгодження інтересів ТНК зі стратегічними пріоритетами економіки України.

Транснаціональні корпорації неоднозначно впливають на національну економіку. З одного боку, їхня діяльність укріплює економіку країни і підвищує рівень життя її громадян, а з іншого, – через переважне їх функціонування в галузях зі

швидким обігом капіталу не сприяє залученню інновацій до стратегічно важливих для розвитку та підвищення конкурентоспроможності держави видів економічної діяльності. Тому перспективним напрямом подальших наукових розвідок може стати пошук оптимальних шляхів для залучення ТНК в стратегічно важливі для України сектори економіки.

Література

1. «Агротон» розмістив єврооблігації на 50 мільйонів доларів. Економічна правда. – 2011. – 7 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/07/7/291102/>
2. Агрозіганти найбагатших українських бізнесменів нараюють борги на сотні мільйонів доларів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lada.fm/2013/04/23/agrogganti-naybagatshih-ukrayinskih-bznesmenv-naroschuyut-borgi-na-sotn-mlyonv-dolarv.html#ixzz2TcdJzWug>
3. Агрохолдинг «Мрія» розмістив 5-річні єврооблігації на 250 млн. доларів із встановленою ставкою на рівні 10,95% річних, повідомляє газета «Комерсант-Україна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zz.te.ua/kompaniya-huty-rozmistyla-jevrooblihotsiji-na-250-mln/>
4. Агрохолдинг Бахматюка дорозмістив єврооблігації на 150 мільйонів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/05/14/374625/>
5. Амоша О.І. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : монографія / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянікін та ін. – НАН України. Ін-т екон. пром-ті. – Донецьк, 2007. – 328 с.
6. Богдан Тетяна. Боргова піраміда та її наслідки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/finances/borgova-piramida-ta-yiyi-naslidki.html>
7. Болгарова Н. К. Транснаціоналізаційні процеси в економіці України / Н. К. Болгарова, Т. М. Паневник // Бізнес Інформ. – № 12. – 2013. – С. 33 – 38.
8. Борг українських агрокомпаній за єврооблігаціями може скласти 1,3 млрд. дол. – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finpost.info/2010/11/18/borg-ukrajinskyh-agrokompanij-za-jevroobligacijamy-mozhe-sklasty-13-mlrd-ekspert.html>

9. Буй Татьяна. Спрос на украинские еврооблигации пока есть. – *Инвестгазета*. – 2011. – № 16. – 28 апреля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://allbe.org/spros-na-ukrainskie-evroobligacii-po-est/>
10. Великий український агрохолдинг розмістив єврооблігації серед 88 інвесторів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/business/161993>
11. Волков О.І. Інноваційний розвиток промисловості України / О.І. Волков., М.П. Денисенко, А.П. Гречан. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
12. Гвелесіані А., Литвин І. Вплив соціально-економічного розвитку на рівень диференціації доходів населення України // *Економіка України*. – 2010. – № 1. – С.82-89.
13. Гошовська Зоряна. Мінус біржа, плюс — облігації:// журнал «АгроМаркет» вересень, 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/magazines>
14. Гриньов А.В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління / А.В. Гриньов. – Харків: ІНЖЕК, 2003. – 308 с.
15. Гриньова В.М. Ринок праці: теоретико-методологічні засади та напрямки розвитку: монографія / В.М. Гриньова, В.В. Самойленко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 168с.
16. Гриценко А. Капіталізація і соціалізація економіки в ретроспективі та перспективі // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Збірник наукових праць. Випуск 15. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна. – 2009. – С.191-195.
17. Гусєв В.О. Законодавче регулювання і стан діяльності у сфері технологій в Україні / В.О. Гусєв, Є.А. Онисько // *Проблемы и перспективы инновационного развития экономики: материалы XVIII международной конференции, Ялта, 30 сентября – 05 октября 2013 г.* – Симферополь: Крымский научный центр НАН Украины и МОН Украины, 2013. – С. 13-19.
18. Диференціація життєвого рівня населення – [Електронний ресурс]: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/duferen2006_u.htm
19. Закон України від 06.09.2002 р. «Про інноваційну діяльність» // *ВВР*, 2002 р., № 36, ст. 266.

20. Зінов'єв І.Ф. Інституціональні основи регулювання ринку інтелектуальної праці в Україні / І.Ф. Зінов'єв, Ю.В. Віхорт // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. – 2009. – № 3. – С. 63-67.
21. Индексы деловой активности (*Index of the current world economy*) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forexaw.com>.
22. Индексы деловой активности. Индексы PMI и Танкан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ereport.ru/articles/indexes/pmi.htm>
23. Исакова Н.Б. Предприятия Украины: Инновационная деятельность и сетевые взаимодействия. / Н.Б. Исакова; под ред. В.П. Соловьева. – К.: Информ.- аналит. агентство, 2012. – 377 с.
24. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права): учеб. / В.О. Калятин. – М.: НОРМА, 2000. – 480 с.
25. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В.Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 560с.
26. Коваленко Н.С. Соціальний аспект функціонування інституційної структури ринку праці України в умовах посилення впливу глобалізаційних процесів / Н.С. Коваленко // *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету*. – 2009. – № 15. – С. 26-30.
27. Ковальова Вікторія. Українську економіку підтримають, Завдяки міжнародним кредиторам держава розрахується за валютними запозиченнями і уникне дефолту. – *Урядовий кур'єр*. – 2014. – 7 червня.
28. Колот А. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії // *Україна: аспекти праці*. – №8. – С.3-11.
29. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. 3-е изд / Ф. Котлер, К.Л. Келлер; пер. с. англ. С.Г. Жильцов. – М.: ООО «ИД Вильямс», 2009. – 462 с.
30. Кочума І. Інституційні передмови людського розвитку в Україні / І. Кочума // *Україна: аспекти праці*. – 2006. – № 5. – С. 35-38.
31. Кравчук І. Євробонди для України: сумнівні перспективи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minprom.ua/digest/131835/html>.
32. Крайнес П.П. Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю / П.П. Крайнес; Академія правових наук України; НДІ інтелектуальної власності. – К.: Вид. дім “ІнЮре”, 2004. – 448 с.

33. Кухта П. Економічна нерівність в Україні. – Електронний ресурс: <http://real-economy.com.ua/publication/22/9737.html>
34. Левитт Т. Маркетинговая миопия. / Т.Левитт // В кн.: Классика маркетинга: сборник работ, оказавших наибольшее влияние на маркетинг: Пер. с англ. / Сост. Б.М. Энис, К.Т. Кокс, М.П. Моква; Пер. Т. Виноградова, Д. Раевская, Л. Царук, А. Чех; Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2001. – С. 11-34.
35. Леденев Андрей, Черновалов Александр. *Ukrlandfarming* привлекат внимания. Компания провела доразмещение своих еврооблигаций // Коммерсантъ. – 2013. – 15 мая. – С. 7.
36. Лейш Н.В., Озаріна О.В. Зовнішні запозичення України на ринку єврооблігацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/ N177/N177p/122-129.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N177/N177p/122-129.pdf).
37. Литовченко И.Л. Генезис и эволюция информационной концепции маркетинга : [монография] / И.Л. Литовченко. – К.: Наукова думка, 2011. – 228 с.
38. Литовченко И.Л. Эволюция теории маркетингу в сучасних умовах / И.Л. Литовченко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М.І. Звєряков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2010. – Вип. 39. – С. 103-106.
39. Мазур А.А. Технопарк інститута електросварки ім. Е.О. Патона НАНУ: результати і перспективи / А.А.Мазур // Наука та інновації. – 2008. – Т. 4. – №1. – С.74-80.
40. Македон В. В. Формат взаємодії транснаціональних корпорацій та реального сектора національної економіки України / В. В. Македон // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). Т. 1. – С. 250 – 258.
41. Мельников О.Н. Управление интеллектуально-креативными ресурсами наукоемких производств. – М.: Машиностроение, 2004. – 399 с.
42. Методичні засади проведення опитувань щодо ділових очікувань підприємств національним банком України / веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>
43. Мефферт Х. Маркетинг. Управление предприятием. Тенденции и перспективы развития / Х. Мефферт. – М., 2001. – С. 23–52.

44. Мінімальна зарплата в Україні. Середньомісячна зарплата в Україні. – Електронний ресурс: <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>
45. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. , 2011. – 416 с. – Електронна версія: <http://www.president.gov.ua>
46. МРІЯ Агрохолдинг завершив розміщення єврооблігацій на суму 250 млн. доларів США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mriya.net/press_center/company/2011/289/
47. Національні рахунки. Валовий внутрішній продукт (1990-2011рр.). – Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
48. Овчарук М. П. Особливості поширення та впливу ТНК на економіку України [Електронний ресурс] / М. П. Овчарук, В. М. Мотриченко // Фінансовий простір. – 2013. – № 3 (11). – С. 61 – 67. – Режим доступу до журн. : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1303/13omprot.pdf>.
49. Окландер М.А. Чтобы быть эффективным маркетинг должен измениться / М.А. Окландер // Экономист. – 2014. – №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua-ekonomist.com/6661-schob-buti-efektivnim-marketing-povinen-zmnitisya.html>
50. Офіційний веб-сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
51. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
52. Очимовская Татьяна. Украинские компании залегают в долги// Газета «Комментарии». – 2013. – № 15. – 19 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://gazeta.comments.ua/?art=1366278191>
53. Павленко И.И. Пути повышения инновационной активности предприятий Украины / И.И. Павленко // Социальные факторы устойчивого инновационного развития экономики: тез. докл. II Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 22–23 сент. 2010 г.). – Минск, 2010. – С.134-135.
54. Петрова І.Л. Регулювання зайнятості у світлі глобалізаційної перспективи / І.Л. Петрова // Економіка та держава. – 2005. – № 2. – С. 19-20.

55. Прямі іноземні інвестиції [Електронний ресурс] // Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України: статистичний зб. / Держ. ком. статистики України. – К., 2014. – Режим доступу до зб. : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
56. Рожков Г.В. Генезис глобальной инновационной экономики / Под ред. С.Г. Ерошенкова и М.Г. Ерошенкова. – М.: МАКС Пресс, 2013. – 556 с.
57. Руденко В. Большое одолжение. Украинские заемщики привлекли \$6,4 млрд за счет выпуска еврооблигаций // Коммерсантъ Украина. – 2013. – 21 октября. – С.5.
58. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. – Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – К., 2012. – 74с. – Електронний ресурс: <http://ukrstat.gov.ua/>
59. Сніжко Олена. Успішне проведення виборів знизило вартість позикових ресурсів для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2014/05/31/326931>
60. Соломянюк Н.М. Еволюція теорії маркетингу / Н.М. Соломянюк // Економіка і регіон. – 2012. – № 4 (35) – С.210-213.
61. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке. / Монография. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 364 с.
62. Тимошенко Є. «У пошуках джерел фінансування» // видання «АгроМаркет». – 2012. – листопад. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/u-poshukah-dzherel-fnansuvannya.html>
63. «УкрАВТО» в 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investfunds.ua/news/ukravto-v-2013g-uvelichila-chistuyu-pribyl>.
64. Финансовая турбулентность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://director.com.ua/reitingi-i-statistika/fnansovaya-turbulentnost>
65. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі : аналітична доповідь / [Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Белінська Я. В. та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 65 с.
66. Ходырев А. Занесли в актив / А. Ходырев // Эксперт. – 2010. – №11. – С. 21.
67. Хэнсон У. Internet-маркетинг: Учебно-практическое пособие / У. Хэнсон ; пер. с англ. Ю.А. Цыпкина. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 527 с.

68. Цибульов П.М. *Управління інтелектуальною власністю* / П.М. Цибульов, В.П. Чеботарьов, В.Г. Зінов, Ю. Суїні; П.М. Цибульов (ред.). – К.: К.І.С., 2005. – 448 с.
69. Черновалов Александр. «Креатив Групп» соскользнула с размещения // *Коммерсант*. – 2013. -14 мая. - С.5 -6.
70. Черновалов Александр. «Мироновский хлебопродукт» вычисляет проценты. Компания объявила о рефинансировании займа на \$ 350 млн // *Коммерсантъ*. – 2013. – 11 марта. – С.6
71. Чухно А.А. *Твори: у 3 т.* / А.А. Чухно. — К. : НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-досл. фін. ін-т при Мін-ві фін. України, 2006. – Т.2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512с.
72. Шабаліна Л. Аналіз впливу транснаціональних корпорацій на економіку України / Л. Шабаліна, М. Корнейченко // *Схід*. – 2012. – № 3 (117), травень – червень. – С. 59 – 63.
73. Шишкин О. Мифы и реалии украинских технопарков / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://society.lb.ua/science/2010/10/13/69007_mifi_i_realii_ukrainskih_tehnopa.html
74. Штофер Г.А. *Розвиток підходів до оцінки ділової активності регіону в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка»* / Г.А. Штофер. – Сімф., 2005. – 20 с.
75. *Экономика, основанная на знаниях: [учеб. пособ.]*; под общ. ред. А.Л. Гапоненко. – М.: РАГС, 2006. – 352 с.
76. CIA World Factbook. Distribution of family income – Gini index -
<http://webcache.googleusercontent.com/>
77. *World Investment Report 2009: United Nations Conference on Trade and Development*. – New York and Geneva, 2009.
78. Cbonds-Украина – сайт информационного агентства Cbonds, посвященный рынку облигаций и еврооблигаций Украины. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ua.cbonds.info>.

РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ СУСПІЛЬСТВА

4.1. Стратегія інноваційного розвитку і проблеми соціалізації економіки України

Орієнтири світової економіки на відновлення економічного зростання у сучасний посткризовий період та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку спираються на використання різноманітних резервів і чинників активізації економічної кон'юнктури. Найбільш впливовими з них є реалізація можливостей забезпечення інноваційної моделі економічного розвитку, посилення антициклічного державного регулювання та підвищення його ефективності.

В економіці України, не зважаючи на проголошення інноваційного розвитку економіки як основи підвищення рівня доходів та добробуту населення і певних реальних позитивних зрушень, за останні роки маємо низьку вартість робочої сили, значну диференціацію доходів населення, високий рівень бідності, недостатній розвиток малого та середнього бізнесу. Усе це негативно впливає на подальше економічне зростання, обмежує платоспроможний попит, стримує стимули до інвестиційної діяльності та інноваційного розвитку, до підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Теоретичні та практичні питання реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки для забезпечення підвищення рівня життя населення, розвитку людського капіталу, а також посилення стимулюючої ролі доходів в економічному зростанні знаходяться в центрі уваги багатьох закордонних і вітчизняних вчених, особливо таких як, Дж. Б'юкенен, Дж. Гелбрейт, Д.Белл, Г.Клейнер, Л.Нельсон, А. Сен, І.Бондар, О.Боков, Н.Вишневська, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Гриценко, О.Грішнова, Т.Кір'ян, А.Колот, Е.Лібанова, Л.Лісогор, І.Лукінов, Л.Федулова, М.Федорова, Л.Шаульська і багато інших.

Визнаючи досягнення названих учених в розробках сутності та механізму реалізації інноваційної моделі розвитку, підвищення ролі людського капіталу, необхідно підкреслити те, що на сучасному етапі розвитку національної економіки України особливо актуальними є питання взаємозв'язку інноваційного розвитку

національної економіки і підвищення рівня життя, удосконалення процесів розподілу доходів, формування сприятливих умов для підвищення якості людського капіталу, зменшення рівня диференціації доходів та посилення державного регулювання процесів соціального розвитку в цілому.

Розглядаючи стратегію інноваційного розвитку і проблеми соціалізації економіки України, дослідимо необхідність реалізації в державній соціально-економічній політиці України взаємозв'язку інноваційного розвитку національної економіки та її соціалізації для підвищення добробуту населення з орієнтацією на відповідні світові стандарти.

В ХХІ ст. основним напрямом прогресу цивілізації є створення економіки знань, в якій пріоритетного значення набуває розвиток людського капіталу. Саме він, як уже доведено теорією і підтверджено практикою економічно розвинутих країн, відіграє основну роль у забезпеченні інноваційного розвитку. У зв'язку з цим особливого значення набувають теоретичні розробки і практичне врахування в державній політиці проблем взаємозв'язку економічного і соціального для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Слід підтримати думку авторів, які вважають: «Розуміння діалектики взаємозв'язку та взаємообумовленості виокремлених вище категорій є «ключем» до усвідомлення глибинних засад соціальної політики, соціалізації економічного поступу та їх ролі у забезпеченні стійкого розвитку економіки і суспільства» [17, с.5]. Потребує усвідомлення і використання нова парадигма взаємообумовленості соціальної та економічної компонент суспільного розвитку за умов постіндустріальної економіки, значний внесок в розробку якої вніс лауреат Нобелівської премії з економіки (1998 р.) А.Сен, стверджуючи, що сучасний розвиток – це розширення людських можливостей, людської свободи у виборі різних стилів життя [17, с.5].

Поняття соціалізації по-різному трактується в економічній літературі. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є підхід авторів, які розглядають взаємозв'язок економічного і соціального через діалектику співвідношення капіталізації й соціалізації і доводять, що соціалізація економіки пов'язана із підкоренням економічних процесів інтересам розвитку людини.

Соціалізація в постіндустріальній економіці охоплює такі складові: соціалізацію власності; соціалізацію процесу праці; соціалізацію наслідків виробництва. У трансформаційній економіці інверсійного типу соціалізація економіки не має відповідного сформованого рівня. Це проявляється в значній диференціації доходів населення, в неможливості великої частини суспільства реалізувати свій людський потенціал, в соціальній незахищеності широких верств населення та потребує відповідної соціальної політики з боку держави. Концентрація зусиль держави на проблемах розвитку людини, боротьби з бідністю, зменшення різкої диференціації доходів, забезпечення населення робочими місцями повинні спиратись на розширення можливостей людей для реалізації своїх здібностей. Економічне зростання і здійснення економічних реформ в Україні має сприяти досягненню національних цілей розвитку, до яких відносяться: забезпечення гідних умов життя всім громадянам України; створення умов для розвитку та поліпшення життя майбутніх поколінь українців; гарантії незалежності та безпеки держави [23; 36].

Реалізація стратегії інноваційного розвитку національної економіки виступає основним шляхом для подолання величезного технологічного відставання України від економічно розвинутих країн. Про наявність такого відставання свідчить низький рівень конкурентоспроможності економіки України, оскільки саме в ній знаходить прояв здатність країни виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення. Так, за даними Всесвітнього Економічного Форуму про рейтинг національних економік за індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI), який є інтегральним показником порівняльної конкурентоспроможності країн, Україна посіла у 2010-2011 рр. 89 місце серед 139 країн світу, навіть знизивши свої позиції за останні п'ять років, оскільки в 2005 р. це було 64 місце. Попереду України Албанія – 88 місце, а за Україною Гамбія – 90 місце. Найвищі місця займають: Швейцарія – 1 місце, яка не втратила його з попереднього рейтингу. Далі йдуть Швеція і Сінгапур – 2 та 3 місця відповідно. США за минулий рік опустилися на дві позиції і займають 4 місце, що пояснюється ослабленням фінансових ринків, зменшенням макроекономічної стабільності. Німеччина як «локомотив єврозони» піднялася за минулий рік з 7 на 5 позицію, а першу десятку країн-лідерів замикає Канада. Європейські країни продовжують переважати в першій

половині рейтингу серед найбільш конкурентоспроможних економік [40, с.43]. З метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки необхідно створити умови для стабільного розвитку бізнесу і прозорого механізму захисту конкуренції, зниження рівня корупції та бюрократії, удосконалення корпоративного управління та введення в практику бізнесу соціальної відповідальності.

Забезпечення інноваційного розвитку національної економіки значною мірою залежить від ефективності державного регулювання соціально-економічних процесів. Важливе значення в дослідженні цього питання має аналіз виконання державою так званих сучасних і традиційних функцій за рахунок відповідного використання бюджетних ресурсів. Сучасні функції держава виконує, здійснюючи видатки на освіту, фундаментальні та прикладні наукові дослідження, охорону здоров'я тощо. Виконання традиційних функцій держави пов'язане з видатками на оборону, забезпечення громадського порядку, безпеку і судову владу, функціонування законодавчої та виконавчої влади. За таким підходом співвідношення державних видатків на фінансування сучасних і традиційних функцій у відсотках до ВВП у 2007 р. складало: по світу в цілому – 3,4 : 1; по розвинених країнах – 6,4 : 1; по країнах з перехідною економікою 5,8 : 1; а в Україні – 1,6 : 1, що свідчить про невідповідність використання державою суспільних ресурсів сучасним вимогам і світовим тенденціям [36, с.264].

Посилення соціалізації економіки стосується формування всього комплексу умов для пріоритетного розвитку людини. Першочергового вирішення в Україні потребують особливо гострі соціальні проблеми: бідності, різкого майнового розшарування населення, безробіття, соціальної незахищеності для значної частини населення тощо.

Відсутність необхідних умов для ефективного використання трудового потенціалу викликає масштабну бідність, особливо серед працюючого населення. У 2010 р. за національним відносним критерієм рівень бідності складав 26,4% [23]. Про зростання бідності та значне розшарування економічно активного населення за рівнем доходів, яке в умовах кризи ще погіршилось, свідчать дані національних соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціальних досліджень (УІСД) та Центром «Соціальний моніторинг» у 2010 р. [2, с.63].

Як видно із таблиці 4.1, серед опитаних у категорії приватні підприємці, бізнесмени, фермери сумарно 80% віднесли себе до забезпечених вище за середній рівень та середньозабезпечених, а в категорії наймані працівники підприємств державного сектору, приватних підприємств та самозайнятих сумарно більше половини віднесли себе до забезпечених нижче за середній та низький рівень забезпеченості.

Таблиця 4.1.

Розподіл економічно активного населення України за рівнем матеріального становища і видом зайнятості у 2010 р. (%) [2, с.63].

Вид зайнятості	Самооцінка респондентами рівня матеріального становища родини			
	Високий і вищий за середній	Середній	Нижчий за середній	Низький і дуже низький
Наймані працівники підприємств державного сектору	5	45	35	15
Наймані працівники приватних підприємств	7	34	41	18
Приватні підприємці, бізнесмени, фермери	40	40	14	6
Самозайняті (самостійно визначають місце та час роботи)	8	45	31	16

Не сприяє створенню національної єдності й процес інтенсивного зростання диференціації доходів населення. Загрозливою в цьому плані є ситуація в Україні, згідно з якою у 2009 р. децильний коефіцієнт становив 1 : 40, хоча, як показує світова практика, для соціальної безпеки передбачається неперевикнення цього коефіцієнту у співвідношенні 1 : 7 [15, с.14].

Низький рівень доходів працюючих доповнюється достатньо високим рівнем безробіття, особливо серед молоді. Посилюється соціальна незахищеність значної частки населення, більше усіх це стосується пенсіонерів. Все це не сприяє формуванню та укріпленню позицій середнього класу, від якого значною мірою залежить підвищення ділової активності та утвердження стабільності в суспільстві. Формуються песимістичні погляди щодо перспектив розвитку національної економіки, особливо це відбувається серед випускників вищих навчальних закладів і кваліфікованих молодих фахівців, які мобілізують свої зусилля на пошук більш оплачуваної роботи за кордоном. Така тенденція соціального розвитку протирічить національним цілям розвитку, не сприяє сталому економічному зростанню і свідчить

про послаблення регулюючого впливу держави у вирішенні важливих соціальних проблем.

Соціалізація розвитку не тільки не може бути перешкодою економічному зростанню, а й повинна сприяти формуванню соціального середовища для ефективного використання людського потенціалу, становлення громадянського суспільства, захисту національних інтересів.

Таким чином, інноваційний розвиток національної економіки має бути основою для вирішення соціальних проблем, в зв'язку з чим у державній політиці необхідно враховувати наступне: по-перше, реально забезпечити створення умов для розвитку людського капіталу, підвищення добробуту населення, ліквідації соціальної напруги; по-друге, здійснювати цілеспрямоване стратегічне стимулювання інвестиційної активності для внутрішніх господарських суб'єктів та покращити інвестиційний клімат для іноземних інвесторів; по-третє, в інвестиційному процесі сприяти пріоритетному розвитку вищих технологічних укладів економіки; по-четверте, активно підтримувати з боку держави інноваційні проекти в реальному секторі, в сфері освіти, медицини, екології; по-п'яте, значно посилити державне регулювання процесів формування доходів населення з метою зменшення їх диференціації, підвищення доходів працюючих, наближення рівня заробітної плати до реальної вартості робочої сили, зменшення масштабів бідності, посилення соціальної відповідальності бізнесу.

Інноваційний розвиток національної економіки, підпорядкований підвищенню добробуту населення та вирішенню найважливіших соціальних проблем, зможе забезпечити Україні подальший соціально-економічний прогрес і реальний рух в напрямі до Європейської інтеграції.

4.2. Соціальна політика України та її вплив на інноваційний розвиток

Сучасний стан розвитку України супроводжується появою гострих соціально-економічних проблем, які спричиняють серйозні зміни якості життя населення, що виявляється у скрутному економічному становищі населення країни, погіршенні фізичного здоров'я, скороченні середньої тривалості життя, збільшенні диференціації доходів різних груп населення, погіршенні соціальної захищеності, соціального

забезпечення, зниженні реальної заробітної плати, середньої пенсії, розвитку небезпечної ситуації у галузях соціальної сфери тощо.

Відсутність системного підходу до формування державної соціальної політики, державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації призвела до фрагментарності вирішення нагальних соціальних проблем. Більшість заходів соціальної політики мають декларативний характер і у повному обсязі не реалізовано.

Питання побудови ефективної соціальної політики, соціального захисту, регулювання соціальної сфери розглядаються в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: О. Амоші, Т. Аткинсона, Н. Борецької, М. Волгіна, В. Гейця, О. Грішнєвої, Г. Еспінг-Андерсена, Т. Заславської, Т. Кір'ян, А. Колота, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, Т. Маршалла, В. Новікова, О. Новікової, У. Садової, Дж. Стигліца, Р. Тітмуса, Є. Холостової, О. Яременка та інших.

Разом з тим, глибоке дослідження теоретичних питань соціальної діяльності не завжди дозволяє робити дієві рекомендації щодо ефективної реалізації соціальної політики в умовах безперервного розвитку економічної системи.

Розглядаючи соціальну політику України та її вплив на інноваційний розвиток, зробимо оцінку основних тенденцій і проблем реалізації державної соціальної політики в Україні

Соціально-економічна ситуація в Україні кардинально змінила життя населення. Погіршення економічної ситуації призвело до поглиблення розшарування суспільства за рівнем доходу і, як результат, до диференціації життєвого рівня населення.

Насьогодні, пріоритетними завданнями у сфері соціального захисту та соціального забезпечення є підвищення ефективності управління бюджетними коштами для державної підтримки соціально вразливих верств населення, подальше реформування сфери надання соціальних послуг та соціального захисту, які проаналізуємо на прикладі формування та виконання держбюджету України за 2013 рік.

Всього Міністерству соціальної політики України в держбюджеті на 2013 рік передбачено виділити 88 млрд. 659,19 мільйонів грн. Пенсійний фонд із цієї суми становить 83 млрд. 233,56 мільйонів грн. Це на 18,7 млрд. грн. (або на 29%) більше, ніж у 2012 р. [12].

У бюджеті на 2013 рік передбачено вирішення ряду питань соціального характеру, для чого додаткові ресурси бюджету (проти показників 2012 року) спрямовуються насамперед на:

- запровадження нових розмірів мінімальної заробітної плати, підвищення окладів працівникам бюджетних установ – 9,8 млрд грн.;
- збільшення допомоги сім'ям з дітьми – 8,1 млрд грн.;
- збільшення мінімальної заробітної плати і прожиткового рівня для працюючих осіб на 8,7%;
- збільшення на 26,2%, до 39 млрд. грн. субвенції на допомогу сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам.

Що стосується видатків у сфері пенсійного забезпечення, які були запроваджені у 2012 році, то їх враховано у повному обсязі, зокрема, на:

- перерахунок пенсій громадянам, які вийшли на пенсію до 2008 року – 22,2 млрд. грн.;
- підвищення доплати до пенсій для членів сімей померлих інвалідів війни – 0,3 млрд. грн.;
- підвищення доплати до пенсій для учасників війни – 0,7 млн. грн. [12].

Так, розміри державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми протягом року зростатимуть відповідно до зростання розмірів прожиткового мінімуму у 2013 році.

У порівнянні з розмірами, які діяли у 2012 році, розміри допомоги при народженні дитини у 2013 році планується збільшити на 8,7%.

Мінімальний розмір допомоги по вагітності та пологах незастрахованим особам в середньому у 2013 році прогнозується у сумі 1,254 тис. гривень проти 1,153 тис. гривень у 2012 році [3].

Максимальний розмір допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку в середньому за рік підвищується з 1,098 тис.гривень в 2012 році до 1,194 тис.гривень у 2013 році.

Розмір допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, в середньому за рік підвищується з 1,831 тис грн та з 2,282 тис грн в залежності від віку дитини у 2012 році до 1,989 тис грн та 2,539 тис грн у 2013 році [3].

Максимальний розмір допомоги на дітей одиноким матерям в середньому за рік підвищується з 458 грн. для дітей віком до 6 років, 570 грн. для дітей віком від 6 до 18

років, 549 грн. для дітей віком від 18 до 23 років, які навчаються, у 2012 році до 497 грн. для дітей віком до 6 років, 635 грн. для дітей віком від 6 до 18 років, 597 грн. для дітей віком від 18 до 23 років, які навчаються, у 2013 році [3].

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» мінімальну заробітну плату встановлено у розмірі: з 1 січня – 1147 гривень, з 1 грудня – 1218 гривень (приріст середньорічного показника (1153 грн.) до попереднього року (1098 грн.) становитиме 5%) [12].

Тенденції зростання мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму за останні роки, наведені у таблиці 4.2 та таблиці 4.3.

Таблиця 4.2.

**Показники мінімальної заробітної плати
у 2011 – 2013 рр., грн. [33]**

2011 р.	
Період дії	Місячний розмір
1 січня – 31 березня	941,00
1 квітня – 30 вересня	960,00
1 жовтня – 30 листопада	985,00
1 грудня – 31 грудня	1004,00
2012 р.	
Період дії	Місячний розмір
1 січня – 31 березня	1073
1 квітня – 30 червня	1094
1 липня – 30 вересня	1102
1 жовтня – 30 листопада	1118
1 грудня – 31 грудня	1134
2013 р.	
Період дії	Місячний розмір
1 січня – 30 листопада	1147
1 грудня – 31 грудня	1218

Таблиця 4.3.

Показники прожиткового мінімуму у 2011 – 2013рр., грн. [9]

2011 р.					
Розмір прожиткового мінімуму	Період дії				
	1 січня – 31 березня	1 квітня – 30 вересня	1 жовтня – 30 листопада	1 грудня – 31 грудня	
Розмір прожиткового мінімуму на одну людину	894	911	934	953	
дітям до 6 років	816	832	853	870	
дітям від 6 до 18 років	977	997	1022	1042	
працездатним особам	941	960	985	1004	
особам, що втратили працездатність	750	764	784	800	
2012 р.					
Розмір прожиткового мінімуму	Період дії				
	1 січня – 31 березня	1 квітня – 30 червня	1 липня – 30 вересня	1 жовтня – 30 листопада	1 грудня – 31 грудня
Розмір прожиткового мінімуму на одну людину	1017	1037	1044	1060	1095
дітям до 6 років	893	911	917	930	961
дітям від 6 до 18 років	1112	1134	1144	1161	1197
працездатним особам	1073	1094	1102	1118	1134
особам, що втратили працездатність	822	838	844	856	884
2013 р.					
Розмір прожиткового мінімуму	Період дії				
	1 січня – 30 листопада		1 грудня – 31 грудня		
Розмір прожиткового мінімуму на одну людину	1108		1176		
дітям до 6 років	972		1032		
дітям від 6 до 18 років	1210		1286		
працездатним особам	1147		1218		
особам, що втратили працездатність	894		949		

У 2011 р. показники мінімальної заробітної плати збільшилися на 8,79%. Протягом 2012 р. розмір мінімальної заробітної плати виріс ще на 11,92%. Згідно з бюджетом, впродовж 2013 р. планується збільшення розміру мінімальної заробітної плати на 6,63%.

Данні таблиці 4.3. показують щорічне збільшення рівня прожиткового мінімуму для окремих категорій населення. Встановлені Законом розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб дорівнюють розмірам мінімальної зарплати. Державним бюджетом України на 2013 рік, на відміну від попередніх законів, прожитковий мінімум протягом року підвищуватиметься лише один раз (1 грудня); традиційно ж він коригувався також 1 квітня та 1 липня.

Ще однією соціальною проблемою в Україні є бідність пенсіонерів. Так, 90% пенсій, що призначаються на загальних підставах (тобто недержавним службовцям,

не працівникам суду або прокуратури, не військовим), нижче за реальний поріг бідності. Розміри пенсійних виплат за солідарною системою, збільшувалися з 2009 р., але з урахуванням темпів інфляції чи у порівнянні з курсом долара США чи Євро – реальний розмір пенсії зменшується, оскільки з 2010 року по 2011 українським пенсіонерам додали всього 122 гривні, тоді як річний індекс інфляції склав 30-35%, а за деякими групами товарів і більше.

Таблиця 4.4.

**Мінімальна пенсія на 2013 рік в Україні (за віком),
по місяцям [22]**

Періоди нарахування	з 01 січня по 30 листопада	з 01 по 31 грудня
Сума пенсії	894 грн.	949 грн.
Приріст	(+1,13%)	(+6,152%)

Мінімальна пенсія на 2013 рік в Україні встановлюється Законом «Про держбюджет на 2013 рік» за поданням Кабінету Міністрів України (Міністерства фінансів) – вона не може бути менш ніж прожитковий мінімум (див. табл. 4.4.).

Отже, в Україні необхідним є реформування системи пенсійного забезпечення, яке має створити належні умови для підвищення рівня пенсій, раціонального перерозподілу функцій між державою, роботодавцями і працюючими щодо соціального захисту громадян похилого віку, а також залучити нагромаджені пенсійні кошти для реалізації політики економічного зростання.

Таким чином, у 2013-2014 роках передбачається здійснити такі заходи:

- поетапне підвищення прожиткового мінімуму для основних соціальних груп населення з метою приведення його у 2014 році до фактичного розміру;
- поетапне підвищення посадового окладу (тарифної ставки) працівника першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з метою приведення його у 2014 році до розміру мінімальної заробітної плати;
- поетапне підвищення розмірів видів державної допомоги з метою приведення доходів малозабезпечених громадян до рівня відповідного прожиткового мінімуму;
- удосконалення порядку призначення та індексації пенсій;
- поетапне підвищення розміру пенсійних виплат для інвалідів війни, дітей війни, членів сімей загиблих та померлих військовослужбовців;

- запровадження нового механізму фінансування соціальних послуг за принципом «гроші ходять за клієнтом»;
- збільшення обсягу надання соціальних послуг сім'ям з дітьми;
- підвищення рівня соціального захисту дітей-сиріт;
- поліпшення надання соціальних послуг самотнім престарілим громадянам, інвалідам усіх категорій, сім'ям з дітьми, дітям-сиротам;
- створення єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку та управління коштами соціальної сфери та впровадження електронних соціальних карток;
- обґрунтоване підвищення рівня мінімальної заробітної плати з урахуванням пропозицій соціальних партнерів;
- підвищення рівня середньої заробітної плати в бюджетній сфері;
- створення законодавчих умов для сприяння зайнятості, детінізації заробітної плати, легалізації незареєстрованих виплат заробітної плати та трудових відносин;
- стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення, запровадження програм спільного інвестування.

Отже, реалізація стратегічного курсу на досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися насамперед на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створення та впровадження правових і організаційних умов недопущення зниження рівня життя населення України.

4.3. Диференціація доходів населення та проблеми сталого соціально-економічного розвитку

Пошуки шляхів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку для світової економіки на сучасному посткризовому етапі базуються на активізації інноваційної діяльності, посиленні антициклічного регулювання та підвищенні ефективності різних напрямів соціальної політики. В Україні попри проголошені пріоритети забезпечення умов для підвищення добробуту і людського розвитку, реалізації економічних свобод, соціального захисту населення та застосування для цього інноваційної моделі економічного зростання, навіть за наявності певних зрушень в цих питаннях за останні роки, досягнуті наслідки ринкових трансформацій свідчать про низький рівень добробуту, значну диференціацію доходів населення,

високий рівень бідності, недостатній соціальний захист населення, труднощі в розвитку підприємництва. Все це породжує соціальну напруженість, перешкоджає забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку і обумовлює актуальність даних досліджень.

Наукові розробки теоретичних та практичних питань взаємозв'язку диференціації доходів населення з процесами економічного зростання здійснюються великою кількістю вітчизняних і зарубіжних вчених. Значний внесок зробили видатні економісти: А.Сміт, Д.Рікардо, Д.Міль, К.Маркс, А.Маршал, М.Туган-Барановський, Дж.М.Кейнс, С.Кузнець, Р.Барро, А.Сен та інші. Активно досліджують цю проблему сучасні українські вчені: Ю.Архангельський, О.Бабак, Г.Волинський, А.Гриценко, І.Гнибіденко, А.Гвелесіані, Е.Лібанова, І.Малий, В.Семенов, С.Панчишин, Л.Черенько та інші. Різні аспекти даної проблеми є предметом досліджень російських вчених, серед яких: А.Алам, В.Бобков, Р.Ємцов, С.Кузнєцов, Н.Рабкіна, А.Суворов та інші.

Розгляд диференціації доходів населення та проблем сталого соціально-економічного розвитку, полягає в необхідності дослідження шляхів підвищення добробуту та зменшення високого рівня диференціації доходів населення з орієнтацією на світові стандарти, у взаємозв'язку із забезпеченням сталого соціально-економічного розвитку в Україні.

В умовах ринкової економіки диференціація доходів населення є цілком природним явищем. Вона забезпечує мотивацію суб'єктів економічної діяльності, оскільки обумовлюється існуванням приватної та інших форм власності і відповідно різними джерелами отримання доходів, можливостями розвитку підприємницької діяльності, різною ціною товару робочої сили в залежності від її вартості, попиту і пропозиції на ринку праці тощо. Все це сприяє реалізації інтересів усіх власників виробничих ресурсів, стимулюючи соціально-економічний прогрес. Разом з тим, ми погоджуємось із дослідниками, згідно із думкою яких, нерівний майновий стан членів суспільства вважається одним із потужних стимулів соціально-економічного прогресу, але лише тоді, коли для кожного громадянина створено відносно однакові можливості реалізувати свій потенціал [10, с. 82]. За таким підходом особливої важливості набувають теоретичні розробки і практичне врахування в державній

політиці проблем взаємозв'язку економічного та соціального для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Розуміння діалектики економічного і соціального та їхньої взаємообумовленості виступає свого роду ключем до усвідомлення глибинних засад соціальної політики, соціалізації економічного поступу та їх ролі у забезпеченні стійкого розвитку суспільства.

Соціалізація знаходить різне трактування в економічній літературі в залежності від аспектів дослідження. Найбільш обґрунтованим підходом, на наш погляд, є трактування взаємозв'язку економічного і соціального через діалектику співвідношення капіталізації та соціалізації, визнаючи останню як підкорення економічних процесів інтересам розвитку людини. Соціалізація в постіндустріальному суспільстві під впливом розвитку капіталізації є більш зрілою та охоплює такі складові: соціалізацію власності, соціалізацію процесу праці, соціалізацію наслідків виробництва. В трансформаційній економіці інверсійного типу соціалізація економіки ще не досягла відповідного сформованого рівня, що проявляється у високому рівні диференціації доходів населення, в неможливості великої частини суспільства реалізувати свій людський потенціал, в соціальній незахищеності широких верств населення тощо [16, с.194]. У зв'язку з цим концентрація зусиль держави на проблемах розвитку людини, боротьби з бідністю, зменшення різкої диференціації доходів, забезпечення населення робочими місцями повинні спиратись на розширення можливостей людей для реалізації своїх здібностей. Економічне зростання і здійснення економічних реформ в Україні має сприяти досягненню національних цілей розвитку, до яких відносяться: забезпечення гідних умов життя усім громадянам України; створення умов для розвитку та поліпшення життя майбутніх поколінь українців; гарантії незалежності та безпеки держави [23]. В реальній дійсності умови досягнення поставлених цілей для України є набагато складнішим в порівнянні з іншими країнами, навіть постсоціалістичними.

Негативний вплив надмірної нерівності доходів на процеси економічного зростання, за дослідженнями, що проводились науковцями, Світовим банком та іншими міжнародними організаціями, виявлено в різних країнах світу, однак в Україні це особливо небезпечний і дестабілізуючий фактор в житті суспільства.

Аналіз макропоказників розвитку української національної економіки за останнє двадцятиріччя показує наявність нестабільності динаміки економічного зростання (навіть після його відновлення з 2000 р.) та зниження темпів зростання ВВП за останні роки. Так, темпи зростання реального ВВП в Україні (% до попереднього року) склали: 1991 р. – 91,3%; 1996 р. – 90%; 2000 р. – 105,9%; 2004 р. – 112,1%; 2008 р. – 102,3%; 2009 р. – 95,6%; 2010 р. – 104,1%; 2011 р. – 105,2%; 2012 р. – 100,2% [25]. Це обумовлено не тільки впливом світової економічної кризи, а й недоліками в реалізації реформування національної економіки, здійсненні державного регулювання соціально-економічного розвитку, недооцінкою впливу надмірного рівня диференціації доходів та перерозподільного механізму на економічне зростання і людський розвиток.

На цьому фоні значні ризики для реалізації сталого соціально-економічного розвитку в українському суспільстві утворюють показники соціального розвитку. Наприклад, мінімальна заробітна плата зрівнялась з прожитковим мінімумом для працездатних осіб та почала випереджати загальний показник прожиткового мінімуму тільки у 2010 р., а в січні 2013 р. співвідношення мінімальної заробітної плати та загального показника прожиткового мінімуму склали 104,0%. Індекс Кейтца (співвідношення індексу мінімальної заробітної плати і заробітної плати на одного штатного працівника), що визнається як показник ефективності подолання бідності, за рекомендаціями МОП повинен складати 50%, а за рекомендаціями Європейського Союзу – 60%, в Україні в грудні 2012 р. становив всього 33% (при мінімальній заробітній платі – 1134 грн.) [21].

За офіційними даними Держстату України, має місце тенденція до значного зменшення чисельності населення із середньодушеви́ми еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум, цей показник від загальної чисельності населення складав: у 2000 р. – 80,2%, а у 2011 р. – 7,8%. При цьому квінтельний коефіцієнт диференціації фондів (по загальних доходах) населення України складав у 2000 р. – 4,4 рази, а у 2011 р. – 3,4 рази [18]. Ці дані не відбивають високого рівня диференціації доходів населення, в багатьох країнах вони значно вищі. Разом з тим соціальне напруження під впливом цього чинника в українському суспільстві значно посилюється.

Нерівномірність розподілу доходів знаходиться у тісному зв'язку із нерівномірністю розподілу активів. Так, коефіцієнт Джині як один із важливих показників, що вимірює ступінь нерівності в розподілі доходів сімей в країні та розраховується на основі кривої Лоренца, за даними по офіційних доходах в Україні в 2010 р. складав 28,3, а за даними з урахуванням володіння активами (по багатству) – 68,4 [19; 38].

Звертаючись до показників, що характеризують рівень диференціації доходів населення за розрахунками дослідників, прірва між багатими і бідними в Україні значно зростає у порівнянні не тільки з окремими країнами, а й у світовому вимірі в цілому. За доцільним коефіцієнтом, доходи 10% найбільш багатих і 10% найменш забезпечених в країнах Європейського Союзу відрізняються у 5-8 разів, а в Україні – у 29 разів [16, с.10]. Реалії здійснення соціальної політики в Україні такі, що нерівність і концентрація доходів заможних людей збільшуються, а існуючі механізми перерозподілу не сприяють зменшенню рівня диференціації доходів, скороченню масштабів бідності навіть за умов здійснення економічного зростання. Доходи заможних людей, оскільки більша частка їх виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, проценти, доходи від власності тощо оподатковуються за більш низькими ставками або не оподатковуються зовсім, що зменшує надходження до бюджету [16, с.9].

Картину диференціації доходів населення в українській економіці доповнює в негативному плані наявність тіньової економіки, в зв'язку з чим офіційні дані не можуть повністю відбивати реальність. Основна частка незареєстрованих доходів концентрується у заможних і середньодохідних верств населення. Цьому сприяють виплати заробітної плати у конвертах, мінімізація прибутку бізнесом, розвиток корупції, масштаби економіки в кримінальній сфері, що також значно деформує офіційні показники.

Викликає занепокоєння оцінка рівня доходів, яку дають самі українські домогосподарства.

Таблиця 4.5.

**Самооцінка домогосподарствами України
рівня своїх доходів у 2010-2011 рр. [34, с.2].**

	Всі домогосподарства		У тому числі проживають			
			У міських поселеннях		У сільській місцевості	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Кількість домогосподарств (тис.)	17050,3	17022,7	11788,0	11774,6	5262,3	5248,1
Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року (%):						
було достатньо і робили заощадження	11,6	10,1	10,6	9,6	13,6	11,3
було достатньо, але заощаджень не робили	47,8	48,2	48,9	49,1	45,1	46,6
постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування	37,5	39,0	37,5	39,0	37,4	39,0
не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	3,1	2,5	2,9	2,3	3,9	3,4

Аналіз даних таблиці 4.5. показує, що за самооцінкою домогосподарств, що проживають і у міській, і у сільській місцевості, у 2011 р. в порівнянні з 2010 р. все менша їх кількість мала можливість задовольняти основні потреби і робити заощадження. Відповідно збільшилась кількість тих, хто не міг робити заощаджень, хоча саме це є дуже важливим як для інвестування в розвиток людського капіталу на рівні домогосподарства, так і для забезпечення процесу економічного зростання на рівні всієї національної економіки. Разом з цим зростала кількість тих домогосподарств, які постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування. Невтішним є й те, що поширення бідності відбувається серед працюючого населення: понад 80% бідних українських домогосподарств мають у своєму складі хоча б одну особу, що працює [23, с.35].

Таким чином, зростання ВВП та підвищення реальних доходів населення значно впливає на рівень диференціації доходів, однак самі по собі вони не можуть

забезпечити зменшення масштабів бідності й надмірної диференціації. Лише на підставі ефективного державного регулювання, завдяки суттєвим державним інвестиціям у людський капітал і прогресивній системі соціальних заходів виникає можливість зменшення нерівності у розподілі доходів, досягнення соціальної стабільності, формування громадянського суспільства. Це доводить, що соціальний розвиток – не тільки наслідок, а й вирішальний фактор економічного зростання.

Для активізації економічного зростання та здійснення реальної модернізації української економіки необхідно чітко визначити, і головне дотримуватись, стратегії і тактики економічних реформ, орієнтованих на забезпечення добробуту усього населення на підставі застосування інноваційної моделі розвитку з визначенням короткострокових і довгострокових чинників впливу. В цьому напрямку подальші теоретичні розробки і практичне вирішення проблем зменшення надмірної диференціації доходів та масштабів бідності населення не втрачають важливості. Їм повинні сприяти: здійснення детінізації економіки; удосконалення соціальної політики держави в напрямках посилення соціального захисту та підвищення рівня перерозподілу доходів; створення умов для більш повної реалізації людського потенціалу всіх членів суспільства. Створення сприятливих умов для функціонування соціальної сфери дозволить досягти вищого рівня розвитку людського капіталу, більшої соціальної злагоди, що буде дієвим чинником забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в національній економіці України.

4.4. Соціальна відповідальність бізнесу як складова інноваційного розвитку

Соціальна відповідальність бізнесу останніми роками набуває все більшого поширення. Розвинуті країни формують сприйняття суспільством бізнесу не лише з погляду його прибутковості, а й ціни та наслідків отримання прибутку. Тобто до ринкового механізму функціонування суб'єктів господарської діяльності включаються соціальна та екологічна функції, що реально відображається в ринковій вартості компанії. В Україні ці процеси перебувають у зародковому стані. Найбільшу зацікавленість до корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в нашій країні проявляють лише деякі менеджери-практики провідних фінансово-промислових груп та компаній.

Поки що не сформовані науково-методичні засади, відсутні загальноприйняті стандарти і моделі соціальної відповідальності бізнесу, що обумовлює високу варіативність та мізерний рівень корпоративних форм активності національного бізнесу. Саме ці реалії обумовлюють аналіз сучасних тенденцій впровадження окремих напрямів соціальної відповідальності в Україні та необхідність формування підходів щодо розробки адаптованої до сучасних умов державотворення концепції корпоративної соціальної відповідальності на рівні держави.

Деталізоване обґрунтування «відповідальності» через етичні категорії: свободи вибору, свободи волі, добра і зла, моралі, обов'язку, чесності, надійності, знайшло своє відображення в працях стародавніх філософів та їх послідовників: Аристотеля, М.Вебера, Канта, Ф.Ніцше, Платона, А.Шопенгауера, Д.Юма.

Численні наукові дослідження соціальної відповідальності бізнес-структур представлені роботами Е.Карнегі, Ф.Берлі і Г.Мінза, Г.Гантта, О.Тіда, М.Фрідмана.

У сучасній українській та російській науці цю проблему розглядають такі вчені, як І.Богомолова, Т.Овчінікова, І.Давіденка, Ю.Петруніна, В.Борисова, В.Вязова, О.Іншакова, Н.Лебедева, І.Кириченко, Н.Тимошенко, П.Яницького, П.Калити, О.Василик, М.Долішний, В.Гейц, В.Осецький, А.Чухно. Проте зазначена проблема потребує подальшого поглибленого вивчення.

Розглядаючи соціальну відповідальність бізнесу як складову інноваційного розвитку, дослідимо корпоративну соціальну відповідальність та визначимо перспективи напрямів його розвитку в Україні.

У сучасному бізнес-середовищі не існує єдиного підходу до визначення трактування корпоративної соціальної відповідальності. На погляд відомого економіста М.Фрідмана, соціальна відповідальність підприємства полягає у зростанні і максимізації прибутку [39]. За іншим визначенням, соціальна відповідальність підприємства – це спосіб управління бізнес-процесами з метою забезпечення позитивного впливу на суспільство [10]. Організація «Бізнес за соціальну відповідальність» (Business for Social Responsibility) визначає корпоративну соціальну відповідальність як «таке ведення бізнесу, що задовольняє чи перевищує етичні, юридичні, комерційні та публічні очікування, яке суспільство пов'язує з бізнесом» [4]. Всесвітня бізнесова рада із сталого розвитку (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development) визначає соціальну корпоративну відповідальність як

«зобов'язання бізнесу сприяти сталому економічному розвитку, працюючи з найманими працівниками, їхніми родинами, місцевою громадою та суспільством загалом з метою покращення якості життя» [4].

Згідно з Меморандумом про соціальну відповідальність бізнесу в Україні під визначенням «соціальна відповідальність бізнесу» слід розуміти відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послугу, споживачів, працівників, партнерів, активну соціальну позицію компанії, яка полягає у гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем [14].

Краще і ширше впровадження соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) українськими компаніями може допомогти створити нові ринки в Україні та за її межами, допомогти вирішити соціальні та екологічні проблеми, покращити доступ компаній з українським капіталом до міжнародних ринків, підвищити капіталізацію українських компаній та забезпечити сталий розвиток країни загалом.

Задля успішного прогнозування перспектив розвитку СВБ в Україні у майбутньому потрібно проаналізувати основні проблеми СВБ сьогодні. Компанії, які визначили та впроваджують власну стратегію соціальної відповідальності, стикаються із низкою перепон, притаманних як країнам із близькою до української фазою розвитку СВБ, так і суто вітчизняних.

Так, першою, і найбільш суттєвою проблемою СВБ в Україні, є обмежені механізми практичного заохочення СВБ, зокрема фінансові. Єдиним діючим інструментом заохочення СВБ є можливість для компаній краще і швидше налагодити партнерські відносини із представниками інших секторів, державних органів, але навіть цей фактор має обмежену дію.

В Україні, як правило, влада та суспільство знаходяться в опозиції до бізнесу. Це проявляється у бюрократизації відносин з боку адміністрацій та у нав'язуванні ярликів «спекулянт» з боку громадян. Суспільство досі не звикло розглядати бізнес як годувальника. Частіше за все у бізнесменах вбачають злочинців. Інша причина, чому принципи СВБ не мають широкого поширення, – брак фінансових ресурсів задля участі у соціальному інвестуванні. Світова фінансова криза підлила масла в вогонь ускладнивши участь компаній у впровадженні СВБ-практик. Коли підприємство не має вдосталь ресурсів на забезпечення операційних витрат, їй не до соціальної

відповідальності. Вирішенням цих проблем може стати впровадження податкових пільг для соціально відповідальних компаній. Це забезпечить їх фінансовими ресурсами, створить місток порозуміння між суспільством, владою та бізнесом.

Проблемою українського бізнесу є низький рівень правової свідомості. У нашій країні лише формується правова культура, повага до законів та права в цілому. Як з боку споживачів так і з боку виробників, наразі, в Україні більше розповсюджене прагнення оминати закон а не дотримуватись його. З іншого боку, відсутнє і коректне сприйняття бізнесу з боку громадян.

Вітчизняний бізнес лише 10 років як долучився до світової спільноти СВБ. Саме це спричиняє інституційну невизначеність практики. Не сформоване чітке розуміння цілей, завдань та механізмів соціальної відповідальності бізнесу. У більшості компаній відсутні затверджені кодекси поведінки, місії, етичні правила, цінності. Детальна інформація про діяльність компаній залишається закритою і використовується суто для внутрішнього користування. Соціальна відповідальність спрямовується на трудові практики і заходи, спрямовані на захист здоров'я і безпеки споживачів. Менш поширеними є заходи щодо збереження навколишнього середовища. На останньому місці – співпраця із місцевими громадами.

Так склалося, що в українській практиці відбувається явище нерівномірного врахування інтересів стейкхолдерів. Найчастіше враховують інтереси споживачів та органів державної влади, найрідше – недержавних організацій та дослідницьких організацій, навчальних закладів, співпраця з якими практично відсутня. Одним із основних методів впровадження СВБ є програми партнерства та спільні проекти з іншими групами впливу, залучення таких груп впливу до розробки та впровадження стратегії СВБ. Водночас, на сьогодні український бізнес випереджає за організаційною спроможністю (наявність кваліфікованих кадрів, внутрішніх процесів та процедур, систем оцінки та прийняття рішень) інші групи впливу, що нівелює здатність бізнесу ефективно впроваджувати програми СВБ або значно затримує досягнення прогресу. В Україні мало прикладів співпраці як всередині бізнесу, так і з зовнішніми групами впливу. Співпраця компаній-конкурентів, в основному, залежить від волі власників, тоді як головним критерієм повинна виступати соціально-економічна доцільність (з точки зору управлінського персоналу). Співпраця з іншими групами впливу часто можлива виключно на засадах представлення інтересів замість

спільних стратегічних соціальних цілей. Недовіра до співпраці як форми реалізації соціально-економічних інтересів створює перепони до ефективного впровадження стратегії СВБ.

Зважаючи на засилля оплаченого PR-у та, як результат, викривлені очікування ЗМІ від співпраці з компаніями (аспект СВБ медіа-компаній), часто неправильний формат подання інформації про СВБ компаніями, відсутність компетентних кадрів у ЗМІ та низький рівень затребуваності аналітичної інформації в Україні, ЗМІ не заохочують і не є лідерами процесу визначення ролі українського бізнесу у вирішенні складних екологічних та соціальних проблем. В Україні не було визначальних корпоративних скандалів, висвітлених пресою, які б стали поштовхом бізнесу до впровадження політики СВБ і які є одними із основних чинників розвитку СВБ в інших країнах.

Більшість транснаціональних корпорацій (ТНК), які працюють в Україні, мають визначені політики СВБ на міжнародному рівні. Без адаптації підходів, програм, засобів, напрямків до потреб української економіки та суспільства компанії ризикують понести невиправдані витрати з точки зору фінансових витрат та користі для суспільства. Необхідність адаптації та відповідні ресурси стають на перепоні активному впровадженню програм СВБ ТНК в Україні. Політика СВБ має впроваджуватись компаніями у повсякденній діяльності відділами маркетингу, виробництва, продажів, на рівні стратегічного управління тощо. Відсутність критичної маси менеджерів, які є компетентними у своїх функціональних обов'язках, розуміють стратегію СВБ компанії та готові долучитись до її впровадження на своєму робочому місці, є суттєвою перепорою для подальшого розвитку СВБ в Україні.

Практика соціальної відповідальності бізнесу стала для українських підприємств звичним явищем, більшість топ-менеджерів знають про СВБ, але не всі його впроваджують. Так, 75% опитаних в Україні топ-менеджерів обізнані про СВБ. З'явилась тенденція, що чим більше підприємство, тим вища обізнаність серед менеджменту [32]. Логічно, що компанії, які ставлять собі за мету вихід на міжнародні ринки, піклуються про свій імідж соціального інвестора.

Питання факторів диференціації компаній на ринку та факторів капіталізації компаній з початком нового економічного циклу знову підвищить значення СВБ як стратегії, що надає конкурентні переваги.

Перспективою розвитку інституту СВБ в Україні є підвищення його стратегічності. СВБ неодмінно все частіше буде ставати частиною стратегічних планів розвитку компаній як у державному секторі, так і в недержавному. Програми будуть впроваджувати не на основі власних побажань, а на основі довгострокових планів, що будуть враховувати потребу у розвитку нових ринків та поглиблення існуючих. Стратегії будуть враховувати національні та міжнародні нормативні документи та пріоритети соціально-економічного розвитку, міжнародні тренди та найкращі ідеї щодо її впровадження.

Наступною тенденцією стане створення особливих посад директорів з соціальної відповідальності, які будуть незалежні у своїх діях та звітуватимуть власникам. Зростатиме кількість ознайоmlених, зацікавлених та компетентних у СВБ менеджерів.

Компанії будуть брати участь у програмах з нефінансової звітності. Звіти будуть публікуватись частіше, буде наведено більше інформації про діяльність (як позитивної, так і негативної) та вплив такої діяльності. СВБ компаній в Україні розглядатиметься та відслідковуватиметься іншими групами впливу (як українськими, так і міжнародними), інформація про СВБ буде затребувана громадськістю. Зростатиме кількість партнерств, інноваційних підходів до впровадження СВБ, програм, проектів та ініціатив, які сприятимуть підвищенню соціального, економічного та екологічного добробуту. Зросте рівень фахового діалогу (зокрема у ЗМІ) між українським бізнесом, неурядовими та урядовими організаціями щодо питань СВБ та соціально-економічного розвитку загалом.

Українські компанії приєднуюватимуться до європейських мереж СВБ. Компанії будуть впроваджувати у свою діяльність механізми оцінки проектів з соціального інвестування. Наявність критерію СВБ у діяльності компанії стане визначальним чинником для його фінансування з боку міжнародних фінансово-кредитних установ.

Сьогодні флагманами корпоративної відповідальності в Україні виступають провідні транснаціональні корпорації, що ведуть бізнес на території нашої країни, та вітчизняні компанії – лідери формування трендів КСВ в українському бізнес-середовищі. Це, зокрема, ТНК-ВР Україна, Сіменс Україна, Ніссан Мотор Україна, Тетра Пак Україна, Кока-Кола Бевериджис Україна, Вітмарк Україна, Ернст енд Янг, Хюндай Мотор Україна тощо [31].

Глобальною ініціативою, що дозволяє компаніям забезпечити відповідність своєї діяльності і стратегії десяти загальним принципам в сфері прав людини, трудових відносин, збереження оточуючого середовища і протидії корупції, є Глобальний договір ООН (ГД ООН) [6]. Глобальний договір ООН – добровільна ініціатива, що є найчисельнішою за кількістю країн (більше 200) та кількістю компаній (більше 6000). Вона об'єднує компанії, агентства ООН, бізнес-асоціації, неурядові організації, академічні інституції, громадські організації у єдиний глобальний форум задля сталого розвитку через відповідальне та інноваційне корпоративне лідерство. Глобальний договір ООН – це не інструмент оцінки діяльності компаній, а добровільна ініціатива публічної звітності, транспарентності і просвітної політики компаній, трудящих, громадянського суспільства по захисту власних інтересів. Це площадка, яка робить можливим обмін кращими практиками КСВ між компаніями, а Звіт про прогрес, що надається членами Глобального договору ООН – ознака відкритості і прозорості їх соціально відповідальної діяльності.

Десять принципів ГД ООН орієнтовані на втілення практик відповідального бізнесу у сферах прав людини, стандартів праці, екологічної відповідальності та боротьби з корупцією [6]. Мережа ГД в Україні була визнана однією з трьох найактивніших мереж ГД у світі у 2009 р. та отримала нагороду за внесок у справу розбудови та поширення ініціатив ГД ООН [1].

За період від дати офіційної презентації ГД ООН в Україні (26 квітня 2004 р.) кількість компаній-підписантів зросла до 200 (2014 р.) [6]. В середньому, щороку до нього долучались 23 компанії, що діють на території нашої держави. Враховуючи, що станом на 01.04.2015 р. в Україні зареєстровано 1084606 суб'єкти ЄДРПОУ [11], навіть офіційно 200 соціально відповідальних компаній – це мізерна частка – тільки близько 0,018% всіх підприємств України.

Задля покращення економічної ситуації та подальшого економічного зростання серед конкретних заходів економічної політики держави потрібно здійснити наступні:

- ініціювати проведення парламентських слухань з питань розвитку соціальної відповідальності бізнесу;
- розробити і внести на розгляд Верховної Ради України для затвердження проект Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні;
- зменшити адміністративний тиск на підприємства, залучених у діяльність, що пов'язана із СББ;

- залучити до розробки Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні при Комітеті ВРУ з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва широке коло стейкхолдерів;
- під час формування держбюджету закладати у нього фінансування програм, що мають на меті впровадження практик СВБ.
- запровадити програми податкових пільг та стимулів для суб'єктів господарювання, які приймають участь у проектах із соціального інвестування, надають благодійну допомогу, виступають спонсорами для вищих навчальних закладів;
- оприлюднювати статистичну інформацію, що має відношення до впровадження практик СВБ в Україні та закордоном;
- стимулювати міжнародне співробітництво у сфері обміну досвідом та запозичення найбільш ефективних практик СВБ;
- провести широку інформаційну кампанію для підприємців;
- провести широку інформаційну кампанію для споживачів;
- провести широку інформаційну кампанію для державних службовців та впровадити принципи соціальної відповідальності в діяльність державних органів влади.

Соціальна відповідальність базується на принципі, що лише спільні зусилля можуть привести до успіху. Так дій лише однієї влади не достатньо для успішної імплементації практик СВБ в українські реалії. Підприємства й домогосподарства також несуть соціальну відповідальність за свою економічну діяльність, а отже і вони повинні посприяти просуванню СВБ в Україні. Задля підвищення ефективності економічних суб'єктів потрібно звернути увагу на наступне:

- головною запорукою успішності впровадження практик СВБ є поінформування про них широкий загальний стейкхолдерів;
- стимулювати компанії до участі у проектах Глобального договору, таких як нефінансова звітність, круглі столи та конференції;
- поширювати матеріали щодо ефективності впровадження практик СВБ в операційну діяльність підприємства;
- впровадження в організаціях окремої посади з СВБ та збільшити бюджети на соціальне інвестування;
- позиціонувати СВБ як частину стратегічного менеджменту компаній.

4.5. Сучасні тенденції та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні

В умовах глобалізації міграційні процеси набувають все більшого поширення в світі. Початок XXI століття охарактеризувався зростанням масштабів та інтенсивності міграційних потоків. Так, у 2013 році кількість міжнародних трудових мігрантів склала 232 млн. чоловік порівняно з 154 млн. у 1990 році [27]. Збільшення масштабів міграційних потоків призвело до загострення існуючих проблем й появи нових як для самих трудових мігрантів, так і для країн походження, транзиту та країн-реципієнтів. Про актуальність проблеми зовнішньої трудової міграції свідчать численні публікації, велика кількість обговорень громадськістю на наукових конференціях різних рівнів.

Проблеми розвитку сучасних міграційних процесів викликали значний інтерес багатьох провідних учених. Серед вітчизняних учених, які присвятили свої наукові праці проблемам трудової міграції, слід виокремити таких науковців, як Д.Богиню, Н.Ваврищук, А.Гайдуцького, Е.Лібанову, О.Малиновську, С.Мочерного, О.Позняка, А.Поручника, А.Румянцева, А.Філіпенко, О.Шоколо.

Разом з тим суттєве зростання масштабів міжнародної трудової міграції та її вагомий вплив на розвиток національної економіки зумовлюють необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Розглядаючи сучасні тенденції та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні, дослідимо особливості розвитку міграційних процесів в Україні на сучасному етапі, вивчимо наслідки зовнішньої трудової міграції для національної економіки та обґрунтування необхідності їх врегулювання.

Нині у світі понад 3% населення планети проживають за межами країн свого походження, за даними Світового Банку, понад шість із половиною мільйонів українців навчаються та працюють за межами Батьківщини, а Україна стала п'ятою державою у світі за кількістю емігрантів [29].

Основними чинниками міграції з України є велика різниця в рівні заробітної плати в Україні і закордоном, відсутність перспектив розвитку і професійної реалізації, нестабільна політична та економічна ситуація, відсутність безпеки громадян. Головною причиною трудової міграції більшість дослідників вважає низький рівень заробітної плати. Так, в 2013 році середня заробітна плата в Україні склала 390 дол. США, Білорусії – 520, Росії – 830, Польщі – 850, Чехії -960, Італії - 1700 дол. США [28].

За результатами спеціальних досліджень та оцінками експертів, за кордоном сьогодні перебуває від 1 до 7 млн. мігрантів, але реальні дані щодо трудової міграції практично відсутні. За даними опитувань Державної служби статистики, у 2008 та 2012 роках кількість трудових мігрантів складала 1,5 та 1,2 млн. осіб відповідно [26]. Разом з цим існують й інші, значно більші оціночні дані щодо кількості українських працівників – мігрантів.

Слід зазначити, що воєнно-політична криза, втрата роботи, зменшення заробітної плати, посилюють негативні настрої українців і очікувано збільшать потік еміграції в майбутньому.

Дослідження показують, що покидають Україну переважно особи віком від 20 до 40 років, 65% мігрантів становлять чоловіки 35% – жінки. Основними центрами тяжіння українських мігрантів є Російська Федерація (43%), Польща (14%), Італія (13%), Чехія (13%), Іспанія (5%), Угорщина (2%) та Португалія (2%) [20, с.4].

Українські емігранти працюють переважно на будівництві, в якості домашньої прислуги, в сільському господарстві, торгівлі тощо (рис. 4.1.) [20, с.5].

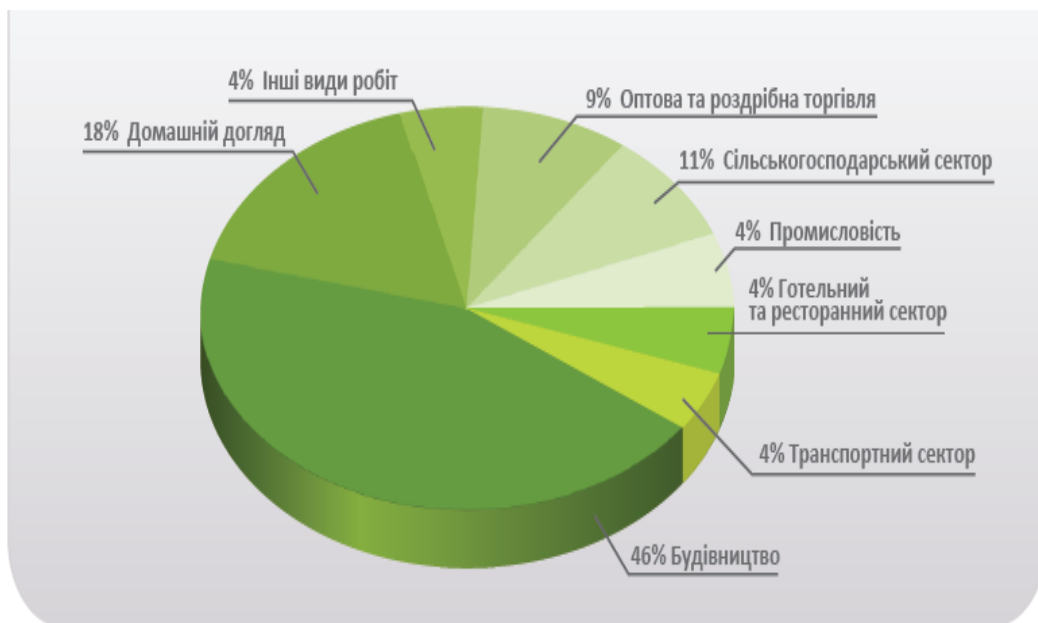

Рис. 4.1. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів

З-поміж українських трудових мігрантів, що працюють за кордоном, 38% мали дозвіл на проживання та роботу, 13% — дозвіл на роботу, 24% — дозвіл на тимчасове проживання, решта – не мали правового статусу [20, с.5]. 15% трудових мігрантів

мають закінчену вищу освіту, 15% – базову або неповну вищу освіту, 65% – середню освіту, 5% початкову або незакінчену середню освіту [27].

Проте лише деякі мігранти за кордоном можуть знайти роботу, відповідну їхньому рівню кваліфікації, майже всі вони, незалежно від рівня освіти, працюють на низькокваліфікованих робочих місцях, відповідно відбувається їх депрофесіоналізація.

Упродовж останніх двадцяти років внаслідок міжнародної трудової міграції в Україні посилюються негативні демографічні тенденції, зокрема, зменшення чисельності населення країни, погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням. З країни виїздить працездатна частина населення, яка здатна внести найбільший вклад в національну економіку. Відбувається формування людського капіталу для інших країн світу без відповідного здійснення інвестицій у нього. Так наприклад підготовка фахівця з вищою освітою технічного й природничого профілів обходиться Україні близько 10 тис. доларів США, а в розвинених країнах ці затрати більші в 10 разів. Втрати України від виїзду науковців і висококваліфікованих спеціалістів становлять понад 1 млрд. доларів США на рік [37].

Зовнішня трудова міграція може сприяти інноваційному розвитку, якщо на національний ринок праці будуть залучатися іноземні висококваліфіковані спеціалісти. Проте до нашої країни в основному в'їжджають іммігранти з країн ризикової міграції, які переважно зайняті в сфері торгівлі та послуг і не мають правового статусу. За різними оцінками, в Україні нині на нелегальному становищі перебуває близько мільйона громадян інших країн [27].

Слід зазначити, що подальші втрати висококваліфікованої інтелектуальної робочої сили, яка є визначальним чинником для інноваційного розвитку країни, призведуть до втрати конкурентних переваг України у глобалізованому світі. Основними проблемними питаннями в сфері трудової міграції залишаються: посилення соціального та правового захисту трудових мігрантів та членів їх сімей; налагодження обліку трудових мігрантів, які працюють за межами України; запобігання незаконній трудовій міграції та ризикам, що пов'язані із використанням тіньових каналів працевлаштування тощо.

Водночас, зовнішня трудова міграція здійснює сприятливий вплив на розвиток ринку праці в Україні. За розрахунками, за умови неможливості зайнятості за кордоном рівень безробіття в Україні був би в 1,5 рази більшим від фактично зафіксованого [20, с.2].

Трудові мігранти відіграють значущу роль у підтримці економіки України, зароблені та перераховані ними кошти слугують інвестиційним джерелом надходжень валюти до національної економіки.

З 2003 року спостерігається постійне збільшення обсягу грошових переказів в Україну, за винятком 2009 року (див. рис. 4.2.). За даними Державної служби статистики обсяг грошових переказів у 2013 році склав 8,5 млрд. дол. США, за даними Світового банку – 9,3 млрд. дол. США [26; 29].

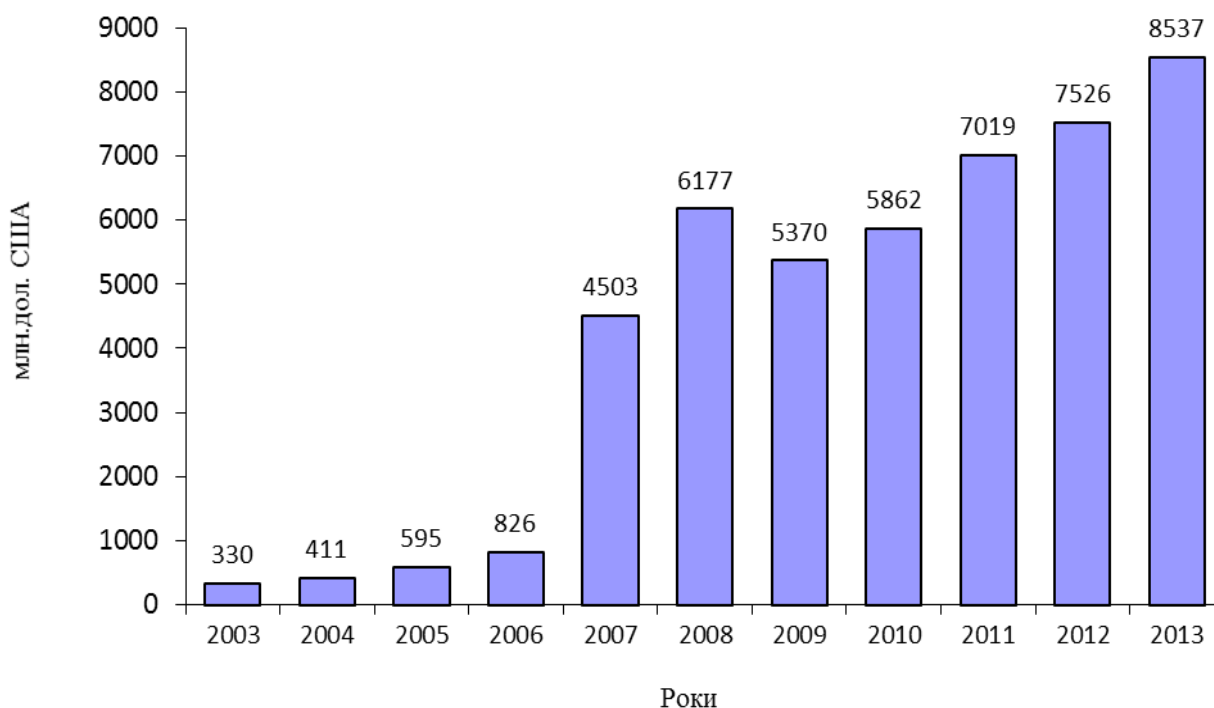

Рис. 4.2. Надходження грошових переказів мігрантів (млн. дол. США) в Україну

Україна отримує найбільшу частку грошових переказів від мігрантів, які проживають у Росії, США, Німеччині, Греції, Італії, що вказує на те, що не лише українські трудові мігранти здійснюють перекази, але також і члени діаспори [20, с.11].

За експертними оцінками, з урахуванням неофіційних каналів, обсяг грошових переказів складає 25 млрд. дол. США на рік [5, с.31]. За даними російських експертів за 2013 рік лише в Росії українські мігранти заробили 30 млрд. дол. США [27]. Тобто, незважаючи на зростання привабливості міжнародних платіжних систем для переказу коштів з-за кордону протягом останніх років, дві третини коштів надходять «тіньовими» каналами. Також, слід зазначити, що найбільша частка грошових переказів витрачається на проживання (73%) і споживчі товари (26%), тоді як лише 3,3% використовуються для розвитку бізнесу [20, с.11].

Трудова міграція є неминучим наслідком глобалізації, тому уряд повинен не боротися з цим явищем, а вводити його у правове русло, що потребує формування науково обґрунтованої міграційної політики відповідно до вимог часу.

Основними напрямками міграційної політики, спрямованими на посилення позитивних та нівелювання негативних ефектів зовнішньої трудової міграції населення України, на нашу думку, мають стати такі:

- прийняття Закону “Про зовнішню трудову міграцію”, в якому законодавчо визначено статус українських трудових мігрантів та членів їх сімей, соціально-економічні, освітні, культурні та інші гарантії для них;
- підписання та ратифікація Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей від 18 грудня 1990 року, а також інших багатосторонніх міжнародних договорів у сфері міграції;
- укладання двосторонніх міжнародних угод між країнами –реципієнтами та Україною про працевлаштування та соціальний захист трудових мігрантів, взаємне визнання документів про освіту, взаємозарахування пенсійного стажу;
- розробка та прийняття дієвої Концепції державної політики у сфері трудової міграції;
- створення на офіційному рівні системи інформування населення щодо шляхів легального працевлаштування за кордоном і ризиків, пов’язаних із незаконним працевлаштуванням за межами держави, особливостями міграційного законодавства країн-реципієнтів;
- створення системи оперативного статистичного моніторингу міграційних процесів, особливо постійного моніторингу втрат людського капіталу, у т.ч. трудових ресурсів, у процесі зовнішньої міграції та динаміки їх змін;

- зниження вартості та спрощення механізмів грошових переказів від трудових мігрантів в Україну;
- розробка державної програми залучення інвестицій трудових мігрантів в українську економіку;
- впровадження активнішої імміграційної політики, зокрема вирішення питань легальності працевлаштування іммігрантів, а також необхідності застосування квотування, кваліфікаційних та освітніх вимог до іммігрантів.

Сьогодні Україна є країною-донором трудових мігрантів і в найближчій перспективі потік еміграції буде збільшуватись, що створює загрозу суттєвих втрат людського капіталу нації, знижує рівень міжнародної конкурентоспроможності країни та ставить під сумнів реалізацію інноваційної моделі розвитку. Тому державна міграційна політика в сучасних умовах повинна, з одного боку, бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоздатності національного ринку праці та зменшення масштабів зовнішньої трудової міграції; з іншого – на забезпечення захисту інтересів громадян України за кордоном та сприяння поширенню легальної трудової міграції.

4.6. Діалектика взаємозв'язку забезпечення соціального захисту молоді та інноваційного розвитку

Молодіжна проблема є актуальною тому, що молодь – це майбутнє України. На даний час молодь складає 30% населення планети, і саме вона займе з часом основні позиції як в економіці та політиці, так і в соціальній та духовній сферах суспільства. Саме тому молодь вимагає з боку держави особливого соціального захисту, оскільки вона є основним джерелом поповнення економічно активного населення.

У наукових дослідженнях вітчизняні науковці особливу увагу приділяють економічним проблемам молоді та правовим аспектам молодіжної політики. Слід відзначити наукові праці М. Головатого, Е. Лібанової, В. Онікієнка, О. Яременко та інших вчених, які спрямовують свої зусилля на вирішення питань зайнятості населення та працевлаштування молоді на ринку праці України. Поряд з вітчизняними дослідниками проблемам системи соціального захисту та соціальної адаптації молоді у соціумі приділяли увагу такі зарубіжні науковці як Л. Ерхард,

Х. Ламперт, Д. Остеррайх, Р. Хекманн та інші. Втім, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, що присвяченні проблемам молоді, зазначимо, що недостатньо дослідженими є проблеми соціального захисту молоді в національній економіці.

Розглядаючи діалектику взаємозв'язку забезпечення соціального захисту молоді та інноваційного розвитку, проаналізуємо сучасні проблеми молоді, її соціальний захист в національній економіці та розробимо пропозиції, спрямовані на подолання кризових явищ у цій сфері.

Соціальний захист молоді є одним із найважливіших факторів існування майбутньої держави, її економічного, соціального, культурного розвитку. Під соціальним захистом молоді ми розуміємо комплекс організаційно-правових, фінансово-економічних, соціально-культурних й інформаційних заходів, спрямованих на пом'якшення впливу на молодь негативних факторів соціального ризику спричинених дією ринку, на повноцінну реалізацію державних гарантій і місцевих ініціатив в сфері забезпечення гармонійного розвитку молодіжних верств населення, на підтримку молодіжних рухів і громадських об'єднань, які формуються в дусі утвердження національної ідеї й соціалізації свідомості підростаючих поколінь.

Ефективність функціонування системи соціального захисту молоді залежить від: законодавчо-нормативної бази формування й реалізації молодіжної політики зайнятості та соціального захисту; повноцінного фінансового забезпечення загальнонаціональних та регіональних молодіжних програм; широкої інфраструктурної мережі соціальних інституцій, що забезпечують виконання молодіжних програм та їх заходів; децентралізації функцій молодіжної соціальної політики; розвитку культури й самосвідомості самої молоді.

Наразі сучасні суспільні процеси різко змінили соціальне, матеріальне і політичне становище молоді. Останнім часом загострилося чимало молодіжних проблем, серед яких найголовнішими є: низький рівень життя, безробіття і значна економічна та соціальна залежність від батьків; шлюбно-сімейні проблеми; низька народжуваність – вже протягом трьох з половиною десятиліть в Україні зберігається рівень народжуваності, який не забезпечує навіть відтворення поколінь; матеріальна незабезпеченість, відсутність умов для поліпшення житлових умов; поганий стан здоров'я і зростання рівня соціальних відхилень; втрата ідеалів, соціальної перспективи, життєвого оптимізму.

У нинішніх умовах молоде покоління найбільше стурбоване економічними проблемами. У молодіжному середовищі панує найвищий рівень безробіття. Проблеми, з якими стикається молодь під час пошуку роботи, є вимагання стажу роботи, відповідної освіти, знань та умінь. За даними Державної служби статистики України, у 2012 р. рівень зайнятості серед осіб у віці 25-29 років був вищий, ніж у середньому по Україні та становив 73,8%. Серед осіб у віці 15-24 роки цей показник складав всього лише 33,7% [8]. Тенденція щодо незайнятості молоді даного віку притаманна нашій країні через низку причин [24, с. 82]: за вітчизняним законодавством обов'язковою є повна середня загальна освіта, а особи 14-17 років є учнями загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, профтехучилищ та інших освітніх закладів; мінімальний вік для прийому на роботу становить 16 років; прийняття на роботу 15-річних допускається як виняток за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює.

У безробітних віком 25-34 роки головною причиною незайнятості є звільнення за власним бажанням з підстав: низька оплата праці, незадовільна організація та умови праці, сімейні або життєві обставини, пов'язані з переїздом, відсутність перспектив кваліфікаційного росту, невідповідність заробітної плати рівню кваліфікації. Лише незначна кількість молодих людей залишили попереднє місце роботи з метою відкрити власну справу. Серед опитаної молоді власний бізнес має лише 6% молодих людей. Головна перешкода для започаткування і ведення власної справи – брак стартового капіталу, хабарництво чиновників, а також висока ставка податкового навантаження.

Можна констатувати, що вирішальними чинниками під час працевлаштування молоді виступають фактори [18]: соціальні та професійні орієнтації молоді; мотиви професії; економічні орієнтації; уявлення про життєвий успіх та способи його досягнення; економічна активність.

До головних проблем сучасної молоді відноситься також значна економічна та соціальна залежність від батьків, перш за все – забезпечення житлом. Кількість молодих сімей, які перебувають на квартирному обліку, щорічно збільшується. Сьогодні в Україні існують три умови отримання молодіжного кредиту: вік кандидата не старше 35 років; перебування на квартирному обліку; платоспроможність кандидата (постійне місце роботи). При цьому молодіжний кредит надається на

термін до 30 років [30]. Такий напрямок кредитування є перспективним для нашої держави, однак на сьогодні механізм його реалізації є недосконалим через мізерне фінансування про що свідчить аналіз результатів Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 рр. Фактичні показники обсягу інвестицій в будівництво та придбання житла для молоді за даною Програмою в 1,5 рази менші ніж було заплановано, забезпечення житлом молодих сімей відбулося на 50%, обсяг введеного в експлуатацію житла склав 2,62 тис. м², що на 2,25 тис. менше ніж було заплановано [13]. Проте, Урядом вже затверджена нова Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2017 роки, обсяг фінансування якої має скласти 5460 млн. грн. [7].

Таблиця 4.6.

Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування

Рік	Виділено з Державного бюджету, тис. грн.	Виділено з місцевих бюджетів, тис. грн.	Надано кредитів	Проінвестовано житла, кв. м.
2005	110571,38	20823,09	1089	79834,40
2006	91002,02	34019,30	646	45648,10
2007	94273,30	51450,60	632	44977,10
2008	76799,37	56538,10	486	35225,40
2009	0,00	34191,3	127	9323,60
2010	36119,96	31102,49	242	17298,30
2011	59999,90	40253,21	340	23338,58
2012	24891,26	37735,71	194	13886,60

Проблемним залишається питання щодо надання пільгових кредитів молодим сім'ям для придбання житла. Дані табл. 4.6. свідчать про те, що прослідковується тенденція до зменшення кількості наданих молодіжних кредитів – у порівнянні з 2005 р. їх кількість зменшилась в 3 рази. Крім того, можемо спостерігати стрімке зменшення видатків Державного бюджету у даному напрямку – протягом досліджуваного періоду видатки скоротилися в середньому в 2 рази, натомість видатки місцевих бюджетів зросли майже вдвічі, що говорить про посилення ролі саме місцевих бюджетів у розвитку політики молодіжного кредитування. В 2012 р. було надано всього 194 кредита, проте на сьогодні поліпшення житлових умов потребує 11202 сім'ї, тобто розходження є значними і мають, на жаль, довгостроковий характер.

На становищі молоді позначається загальне зниження рівня життя та зубожіння населення. Значна частина молодих людей знаходиться на межі бідності. Кризовий стан суспільства негативно відбивається на відношенні молоді до трудової діяльності. Більше половини молодих людей зазначають, що оплата за роботу, яку вони сьогодні виконують, не забезпечує їм можливості вирішувати насущні проблеми. Водночас для значної частини молоді країни очевидним є незаконне швидке збагачення окремих її громадян, що підсилює незадоволення своїм матеріальним становищем.

Актуальною проблемою, з якою зіткнулося наше суспільство, стала шлюбно-сімейна проблема (високий рівень розлучень, сімейних конфліктів, низька народжуваність, позашлюбне материнство). За даними Державного комітету статистики України в 2012 р. кількість зареєстрованих шлюбів становила 278,3 тис. осіб, тоді як за даними Державної судової адміністрації України судами першої інстанції було розглянуто 117896 справи про розірвання шлюбу позовного провадження із задоволенням позову та 805 справ про розірвання шлюбу окремого провадження із задоволенням заяви. За останнє десятиліття спостерігається позитивна тенденція щодо народжуваності (2002 р. – 390,7 тис. осіб; 2007 р. – 472,7 тис. осіб; 2012 р. – 520,7 тис. осіб). Однак, така позитивна тенденція нівелюється високою смертністю населення – у 2012 р. померло на 112,4 тис. осіб більше ніж народилося. Природний приріст населення склав –142,4 тис. особи [8].

Погіршення фізичного та психічного здоров'я молоді – ще одна з актуальних проблем сьогодення. Значного поширення набули соціально зумовлені хвороби. Погіршується епідемічна ситуація щодо ВІЛ/СНІДу, який вражає насамперед молоде покоління. Серед зареєстрованих наркоманів – молодь віком до 28 років становить 80%. За останні 10 років частка хворих на наркоманію серед неповнолітніх збільшилася у 6-8 разів. Смертність серед осіб цієї групи зросла у 40 разів. Хворіє на наркоманію переважно молодь, яка не працює.

Економічні негаразди сучасного періоду негативно вплинули на соціальне здоров'я молоді. Для значної частини молодих людей гострими стали проблеми бідності, безпритульності, безробіття та насильства. Останні роки обмежені ресурси спрямовувалися головним чином на лікування та підтримку невідкладної допомоги, а профілактиці захворювань та популяризації засад здорового способу життя не приділялося належної уваги.

До числа особливо тривожних тенденцій у молодіжному середовищі відноситься відставання рівня освіти від рівня, досягнутого найбільш розвиненими країнами; прискорення падіння престижу загального і професійно-технічної освіти; збільшення числа молоді, що починає трудову діяльність із низьким рівнем освіти; орієнтація багатьох ланок освіти на «потокowe» відтворення спеціалістів без урахування вимог споживачів; зниження інтелектуального рівня молоді та відтік обдарованих юнаків і дівчат закордон.

На жаль, існуючі економічні і соціальні програми практично не враховують специфічну соціальну позицію молодого покоління в процесі суспільного розвитку. У зв'язку з цим необхідно підсилити увагу до соціальних проблем молоді, визначенню засобів, форм, методів і критеріїв роботи з молодим поколінням. Соціальний захист – це передусім складна проблема, яка по-різному розв'язується в межах конкретної країни і яка покликана забезпечити нормальний розвиток економіки.

Соціальний захист молоді, на відміну від соціального захисту інших груп населення, пов'язаний із вирішенням проблеми молодіжного безробіття. Формування молодіжної частини національного ринку праці повинно базуватися на концепції, яка передбачає розширення сфери продуктивної зайнятості на основі модернізації робочих місць, забезпечення активної мотивації молоді до підприємницької діяльності, а також високого рівня її конкурентоспроможності на ринку праці.

Результативною формою сприяння зайнятості молоді є розвиток підприємницької діяльності. Серйозною перешкодою для молодих людей, які бажають організувати власний бізнес, є проблема обмеженого доступу підприємців до інформації щодо кредитування малого бізнесу. Першочерговим завданням держави у сфері підтримки підприємницьких ініціатив молоді має стати створення сприятливого бізнес-клімату, сприяння започаткуванню власної справи, полегшенню доступу на ринок – так званого «входу на ринок», створення ефективного механізму залучення іноземних кредитних ресурсів для фінансування програм мікрокредитування для молодих підприємців.

Дієвою формою підтримки молодіжної зайнятості є працевлаштування молодих безробітних громадян шляхом надання роботодавцю дотацій за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Це стимулюватиме роботодавців працевлаштовувати молоду

людину, яка згодом зможе закріпитися на виробництві і стати по справжньому кваліфікованим фахівцем. Допомогти вирішити в межах нормативно-правових документів це питання зможе лише сама молодь, об'єднавшись для цього у громадські організації. Діяльність громадських об'єднань підприємців – це конкретна підтримка й розвиток молодіжного підприємництва як у цілому в Україні, так і в кожному конкретному регіоні. Дієвість такої підтримки вимірюється тим, настільки вільно й прозоро вони можуть займатися бізнес-діяльністю.

Отже, соціальний захист молоді сьогодні передбачає в першу чергу створення умов для вирішення проблеми молодіжного безробіття. Це можливо шляхом посилення державного регулювання ринку освітніх послуг щодо підготовки молодих фахівців з урахуванням попиту на робочу силу молоді у розрізі професій та планування кваліфікаційно-освітньої структури її пропозиції; розроблення механізму щодо ефективного працевлаштування молоді та обмеження молодіжної зайнятості у неформальному секторі економіки; забезпечення високого рівня конкурентоспроможності робочої сили молоді на національному ринку праці. Доцільним, на нашу думку, є продовження досліджень щодо стимулювання молодіжного підприємництва та стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць, а також розробка стратегії молодіжної зайнятості в регіональному розрізі.

Література

1. Аналітичний звіт «Корпоративна соціальна відповідальність в Україні 2005-2010: стан та перспективи розвитку». Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», 2010. – 56 с.
2. Балакірєва О., Ноур А. Вплив соціально-економічної нерівності на економічну поведінку населення України // *Економіка України*. – 2011. – № 11. – С.60-68.
3. Бюджет-2013 не встановлює розмір виплат соціально незахищеним верствам населення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/politics>
4. Всесвітня бізнесова рада із сталого розвитку (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wbcsd.org>

5. Гайдучий А. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни/ А. Гайдучий // *Фінанси України*. - 2007. - №7. - С.20-34.
6. Глобальний договір ООН. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.globalcompact.org.ua/ua/about/inukraine>
7. Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2017 роки / Затверджена постановою КМУ від 24 жовтня 2012 р. № 967. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-n>
8. Державне регулювання соціальних процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bagatoreferativ.com.ua.
9. Держбюджет – 2013: прожитковий мінімум. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/11579-derzhbyudzheta_2013_prozhitkoviy_minimum.html
10. Европейские и американские нормы корпоративной социальной ответственности не скоро станут общепринятыми для российских компаний. Александр Острогорский: «Ведомости», №92.
11. ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2013. – № 5-6. – ст.60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>
13. Звіт Голови правління Фонду про стан виконання Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molod-kredit.gov.ua/vistup.php>
14. Зінченко А.Г., Саприкіна М.А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку. – К.: Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56с.
15. Кір'ян В. Перспективні напрями соціального розвитку та механізм їх реалізації в Україні // *Україна: аспекти праці*. – 2011. – № 4. – С.13-17.
16. Колот А. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії // *Україна: аспекти праці*. – №8. – С.3-11.
17. Колот А. Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень // *Україна: аспекти праці*. – 2011. – № 5, С.3-8.

18. Кравченко В.Л. Сучасний стан зайнятості молоді в регіонах України / Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. праць / В. Л. Кравченко. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 1. – С. 195-198.
19. Кухта П. Економічна нерівність в Україні. – Електронний ресурс: <http://real-economy.com.ua/publication/22/9737.html>
20. Міграція в Україні: факти і цифри // К.- 2013. - 16 с. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/UKR%20FF_F.pdf
21. Мінімальна зарплата в Україні. Середньомісячна зарплата в Україні. – Електронний ресурс: <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>
22. Мінімальна пенсія на 2013 рік в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/pensii/484-minimalna-pensya-2013.html>
23. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
24. Молодь в умовах становлення незалежної України (1991-2011): Щорічна доповідь Президентів України, ВРУ, КМУ про становище молоді в Україні / МОНУ; за заг. ред. О.В. Бєлишев. – К., 2011. – 316 с.
25. Національні рахунки. Валовий внутрішній продукт (1990-2011 рр.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
26. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
27. Офіційний веб-сайт Міжнародної організації з міграції Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua>
28. Офіційний веб-сайт Міжнародної організації праці Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org.ua>
29. Офіційний веб-сайт Світового банку –Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk>
30. Офіційний сайт Державного фонду сприяння молодіжному кредитуванню. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.molod-kredit.gov.ua/>
31. Петрашко Л.П. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі та бізнес-практики: монографія. – К.: КНЕУ, 2013. – 372с.

32. Про спільноту СВБ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.svb.org.ua/about>
33. Розмір мінімальної заробітної плати в 2011 – 2013 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/ua/information/show/minimum-wage>
34. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. – Статистичний збірник. Державна служба статистики України. – К., 2012. – 74с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
35. Соціальні ініціативи Президента – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/23331.html>
36. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М.Гесць. – К.: Ін-т екон. та прогнозув НАН України, 2009. – 864с.
37. Шоколо О. Українська міграція: причини і наслідки/ О.Шоколо// Віче. Журнал Верховної Ради України/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/310>.
38. CIA World Factbook. Distribution of family income – Gini index - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/>
39. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit // New York Times Magazine. – September, 13, 1970. – p.122-126
40. The Global Competitiveness Report 2010–2011. World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2010. – 510 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. weforum.org](http://www.weforum.org)

ВИСНОВКИ

Національна економіка України може розраховувати на гідне місце в Європі та у світі в умовах глобалізації за рахунок успішної реалізації стратегії інноваційного розвитку.

Проведений аналіз соціально-економічних умов розвитку національної економіки України дозволяє відмітити, що, незважаючи на визначення пріоритетності стратегії інноваційного розвитку, інноваційна діяльність не перетворилась на важливий чинник економічного зростання. Це обумовлює необхідність реалізації важливих завдань для розвитку української економіки. Надзвичайно зростає роль держави у формуванні інноваційної системи, у використанні системних економічних інструментів державного впливу на реалізацію стратегії інноваційного розвитку.

Важливо здійснити збереження та нарощування інноваційного потенціалу української промисловості, запроваджуючи систему дієвих заходів щодо її структурної перебудови та стимулювання інноваційного розвитку. Особливої уваги заслуговує подальша теоретична розробка та практична реалізація механізму підтримки інноваційності підприємницьких структур, які визначають конкурентні переваги національної економіки. Необхідно формувати сприятливе для розвитку інноваційно-технологічної діяльності інституційне середовище та стимулювати попит на інноваційні продукти. Для стимулювання інноваційної діяльності та покращення інвестиційного клімату необхідно сформувати в Україні стабільну державну політику у сфері інвестування, розраховану на довгострокову перспективу, з урахуванням залучення іноземних інвестицій та зростання ділової активності в країні. Підвищенню рівня інноваційності української економіки повинно сприяти створення умов для більш повної реалізації та розвитку людського капіталу, враховуючи необхідність посилення мотивації творців інновацій. Усе це буде сприяти підвищенню рівня інноваційності національної економіки та зростанню соціально-економічного добробуту населення України.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Монографія
За загальною редакцією
акад. І.Ф. Прокопенка

<i>Відповідальний за випуск</i>	<i>Сідельнікова І.В.</i>
<i>Комп'ютерний набір</i>	<i>Поплавський М.В.</i>

Підп. до друку 10. 11. 2015. Форма 60x84/16. Гарнітура Таймс. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. – 15,4. Наклад 300 пр. Зам. № 10-11.

Видавництво та друк

ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м.Харків, 61135.

Тел.: +38-057-756-09-25, +38-050-40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua